

z a l i v

ALBERT REJEC — NEUMRLJIVOST SLOVENŠČINE

PAVLE MERKU' — IVANU GRBCU V SLOVO

MILAN LIPOVEC — NOČNE PODOBE

MARKO KRAVOS — PESMI

GUSTAVO BURATTI — MANJŠINE V EVROPSKI
PERSPEKTIVI

NAŠ POGOVOR — IRENA ŽERJAL PUČNIK

RADOSLAVA PREMRL — MOJ BRAT JANKO VOJKO

FILIP FISCHER — PESMI

BORIS PAHOR — GLOSE '65

POGLED NA ODER — NA DNU

ODMEVI — ZAPRTI KROG

NAŠA KNJIŽNICA — SMRT MODERNEGA HEROJA

ND — PRESENEČENJA

CVETKE, EPIGRAMI

REPRODUKCIJE CESARJEVIH, PALČIČEVIH SLIK
IN HLAVATYJEVIH RISB

trst * 1966 štev. 4

*Ko v steno valovje, usode vihar
ob mé se zaganja;
a duh se ponosni ne uklanja*

z a l i v

december 1966 ■ štev. 4

Revija za književnost in kulturo;
izhaja štirikrat na leto, odprta je vsaki
razsodni slovenski besedi, za katero si upa
avtor prevzeti odgovornost. Člani uredniškega
odbora se prištevajo med sodelavce. Njih
imena so navedena zgolj zato, da se ustreže
formalnosti.

Rokopisi ostanejo v lasti revije.

Registrirana na sodišču v Trstu, pod št. 317

Uredili.

*Danijela Nedoh, Marko Kravos,
Milan Lipovec, Boris Pahor, Igor Tuta*

Odgovorni urednik:

Milan Lipovec

Naslov uredništva:

Danijela Nedoh

Campo S. Giacomo 9, tel. 56-435 - TRST

Revijo so podprli:

*dr. inž. Peter Merku, Marija Bogataj,
dr. Sonja Mašera, Stanko Pertot, Ema
Tomažič, Slobodan Polojaz, Ugo Margon,
dr. Dorče Sarđoč, Leopold Ažman, Pavla
Volčič, Evelina Pahor, N. N., Just Colja,
dr. Drago Martelanc.*

Cena posamezne številke

3 0 0 l i r

Tiskala Tiskarna Graphis
Ul. sv. Frančiška 20 - TRST

NEUMRLJIVOST SLOVENŠČINE V BENEŠKI SLOVENIJI

Stoletni obračun slovenske skupnosti, ki živi precej stoletij dlje kot pa v zedinjeni Italiji, konec koncev ni tako hudo pasiven. Od 21. oktobra 1866 pa do letošnje jeseni 1966 se je nekaj obrobni vasi, ki ležijo pol v bregu pol v ravnini, pofurlanilo, nikjer pa nobena poitalijančila.

Najprej je treba ugotoviti, da so beneški Slovenci ravnali politično popolnoma realno in človeško razumljivo, ko so v oktobru 1866 glasovali za zedinjeno Italijo. Kot pri Furlanih, je bilo tudi pri beneških Slovencih odločilno pastirsko pismo videmskega nadškofa Andreja Casasole z dne 10. oktobra 1866, da so vsi glasovali za Italijo. Videmskega nadškofa ni bilo mogoče v avgustu in septembru 1866 izbežati iz njegovega molka, pa čeprav so nanj pritiskali z raznih strani in so piemontske čete zasedale deželo. Šele ko je zvedel, da se Avstrijci ne bodo več vrnili, da so na Dunaju že podpisali mirovno pogodbo in druge protokole, da spada tako rekoč njegova videmska diocesa že pod suverenost nove italijanske države, se je dvignil in odšel h Quintinu Selli, videmskemu komisarju in članu italijanske vlade (tudi sicer znanem državniku) in se z njim dogovoril o nadrobnostih, kako bo priznal novo dejansko stanje. Seveda ga je tudi Sella že nestrpno čakal, ker se je bal, kako bo potekel plebiscit katoliško vnetih Furlanov in z njimi vred tudi beneških Slovencev.

Dne 10. oktobra je Casasole v videmski stolnici zapel prvi tedeum za srečno končano vojno, ne pa za osvoboditev iz avstrijskega suženjstva, odmolil molitev »pro rege« Viktorja Emanuela II. in prebral pastirsko pismo, ki je v njem hladno in brez slehernega navdušenja izjavil »di accettare la situazione e di prendere atto che la Provvidenza dispose che noi, o Venerabili Fratelli e Figli diletissimi, passassimo sotto il dominio e lo scettro dell'Augusta Maesta di Vittorio Emanuele II., il nostro sovrano e nostro re.«

Quintino Sella je pohitel in takoj drugi dan, 11. oktobra odposlal pismo italijanskemu podpredsedniku Bettinu Ricasoleju, da sta nadškofov tedeum in pastirsko pismo pridobila 50 odst. glasov za plebiscit, ki se je imel izvesti točno deset dni kasneje.

Beneški Slovenci niso bili nič manj pametni kot njihov nadškof in so glasovali skupaj z vsemi Furlani 99,99-odstotno za Italijo. Kdo ne bi glasoval za Italijo! Zanj so glasovale tudi stotine vseh italijanskih in furlanskih kolaboracionistov, ki so v policijskih, upravnih in drugih javnih ustanovah sestavljali aparat kraljevine Lombardija-Benečija pod žezlom Franca Josipa. Med njimi ni bilo beneških Slovencev, ker niso mogli priti do tako visokih mest.

Pač pa je okoli 200 beneških Slovencev sodelovalo v vseh vojnah italijanskega risorgimenta in tudi v zadnji vojni kampanji 1866. Ker so že po tradiciji, kot nekoč od beneških provediturjev, dobivali navodila višjih oblasti od zahodne strani, so lepo sprejeli odposlanca v Podbonescu, ki jih je poslal 'Comitato di liberazione nazionale' v Milanu. Tu sta domačina inž. Manzini in Anton Crucil

sprejela tudi pošiljko 180 pušk in 2000 nabojev. To orožje so poskrili po starodavnih gotskih cerkvicah, ki so jih v 15. in 16. stoletju zgradili slovenski mojstri. Beneški Slovenci so se tudi tokrat bolj izkazali kot Cedad in vsa Furlanija, ker so bili vajeni stoletnega stražarjenja beneških meja in so se še na tihem nadejali, da se bodo z odhodom Avstrijcev vrnili zanje stari dobri časi Beneške republike brez avstrijskih novačenj, davkov, a krajevno upravo, da bodo lahko spet sami vodili.

Cisto mlada in neizkušena italijanska parlamentarna demokracija Carla Alberta in Viktorja Emanuela II. je bila le malce boljša od avstrijskega absolutizma, kar se pa tiče upoštevanja narodnih pravic do narodnostnih manjšin, pa je kazala popolno nerazumevanje in je bila takrat pa do naših novejših časov polna public o poslanstvu demokratične Italije, ki bo s svojo civilizacijo in kulturo osrečila vse narode, ki so prišli ali imeli priti pod Italijo.

Italijanski demokratični sistem ima za svoje zanikanje manjšinskih pravic in obstoja narodnih manjšin v mejah Italije pred prvo vojno le to opravičilo, da ni imel znotraj svojih državnih meja nobene narodno zavedne manjšine, ki bi ga s svojim odporom učila, kako mora narodno načelo, zaradi katerega je pomagala Evropa graditi novo Italijo, veljati v odnosu do drugih narodnosti tudi za Italijo samo.

Nezavedni beneški Slovenci so doživeli, da je Italija z raznimi demokratičnimi institucijami pa le izvajala nad njimi najbrutalnejše narodno zatiranje, ki ga ni konservativna, absolutistična in nazadnjaška Avstrija nikdar zganjala nad najbolj zaostalo in nevedno narodno manjšino.

Edina sreča za beneške Slovence je bila, da sta bili cerkvena in civilna italijanska oblast do lateranskih paktov v l. 1929 skregani zaradi posvetne oblasti papeštva nad Rimom in da so tako vsaj v dveh tretjinah slovenskih duhovnjak brali evangelij, molili rožarje v slovensčini, peli stare nabožne slovenske pesmi, a se učili verouk iz raznih slovenskih katekizmov, predvsem pa iz tistega katekizma, ki ga je izdal naškof Casasola l. 1869 v Vidmu duhovnikom Regionis Slavae Huius Archidiocesis' taisti, ki je moral živeti takoj po l. 1866 poldrugo leto zaprt v svoji palači, da bi ga nacionalistična protiklerikalna množica ne linčala.

Civilne italijanske oblasti so takoj prve mesece po plebiscitu z eno potezo izvedle primitiven in grob asimilacijski program lista 'Gornale di Udine' z dne 22. novembra 1866. »Ne bomo uporabljali nobenega nasilja.« je ironično pisal ta zani sramotni uvodnik Pacifico Valussi, veliki borec proti Avstriji. »ampak le jezik in kulturo prevladujoče civilizacije, ki je pač italijanska, za poitalijančenje Slovencev v Italiji. Italijanska civilizacija mora sijati na meji med tistimi ljudmi (beneškimi Slovenci op. a.r.), ki so pravzaprav naši gostje. Saj bomo prav s tem okrepili svoje meje.« Kako je slonela takšna nacionalistična politika na goli domišljiji, je razvidno iz zaključka tega uvodnika, da »bo novi rod uporabljal povsod samo slovenski jezik, če bodo vsi slovenski otroci v videmski pokrajini imeli pouk v italijanskem jeziku.« Od takrat so se izmenjali po domovih Beneške Slovenije najmanj štirje rodovi, a ljudje še zmerom govorijo svoja slovenska materina narečja.

Predvsem so nove italijanske oblasti z vso naglico ukinile vse slovenske župnijske šole, a za nove italijanske šole so s posebno okrožnico zabičali županom, da morajo nanje strogo paziti, da ne bi učiteljem ušla kakšna slovenska pojasnjevalna beseda.

Proti 40.000 takratnim beneškim Slovincem so sprožili že od l. 1872 velikansko pedagoško ofenzivo z ustanovitvijo italijanske nižje učiteljske šole v Špetru ob Nadiži in l. 1878 še z rednim italijanskim učiteljskim, ki je proizvedlo v 88 letih nad 2000 učiteljev in učiteljic, večinoma iz slovenskih vasi okoli Špetra. Ta prosvetna armada je z nepedagoškim orožjem napadala slovenski jezik v Beneški Sloveniji, ki pa se je izkazal trdoživ in je doživel stoletnico, tako da so morali v boju proti njemu vpoklicati nove rezerve.

Fašizem, ki je nastopil 56 let po plebiscitu, ni imel ničesar spreminjati v nestrpnih ukazih demokratične Italije proti izgonu slovenskega jezika iz osnovnih šol Beneške Slovenije, a 21-letna prosvetna politika povojnih krščansko-demokratskih vlad vozi trmasto po zvoženih fašističnih kolesnicah.

V celotnem upravnem aparatu, ki ima opraviti z ljudmi iz Beneške Slovenije, pa govorijo le še nekateri občinski sluge in sli po slovensko z ljudmi.

V septembru 1866 je izdal dr. Giandomenico Ciconi propagandno brošuro z naslovom »Sulle cose presenti«, v kateri je skušal pridobiti glasove za plebiscit tudi z gospodarskimi razlogi: »Z velikimi javnimi deli,« je slikal bodočnost v zedinjeni Italiji, »bomo omogočili, da ne zapadejo mladi fantje v duševno otopelost, ker morajo trdo delati na Madžarskem in Hrvaškem, a dobijo za svoje trdo delo le revno plačo v papirnatih bankovcih. Pri tem pridejo ob zdravje, se nalezajo malarije in se povrh še odvadajo kmečkega dela. V Italiji pa bodo delali v zdravem podnebnju in v najrazličnejših strokah med svojimi sodržavljani in si še napolnili s srebrniki mošnje.«

Po podatkih italijanskih ustanov je že takrat delalo v Avstro-Ogrski okoli 15.000 emigrantov. Med njimi je bilo nad tisoč emigrantov iz Beneške Slovenije, zlasti iz Rezije in zahodne Beneške Slovenije. Do prve svetovne vojne je bilo gospodarsko stanje nove italijanske države šele v prvih povojih industrializacije, tako da ni bilo niti misliti, da bi mlada delovna sila našla kakršno koli zaposlitev, pa čeprav v mokrem delu opekarn ali v močvirjih 'agro romano'.

Izhodiščni pogoji za izobrazbo, kulturne pridobitve in civilizacijske dosežke so bili l. 1866 za beneške Slovence in za avstrijske Slovence po raznih kronovinah približno enaki. Toda, kakor hitro se je razširila mreža šol v osnovnem materinem jeziku, so Slovenci v Avstriji zelo hitro napredovali.

V Beneški Sloveniji pa se ljudstvo od 1866. ni premaknilo nikamor naprej ne na kulturnem niti civilizacijskem področju. Slovenci v Avstriji so imeli to zaostajanje svojih sonarodnjakov v Italiji priliko opazovati, ker so bile vse slovenske avstrijske pokrajine do prve svetovne vojne izrazito področje beneških Slovencev. Rezijani in drugi beneški Slovenci so križem kražem potovali po Sloveniji in ga ni bilo kraja, kjer ne bi delali. Vsak preprost človek v Sloveniji je v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja čutil, da so delavci iz Beneške Slovenije iz take pokrajine, ki mora biti zelo zanemarjena ne samo kar se tiče življenjske ravni, ampak tudi glede izobrazbe, saj nobeden od teh odraslih ljudi ni znal brati in pisati. Pač pa so se tisti, ki so se stalno naselili v Sloveniji, hitro dvignili s svojo bistroumnostjo in iznajdljivostjo in bili popolnoma enakopravni po svojem položaju v slovenski družbi. Tega so se seveda ti delavci iz Beneške Slovenije zavedali in svoje občutke ogorčenja spričo zaostajanja svoje pokrajine sporočali drugim, med njimi tudi tako verodostojni priči kakor je bil Poljak francoskega pokolenja profesor na ruskih univerzah Jean Boudoin de Courtenay.

Deli Beneške Slovenije, ki so po napoleonskih vojskah pripadli avstrijskemu Primorskemu: Breginj in druge vasi v kobariškem kotu ter livške vasi pod Matajurjem so sicer ohranile značilno arhitektonsko gradnjo beneških vasi in tudi narečje Nadiških dolin ter način življenja kmečkega prebivalstva v Beneški Sloveniji, toda čedalje bolj so se ljudje začeli razlikovati od svojih prejšnjih rojakov in v mnogih primerih tudi sorodnikov beneških Slovencev prav zaradi enakopravnosti svojega materinega jezika v cerkvi, šoli, uradih in sploh v javnem življenju. Ta enakopravnost jim je celo spremenila značaj, ki je bil prej vase zaprt, vedno na oprezu, nikdar odkritosrčen, podložen višjim od njega, pa se je spremenil v odprtega, podjetnega s smislom za skupnost, tako da so povsod nastala prosvetna društva in razne zadruge.

V Beneški Sloveniji so pa medtem čisto italijanske šole napravile iz čisto analfabetskih ljudi v 50 letih do svetovne vojne le na pol analfabetske ljudi. Tudi znanje italijanščine je bilo borno. Zunanji videz beneških vasi je dajal in še zdaj daje zelo žalostno podobo skrajno zanemarnjenih vasi, s hišami, ki se komaj držijo pokonci. Ne samo, da niso bili beneški Slovenci deležni tiste italijanske kulture, ki so jim jo italijanski sobojevniki v risorgimentu obetali, ampak ni semkaj pokukal niti blišč mestne italijanske civilizacije.

V nad 60 duhovnijah Beneške Slovenije so cerkvene oblasti ukinile do začetka prve svetovne vojne slovenski jezik v 26 cerkvah. Zanimivo je dejstvo, da so ukinili slovenski jezik v slovenskih duhovnijah postopoma v tistih slovenskih vaseh, ki so bile na pol v ravninskem in gričevnatem svetu v narodnostno mešanih občinah na vznožju slovenskega hribovja v občinah Ratenj, Tarčent, Neme, Ahten, Fojda, Tavorjana. To se je dogajalo še pred l. 1866 v nekaterih teh glavnih mestnih krajih, kjer se je še govorilo slovenski ali pa v neposrednih vaseh, kjer je vsakodnevno skupno življenje s furlanskim pre-

bivalstvom ravnine vnašalo v slovenski jezik čedalje več furlanskih izrazov in tudi obratno vnašalo v furlansko govorico vse polno slovenskih izrazov. Simptomatično za nadaljnji razvoj pa je bilo, da so takoj l. 1866 ukinili v celi vrsti slovenskih duhovnij zahodne Beneške Slovenije slovenski jezik na samem jezikovnem stikališču med furlansko in slovensko narodnostno skupnostjo in tudi na samem robu hribovja nad ravnino. Kasneje pa je v desetletjih do prve svetovne vojne videmska kurija odpravila slovenski jezik še povsod v tistih slovenskih vaseh zahodne Beneške Slovenije, ki so globoko v gorovju in kjer še ni govora o prevladovanju furlanskih jezikovnih elementov v slovenskem besedišču. V vodstvo katoliške cerkve v videmski kuriji so v primerjavi s hladnim njenim zadržanjem v prvih letih po zedinjenju do nacionalistično nestrpnih elementov postrisorgimentalne Italije začeli pronicati elementi nacionalnega zanesenjaštva tudi v duhovniška semenišča in pa zlasti v redovniško že tako pedagoško in teološko revne šole za vzgajanje novega naraščaja. Zato nosijo nekateri posegi videmske kurije prav do konca druge svetovne vojne neprijetne nacionalistične podobnosti s skrajno nacionalističnim ravnanjem italijanskih laičnih oblasti.

Po prvi svetovni vojni so se beneški Slovenci spet selili na ozemlja drugih Slovencev, in sicer tokrat samo na ozemlja tržaških in goriških Slovencev v Italiji v tako imenovani Julijski krajini. Naselili so se na Goriškem in Tržaškem nekoliko kot emigrantski delavci, nekoliko pa kot trgovci, kantinerji in v raznih drugih poklicih tako imenovanih javnih storitev, ki jih zdaj imenujemo tercialne. Ob edinih predfašističnih volitvah l. 1921 so v Beneški Sloveniji oddali nekaj sto glasov za slovensko listo z lipovo vejico, velikansko večino kot pa zmerom v svoji zgodovini splošne volilne pravice, pa za italijanske stranke. Ko je l. 1922 prišel na krmilo fašizem, ni mogel v Beneški Sloveniji krniti narodnih pravic beneških Slovencev, ker so to temeljito opravile vse italijanske predfašistične demokratične stranke in njihove vlade v 56 letih predfašistične parlamentarne demokracije. Pač pa je jedro beneških Slovencev, 30 slovenskih duhovnij v Nadiških dolinah hudo prizadelo, da so l. 1933 izgnali iz zadnje slovenske cerkve slovenski jezik.

Beneški Slovenci so na splošno sprejeli fašizem kot enega izmed toliko italijanskih režimov, slabih in dobrih, v svoji zgodovini. Niso sestavljali fašističnih škvader, ki bi hodile, kot v nekaterh zaostalih kraških, goriških in istrskih slovenskih vaseh, razsajat v narodno zavedne slovenske vasi, ker jim kot zadržanim hribovcem kričavost in žlobudravost fašizma ni prijala. Pač pa so kot tipična stoletna emigrantska pokrajina hodili na sleherno težaško nekvalificirano zemeljsko delo, ki ga je fašizem v svojem prestižnem imperializmu odpiral v Libiji, Etiopiji, na Pontskih močvirjih; povsod so družine beneških Slovencev iskale možnosti, da bi se preživele. V sami Beneški Sloveniji pa je bil fašizem domena trgovčičev, ljudi okoli občin, mešetarjev, ljudi, ki so tudi v tej strašno pasivni pokrajini hoteli živeti zdaj s fašističnimi frazami kot prej z izkrivljenimi parolami risorgimenta in kot v sedanji postfašistični dobi v krščansko-socialnih, liberalnih in vseh drugih poganjkih, vzraslih v tem obmejnem vzdušju iz idejnega fašističnega humusa.

V drugi svetovni vojni je uboga nepismena 'slovenjščina' beneških Slovencev doživela svoje strahotno poveličanje. Kot v prvi svetovni vojni nasproti ogromnemu avstrijskemu cesarstvu so bili tudi v drugi svetovni vojni tolmači v italijanskem ekspedicijskem zboru 'Armir', ki ni — čisto v duhu fašistične alergije do drugih jezikov — imel pojma o slovanskem jeziku na neizmernih ruskih planjavah. Beneškoslovenski alpinci v diviziji 'Julija' so se v izbah kolhoznikov sporazumevali z ruskimi kmeti, a v strahovitih umikih skozi snežne meteže reševali življenja svojih italijanskih oficirjev in intelektualcev v vojaških uniformah prav z znanjem svoje 'slovenjščine', ki so jo prav taisti vodilni ljudje skušali zadušiti na njihovih ustih v Beneški Sloveniji.

Zlom fašizma 9. septembra 1943 je bil strahoten šok za vso miselno zgradbo izkrivljenih nacionalističnih idej, ki so begale slovenski živelj v Beneški Sloveniji. Redki moški, ki so se med vojno znašli doma v Beneški Sloveniji v osovopske oficirske brigade niso hoteli oditi. V slovenske partizanske odrede so našli pot le najdrznejši, večina je šla med skrivače, kar je pa že bil napredek za ljudi, ki so bili zmerom pripravljeni bojevati se za tuje interese.

Ko so pretekla najhujša povojna leta in so se zacelile vidne vojne poškodbe, so sprožili italijanski nacionalistični krogi v novih povojnih vladnih strankah po zakonu vztrajnosti spet nove prosvetne ofenzive. Treba je bilo zabrisati pri beneških Slovencih vtis razkroja tistih metod, ki jih je fašizem prignal do vrha na italijanskem državnem ozemlju z materinim jezikom, različnim od italijanskega. Za italijanski državni aparat je še veljalo pravilo, da so bile nacionalistične metode po šolah in v javnem življenju pravilne in so bila le sredstva nezadostna, da se je v 80 letih italijanske uprave obdržal slovenski materin jezik. Zato se v interesu države postavlja nujna naloga, zagotoviti temu materinemu jeziku dejansko enakopravnost prav v duhu tistih nacionalnih idej risorgimenta, ki so ustvarile s pristankom in sodelovanjem demokratične Evrope zedinjeno Italijo. Oblasti so začele graditi velikanska šolska poslopja, ki pa njihovi mrzli zidovi niso mogli pognati kali hitre jezikovne asimilacije. Zato je morala Beneška Slovenija spoznati še gosto mrežo otroških vrtcev ONAIR, ki so se pojavili v vseh najbolj zapuščenih hribovskih vasicah. Kot v vsej Italiji, je bilo nujno potrebno dodati malovredni osnovni šoli v Beneški Sloveniji, ki je bila neke vrste pevsko-aktivističnih tečajev slaboumnega patriotarstva, že davno obsojenega v ostali Italiji, strokovne in druge šole, ustrezne hitro razvijajočemu se italijanskemu gospodarstvu. Zato so tudi odprli šole za kvalificiranje delavske mladine v profesionalnih šolah v Špetru za vasi Nadiških dolin in v Ravenci za rezijanske vasi. L. 1962 so odprli še nove obvezne srednje šole za diplomirance osnovnih šol v Špetru, Sv. Lenartu in Ravenci ter na nekaterih sedežih narodnostno-mešanih občin zahodne Beneške Slovenije. V vseh teh novih otroških vrtcih, strokovnih šolah in v obveznih srednjih šolah je seveda učni jezik samo italijanski in je tudi v tej povojni krščansko-demokratski ureditvi slovenski jezik prepovedan kot je bil v predfašistični, fašistični in sedaj postfašistični dobi. Ne gre za polemično nalepljenje fašističnih nazivov trem raznim dobam italijanske vladne politike v sto letih. Strahotno preganjanje slovenskega materinega narečja v osnovnih šolah do prve svetovne vojne, v dobi fašizma in v postfašistični dobi ima žal vse tipične značilnosti italijanskega fašizma kot so ga opredelili najznamenitejši italijanski zgodovinarji, sociologi, politiki in proučevalci pojavov v civilizirani človeški družbi: iracionalno prejanjanje jezika določenega dela zvestih državljanov s pritiski, grožnjami, globami, izmišljanjem nacionalističnih teorij o narodnosti pripadnosti beneških Slovencev k državni vladajoči narodnosti in s tem popolno izključenje njihovega materinega narečja od poučevanja v osnovnih šolah.

Ob izteku stoletnice, kar so beneški Slovenci z bojem v vojnah risorgimenta in v plebiscitu 21. in 22. oktobra 1866 pod zedinjeno Italijo, so italijanske oblasti spet še enkrat (l. 1965) ugotovile, da vsi ti zvesti prebivalci Beneške Slovenije, vsi ti italianissimi, govorijo doma med seboj kar naprej svoj materin jezik. Proučili so natančno z znanstveno metodo, kje, kdaj in ob kakšni uri dneva imajo še možnosti mladi slovenski dijaki obveznih srednjih šol govoriti v domačem materinem narečju. Ugotovili so, da ni dovolj, da jim govorijo v italijanščini v dopoldanskih urah šolskega pouka, govoriti jim morajo ves dan, zjutraj in opoldne pri kosilu v šolski menzi in ves popoldan do mraka še v posebnih kulturnih kroških IARD (Individuazione e assistenza dei ragazzi dotati), ki jih organizira in podpira videmski Rotary club. Prosvetni italijanski šolski aparat s težavo zmaguje velikanske težave obveznega srednješolskega pouka za celokupno italijansko prebivalstvo. Nihče ne misli in niti ne poskuša, da bi uvajal metode IARD, ker bi bilo to čista utopija. Priznavajo, da hočejo s tem sistemom naučiti 250 slovenskih srednješolcev Nadiških dolin po sto letih čisto italijanske šole dokončno enkrat, da bodo znali »pravilno izgovarjati italijanščino« in da odpravijo med ljudmi »sledove slovenskega narečja«.

Ob priključitvi Furlanije k Italiji je bilo 15.000 emigrantov, zdaj njihovo število presega sto tisoč. Takrat so bili v emigraciji posamezni mladi moški, danes celotno prebivalstvo, moško in žensko, od 18. leta do starosti Vasi Beneške Slovenije so prazne in žalostne kot so karnijske ali pa katerekoli druge v Furlaniji, in Cadoru in drugod. Nihče, ki trezno misli in nepristransko politično presoja, ne dvomi, da ne bi hotela italijanska vlada ali nova dežela Furlanija-Juljska krajina zadržati in doma zaposliti teh furlanskih hribovcev. Tudi beneških Slovencev se italijanska vlada noče znebiti in jih poslati v emigracijo in tam pustiti. Toda upravičeno se dviga iz vrst beneških Slovencev

kritika, da kar je doslej dežela napravila z načrtovanjem in s podpiranjem raznih konzorcijev za lokalne industrijske cone v Tolmezzu, Gemoni in drugod, da vse te priprave kažejo, da ne namerava ukreniti nič resnega, da bi zaustavila emigriranje iz Beneške Slovenije, s tem da bi pospeševala gradnjo industrijskih objektov na samem izteku dolin Beneške Slovenije, tako da bi beneški Slovenci delali v neposredni bližini svojih vasi. Obe ti so za slovenske delavce zelo slabi, ker vse kaže, da bodo morali nositi breme emigrantskega dela: ali še naprej v tujini ali pa sicer doma v Furlaniji, daleč od svoje pokrajine, še zmerom emigranti v videmski pokrajini.

Italijanski vladni krogi in predvsem njihov prosvetni aparat hočejo tudi v drugem stoletju zedinjenja Beneške Slovenije z Italijo uporabljati ideje Giobertijevega novega gvelfovstva, Mazzinijevega poudarjanja vrednosti posameznih narodnosti in Mancinijevih načel nacionalnosti kot temelj italijanske neodvisnosti samo zase, zanikajoč beneškim Slovincem obstojnost njihove slovenske narodne pripadnosti, različne od italijanske samo zato, da bi jim ne dali tistih narodnih pravic, ki so bile temelj etično-moralnih idej za združitev Italije. Odbijajo že sto let, da jim dajo narodne pravice, ki so jih idejni voditelji risorgimenta priznavali slovenskim narodom. Iz tega zanikanja pripadnosti beneških Slovencev k slovenski narodni skupnosti so skovali goljufivo zamenjavo na šolah Beneške Slovenije slovenskega materinega narečja z državnim jezikom večinskega naroda.

Ker sami verujejo v nadomestilo materinega jezika beneških Slovencev z italijanskim, stojijo italijanski prosvetni in politični krogi ob začetku drugega stoletja pred uganko, kako to, da so odpovedali vsi šolski asimilacijski poskusi pri popolni izključitvi slovenskega materinega narečja, in da še vedno vsi beneški Slovenci uporabljajo za pogovorni jezik v mejah narodne skupnosti le svoje slovensko narečje. Uspeh stoletnega učenja italijanščine je zelo pomanjkljivo znanje italijanščine, neprimerno slabše od znanja italijanščine na slovenskih šolah na Goriškem in Tržaškem s pomočjo slovenskega materinega jezika kot učnega jezika.

Novo politično gospodarske in socialne razmere v Beneški Sloveniji, idejno demokratično preusmerjanje italijanskega javnega mišljenja ter še celotni gospodarski in idejni razvoj na svetu kažejo, da so vsi ti pojačeni asimilacijski poskusi na šolah in v javnem življenju Beneške Slovenije obsojeni na propad; da temeljijo na napačni domnevi, da so beneški Slovenci neka zvrst italijanske narodnosti z ostanki nekega slovanskega narečja. Če bi bila ta ugotovitev resnična, bi sedaj po sto letih ne obstajal več problem beneških Slovencev, ki še zmerom govorje med seboj kot pred sto leti, samo nekoliko slabše slovensko narečje, da italijanščina ni njihov intimni pogovorni jezik, da so narodnostno drugačni od Furlanov in Italijanov v videmski pokrajini po svojem občutju, po tradiciji svojih šeg in navad. Njihova zvestoba državi in italofilstvo so del njihove vzgoje in politične usmerjenosti, a ni bistveni znak pripadnosti k italijanski narodnosti skupnosti. Tega beneški Slovenci niti ne trdijo, ampak jim drugi to polagajo v usta in v razne resolucije, ki naj bi italijansko demokratično državo osvobodile izvajanja ustavnih določil za zaščito njihove narodnosti, ki ni italijanska.

Celotno odraslo prebivalstvo Beneške Slovenije je po končanih šolskih asimilacijskih procedurah zunaj dometa italijanskega nacionalističnega obstreljevanja, ker mora živeti do svoje starosti v tujini, na emigrantskem delu, v deželah kjer ne govorje italijanski. Socialna in tudi nacionalna podrejenost nekdanjih ubogih slovenskih kmetičev je izginila, ker so se prelevili v čedalje bolj samostojno misleče emigrante, ki jim sicer aparat v domovini ne priznava enakopravnosti njihovega materinega slovenskega narečja, pač pa oni sami občutijo, da so njihovi, sicer težko prisluženi, avtomobili vseh evropskih znamk enako vredni avtomobilom nekdanjih voditeljev državnega aparata v njihovih hribovskih dolinah.

Nacionalistični elementi v vrstah italijanskih dušnih pastirjev na slovenskih duhovnijah v Beneški Sloveniji in v sami nadškofijski kuriji ne bodo smeli in mogli več dolgo zavlačevati izvajanja načel drugega vatikanskega koncila glede uporabe slovenskega materinega narečja pri liturgičnih obredih, zlasti pa pri svetih mašah, pri učenju verouka, pri spovedi, molitvah in petju nabožnih

pesmi v cerkvah. Tisočletno tradicijo slovenskega jezika, ki ga je uvedel pri pokristjanjenju Slovencev oglejski patriarhat, za časa posvetne oblasti oglejskih patriarhov, ki je veljal nato skozi stoletja pod Beneško republiko do razpustitve oglejskega patriarhata in še nato pod videmsko nadškofijo v Beneški republici, pod kraljevino Lombardija-Benečija pod avstro-ogrskim cesarstvom, je prekinil v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja pod zedinjeno Italijo nacionalistični duh tudi v okviru videmske nadškofije, še posebno v najnovejši dobi fašizma. Ali ne spada med glavne priprave videmske nadškofije na evharistični kongres l. 1970 v Vidmu tudi to, da vzpostavi med beneškimi Slovenci in videmsko cerkveno hierarhijo stanje, ki je vladalo nad tisoč let do zadnjih desetletij in kakršne terjajo sklepi drugega vatikanskega koncila za vse, pa še tako majhne narode na svetu.

Velik del italijanske duhovščine v videmski kuriji in na duhovnijah s slovenskim materinim jezikom je napravil nepopravljivo škodo katoliški cerkvi v Furlaniji in duhovnemu življenju slovenskih vernikov samo zato, da je ugodil efemernim nacionalističnim strujam, ki so pred sto leti izključile slovenski materin jezik italijanskih državljanov iz šol. Zadnja desetletja so se italijanski duhovniki na slovenskih duhovnijah s slovenskim materinim jezikom vernikov zgedlovali po nekrščanskem ravnanju javnih prosvetnih ustanov in so prav tako, z lahkomiselnostjo nekrščansko gesto, izobčili iz svojih župnijskih šol slovenski verouk. Niso se niti ustrašili prevzeti nase pred Bogom pretežko odgovornost, da v spovednicah presojaajo s popolnim neznanjem jezika spovedancev celo vrsto grehov, kjer je bistvena okoliščina globoko poznanje jezika. To delajo samo zato, ker se odgovorna nadškofijska oblast toliko časa obotavlja, da bi udarila po glavnem grehu italijanskih duhovnikov; njihovem napuhu do skromnega slovenskega narečja vernikov.

Cela vrsta spremenjenih verskih političnih in socialnih okoliščin bi morala nagnati videmsko nadškofijske kroge k edino pravim katoliškim načelom o enakopravnosti materinega slovenskega narečja v cerkvi. Načela drugega vatikanskega koncila bo treba končno le izvajati, kljub osebnim udobnostim italijanskih duhovnikov, ki nimajo pravega gorečega misijonarskega duha, da bi se naučili slovenska narečja v svojih župnijah. Videmska nadškofija leži v sosedstvu drugih katoliških škofij; goriške, tržaške, koprške, ljubljanske, v katerih je materin jezik vernikov, ne glede na njihovo pičlo število in majhno zemeljsko slavo teh jezikov, vseeno vreden spovednice, oltarja in katekizma.

Tudi za naprej ostanejo razmere, ki so ohranjemale slovenska narečja v Beneški Sloveniji: individualistični značaj vsakega posameznega beneškega Slovenca, izoliranost njihovih gorskih dolin od mestnih in drugih prebivalcev. Beneške Slovence je težko vključiti v razne vrste organizacij ali pa tudi zadrug sodobne družbe. Različni so od Furlanov že po tem, da niso bili nikdar v nobeni odvisnosti v svojem kmetiškem gospodarstvu, da so bili zmerom svobodni zemljiški posestniki in niso poznali kolonstva, spolovinarstva, dninarstva v kmetijstvu, a tudi da niso pristajali na nobene oblike združništva, in da jih zato niso mogle italijanske oblasti spraviti v nobene organizacije. Vse organizacije so pri njih le na papirju, od političnih, strankarskih organizacij pa do poklicnih društev kot npr. direktnih obdelovalcev zemlje. Ne poznajo niti sindikatov in se jih izogibajo, pa čeravno bi imeli kdaj kakšne koristi od njih. Zato niso nikdar izgubljali časa po raznih organizacijah, v katerih je po običaju občevalni jezik italijanski. Drže se gostiln in svojih domov, kjer lahko govorijo v svojem materinem narečju, tako kot se jim zdi ali pa obmolknejo pred tujci. Kdor je sam, govori svoj jezik in prav njihov individualizem je nekoliko pripomogel, da jim jezik tujih organizacij ni omejil vsakdanje rabe lastnega jezika.

Nasproti ljudem od zunaj, pa bodisi Italijanom ali Slovincem so nezaupljivi in govorijo z njimi tako, kakor jih ocenijo, da jim prija. Ravnajo tako iz čuta samoobrambe in ohranitve, kakor vsi potlačeni in zapostavljeni na zemlji.

Na prste ene roke bi celo v velikih dolinskih središčih naštel beneške Slovence, ki govorijo doma z otroki italijanski; v malih vaseh pa se to sploh ne dogaja. Tu ni tovarn, ki jih sicer zelo pogrešajo, ker se morajo mučiti z delom v emigraciji. Zato pa niso kot tržaški in goriški Slovenci v industrijskem okolju, kjer je ves božji dan pogovorni jezik samo italijanski.

V Beneški Sloveniji ni predmestij velikih mest s tujim jezikom niti vasi v bližini tujih mest, zato ni nikjer potreba po dvojezičnem sožitju ter so zato

Jože Cesar, olje

Ivan Grbec

PAVLE MERKŪ

IVANU GRBCU V SPOMIN

Doma ga zelo pogostoma ni bilo, ko sem prihajal k njemu na uro harmonije. V kotu borjača ali hiše je sedela njegova mati, sključena drobna starka v črnini: »Vanek je v Brajdi.«

To mi je bilo vedno ljubo; zaviti mi je bilo sto metrov niže, stopiti na obzidano parcelo med trte, povrtnino in sadno drevje in tam sem ga našel, ko je v kopalkah obdeloval svojo zemljo: droben in žilav, ves zagorel, s krampom ali motiko v hrapavih rokah.

»Bog ga daj.« S počasnimi, hieratičnimi gibi je še objemal z očmi svojo zemljo, ko se je odpravljal. In mi včasih enako počasi in hieratično govoril o naravi, o njenih lepotah in dobrinah. Takega se ga najrajši spominjam.

Včasih sem ga našel v delovni sobici v stari škedenjski hiši, okrog njega kakih petnajst otrok. Klavir, mizica s knjigami, notami, notnim papirjem, nalivnim peresom. Ob steni slepa klaviatura in še omara s knjigami in notami. Skozi edino majhno okno zelenje borjača in prijazna senca pod latnikom. Njegov obraz je bil vedno strog, iz njegovih oči je vedno sijala milina. Vaje z otroškim zborom je opravljal z isto vdanostjo, z istim veseljem, s katerim je obdeloval zemljo. Z isto pristnostjo.

Otroke je očaral. Z brezmejno potrpežljivostjo jih je vzgajal in vadil z njimi. Veselje je bilo poslušati te vaje. Njegove hrapave roke so iz otroških grl pričarale lepo in pristno petje. Te hrapave roke so pri vajah in po njih pobožale tega ali onega otroka. »Tej revici je pred kratkim umrla mama.« »Ta je po cele dneve sam in hodi rad sem.«

In še te polne, hrapave roke s kratkimi prsti. Gledal sem jih, ko je igral na klavir. Preigral je moje prve vaje v harmoniji, da mi je dokazal, kaj da dobro in polno zveni, kaj da je zgrešeno in neprijetno. Govoril je silno malo: premislil je prej (poteze na obrazu so se poostrile in izraz oči napel), nato je počasi premikal ustne in postavljaj besedo, govoril pa je z redkimi, tehtnimi in preprostimi besedami, posejanimi z dolgimi premori; roke so napolnile te premore z mirnimi gibi

in dodajale pomenske odtenke, poudarjale besedo, nakazovale rešitev.

Preigral mi je Bachove korale, da mi je pokazal, do kolikšnih višin se lahko povzpne človeški um; tedaj se je čez obraz razlil isti izraz blaženosti, ki sem mu ga poznal, ko je občudoval zemljo in naravo; oči so se mu ovlažile; besede so postajale še težje in redkejše, glas tišji; in temne roke z neštetimi brazdicami so s komaj zaznavnim tresenjem izpričale njegovo ganjenost.

Preigral je dela starih in novih mojstrov, da sva ob njih lahko razpravljala, da sem mu postavljala vprašanja, da mi je pomagal do orientacije. In ob Beethovnu kakor ob Gershwinu, ob Bachu kakor tudi ob mojih nebogljenih vajah so tiste roke iskale vedno bistveno. Igral je tako, kakor znajo samo nekateri skladatelji igrati. Brez dovršene klavirske tehnike, včasih robato, oglato: a je umel dojeti najbolj bistveno in resnično ter na to opozoriti.

Ure harmonije so bile pravzaprav vse kaj drugega. Harmonija je bila pretveza. Teorijo sem poznal že, preden sem začel hoditi k njemu na ure; pregledoval mi je vaje in pojasnjeval probleme. V glavnem pa sva govorila o glasbi, kolikor more biti ta pojem širok.

O svojih učiteljih mi je govoril: o Antonu Smareglii in o Blagoju Bersi. Na steni je visela Smareglieva fotografija. O obeh mi je govoril s ponižnostjo učenca, ki je za svoje znanje hvaležen učitelju. Oboževal ju je in mi z največjo spoštljivostjo posredoval njune nauke, da bi se ne izgubljali, da bi živeli naprej v mlajših rodovih. »Smareglia je učil...« V že obrabljenem zvezčiču, ki je bil na gosto popisan z lepo, značajno pisavo (enakomerna je bila, harmonična: okrogle, mile poteze in ostri koti so se v njej uravnovešali kakor v mojstrovem značaju), je iskal stavke, kakršne si je zapisoval pri Bersovih urah na zagrebški glasbeni akademiji: »Bersa je priporočal...«

O pomembnih skladateljih in umetnikih mi je govoril, ki jih je spoznal v letih svoje mladosti, ko je bila njegova hiša shajališče slovenskih umetnikov in ko so Škedenjci pripravljali tehtne kulturne prireditve. Emil Adamič. Srečko Kumar. Pevski zbor slovenskih učiteljev Julijske krajine. Turneja po Italiji. Marij Kogoj. Močan vtis, ki ga je ta sin Trsta zapustil na redkih koncertnih nastopih v Trstu. Stalna prisotnost njegove glasbe v programih, ki sta jih Grbec in Kumar pripravljala. Ivan Cankar. Karel Širok. Josip Ribičič. Prva uprizoritev Grbčeve otroške opere »V kraljestvu palčkov« na Ribičičevo besedilo. Spet Srečko Kumar v Zagrebu in sodelovanje pri njegovi »Grlici«. Vse številke te revije so še danes najboljše, kar imamo na tem področju.

Analiziral mi je dela velikih mojstrov. Poleg Bacha je najrajši razčlenjal Beethovnova dela, da mi je pokazal, v čem je njegova umetniška in človeška veličina, kako spoznamo njegovo obrtno mojstrstvo. Kdaj pa kdaj je segel po knjigo v omaro in mi prebral kak stavek iz korespondence, iz izjav velikih

skladatelj. Ali trditve drugih o njih. Sam pa sem rad prinašal dela novejših avtorjev in mi je vedno postregel z isto prizadetostjo; s svojim širokim znanjem me je vedno znal opozarjati na najpomembnejše. Ko sem, ne dolgo po končani vojski, odkril v trgovini klavirski izvleček Gershwinove Rhapsody in blue, sem mu jo nesel pokazat z veliko radovednostjo, kaj porече. Preigral jo je zbrano in pozorno. Po dolgem premoru in premišljevanju me je pomiril z besedami: »Tako pišejo veliki.«

Pokazal mi je svoja dela, ki sem jih zelo rad poslušal. Ko jih je igral, se je ves preobrazil, prevzelo ga je kakor tedaj, ko mi je igral Bacha ali Beethovna. Visoka plemenitost njih vsebine, dovršeno obvladanje kompozicijske tehnike, uravnotežena uporaba zvočnih sredstev so značilnosti teh del, ki jih znam komaj danes vrednotiti. Tedaj me je prevzel on sam s svojo osebnostjo, v njegovih skladbah pa me je očarala blagozvočnost, melodična in čustvena pristnost, visoka lepota brez koncesij zunanjim učinkom in ščegetajoči romantični všečnosti.

Njemu dolgujem, da je z nasvetom in navodili dejansko prevedril moje kompozicijske prvence. Rad jih je gledal in jih razčlenil z resnostjo, ki je niso zaslužili. Ko vzamem danes po skoraj dvajsetih letih v roke svojo klavirsko Romanco, op. 1, in Tri samospeve za visoki glas in klavir, op. 2, je kot da bi odprl spominsko knjigo: sedim pri njegovem klavirju, na njem moj rokopis: in mojster pretresa noto za noto, kaj je prav; tu je ta nota odveč, stavek se zgosti brez potrebe, črtajte to; tu je praznina, ki jo je treba uravnovesiti z majhnim dodatkom, poskusite tako, ali tako. Pri tem je igral, poskušal, sam sem pa to in ono zapisoval, doma potem popravljaj.

Kakor je častil veličino in lepoto z vdanostjo, s pravo pobožnostjo, tako je bil neizprosno do neznanja, maličenja in puhlosti. »..... caplja v muziki ko prase.«

Njegova značajnost in premočrtnost sta mu nakopali nemalo grenkih ur. Pa ni udaril s pestjo po mizi. Njegova težka beseda je ob taki priložnosti bila trša od pesti. Sam pa se je rajši umaknil, kakor da bi ponižanju odgovoril.

Z upokojitvijo se je umaknil v mirno in grenko izolacijo, ki je postala ob dolgi bolezni še temeljitejša; pred življenjem se je izoliral z molkom in se predal tihemu razgovoru z Najvišjim. Že dolgo je bilo, kot da ga ni več med nami, ki smo ostali v življenju in se dan za dnem ubadali z delom.

Ko mu je beli angel zaprl veke in smo ga spustili v skedenjsko zemljo, je bil ves živ pred nami. Živ s svojim večdesetletnim delom učitelja, ki še živi v srcu in v delih učencev, živ s svojim kristalnim in neizprosno moralnim likom, živ predvsem s svojim skladateljskim opusom.

Naša dolžnost je zdaj, da njegovo skladateljsko delo zberemo in izdamo; da bo ta dragocena ostalina dostopna vsakomur, ki se bo hotel z njo obogatiti. In da bo vedno izpričala predanost resnici, lepoti in dobroti tržaškega skladatelja Ivana Grbca.

NOČNE PODOBE

Mesto je pusto in obubožano. Prebivalci so uprizorili domenjen protest, ki je mestu izdril prebavila. To me je preneslo nekam, zato sem pridržal svoj čas za nekaj hipov in ga uskladil s policijsko uro pred dvajsetimi leti. Podobnost je bila presenetljiva. Lahko bi bila popolna, ko bi na stotine avtomobilskih šob ne okuževalo ozračja. Toda počakajmo! Če bo zapora trajala še nekaj ur, bo tudi njim zmanjkalo goriva...

Potem bi oni trije na cerkvenih stopnicah ostali res sani in nihče ne bi kalil globine njihovega razmišljanja. Sedijo na stranskem stopnišču neprijazne molilnice in bolščijo v stanovanjski panj na oni strani trga. Žde negibno, kakor trije nagačeni ptiči in prav tako nepremično zro čez trg: moška vsak na eni strani preperele ženskeice, ženšče kakor zamaknjena svečenica med čuvarjema prosjaške skupnosti. Na oltar petih stopnic pade le od časa do časa snop svetlobe, ker so luči potegnjene previsoko pod krošnje dreves, mesec pa, ta se je zataknil na železnem križu vrh zvonika in se nikamor ne gane. Sicer pa je močno oškrbljen to noč in sveti sam sebi.

Predsinočnjim ob tem času je bilo mesto še vse živo. Kakor vsak večer, se je tudi predsinočnjim prepuščalo proletarski razsipnosti, ki je kolovratila od vrat do vrat, od kioskov do stojnic in skozi pivnice mimo točilnic. Razsipnost je bila na ulicah in v tropih opitanih otrok in v pretiranem vreščanju in v božjastnih zvokih sodobnih poskočnic. Še razsvetljavo, ki je privzdignila noč vse tja nad prvo nadstropje, še to je mesto razsipalo predsinočnjim.

Predsinočnjim so oni trije sedeli na betonski klopi in se objemali. Ko sem hitel mimo, so se oni trije objemali, ženska na sredi, moška vsak na eni strani, in ko sem se oddaljil za nekaj korakov, me je ženska poklicala. Hej, mladenič, je rekla. Jaz nisem nikak mladenič, toda v drevoredu ni bilo drugega človeka in klic je očitno veljal meni. Vrnil sem se torej in tipal po žepih za tobakom. Verjetno bi radi kadili, sem si mislil. Toda ko sem obstal pred njimi, me ni nihče nič vprašal.

Moški na levi je vstal ter se globoko priklonil.

Na njem sem najprej opazil srepost pogleda in drzno sivo grivo, ki je rasla iz prav tako smelih misli, kajti brž ko se je zravnal, je slovesno izjavil: »Nič strahu, Mi smo apokaliptični jezdeci!«

Bil sem nekoliko iznenaden ob tem nepričakovanem razodetju, toda počaščen ob ugotovitvi, da so se razkrili prav meni. Skušal sem jim to tudi izpričati, z vsem svojim obnašanjem sem skušal pokazati, kako cenim pomembnost te enkratnosti. »Dolgo,« sem rekel spoštljivo, »zelo dolgo sem čakal na to srečanje.« Potem sem izrazil upanje, da bom imel prejkone čast seznaniti se tudi s poslednjim iz skrivnostne četverice, »mislim s spočetkom četrtega pečata,« sem rekel. »če se ta ni preveč zakasnil na poti svojega usodnega poslanstva.«

Tedaj se je zganila ženska.

Z lahkotno dvignjeno roko je pomirila sence drevesne krošnje, ki so se pasle po njenem obličju in rekla, da se motim. »Sicer mi je žal,« je rekla, »toda povedati vam moram, da se motite.« Glas, ki sem ga poslušal, je bil mladosten in čvrst. Toda v poltemi na suhljatem obrazu ni bilo moč razločiti, če so sledovi poslavljaljoče se lepote izrazitejši od prihajajoče starosti. »Niso bili štirje,« je rekla prijazno, »in slikar vam bo to z lahkoto dokazal.«

Moški na levi se je rahlo priklonil v znak soglasja s pojasnilom; nato se je obrnil na slikarja s prošnjo, naj razčisti negotovost. In sivolasi slikar je brez odlašanja slekel svoj suknjič. S tem v roki je stopil k meni in z menoj nekaj korakov do boljše svetlobe. Tam je potem razgrnil suknjič, kakor bikoborec svojo rdečo cunjo, da sem si lahko ogledal žolto podlogo in na njej troje znanih obrazov iz sodobnega političnega življenja.

»Ali se razpoznate?« je vprašal.

Se! Mongol in Arabec sta se razodela hkrati, akoravno sta bila upodobljena z drznostjo potez najbolj surove abstraktnosti; le tretji, oni v ozadju, je bil malce zastrt v nerazločnosti... Indonezijec, sem hotel povedati, ko je slikar priporočil tišino s prstom na ustnicah, kakor da ta pravkar prihaja. »Gospodar Oceanije,« je rekel zaupno, »brezkompromisni jezdec, ki bo preplaval svet s svojim neusahljivim zarodom.«

Bil je trenutek, ko bi moral iz svojih vtisov iztisniti vprašanje, nad katerim bi se zavzeli slikar in njegova spremljevalca. Toda nenavadnost večera je tudi meni vsilila negotovost, v kateri so prejkone živeli moji naključni znanci: ohromila mi je prisebnost in misel se mi je spremenila v nemirno nihalo — nisem je mogel ustaviti na eni izmed trojic, ne je razdvojiti na obe. Na ta način je ostala nepojasnjena avtentičnost skrivnostnega odposlanstva, kajti slikar je izkoristil moje oklevanje — ogrnil si je tisti svoj povaljani suknjič in stopil do klopi. Koj zatem so se vsi trije odpravili v noč...

Naslednji večer, in to je bilo snoči, sem le s težavo krotil nenavadno nasilje, ki me je gnalo čez trg. Polotilo se me je prejšnji večer, kmalu po tistem srečanju, takoj po tistem srečanju lahko rečem, in mi potem družno z nočno tišino uprizorilo sadistično orgijo nepotešenosti. Cez dan so se mi čuti nekoliko sprostili, toda na večer se je nestrpnost stopnjevala, kakor pri izigranem ljubosumnežu. Tako razpoložen sem zagazil v pijane sence drevoreda v bojazni, da jih ne bo in še bolj preplašen, ko sem nenadno naletel nanje. Bili so prav tam, na isti klopi kakor večer prej. Slikar in ženska in moški na njeni levi. Ta je nekaj pripovedoval in ženska in slikar sta napeto prisluškovala pritajenim besedam.

»...bil sem nekoliko razočaran spočetka. Selil sem se z zvezde na zvezdo, toda z relativno zaznavnostjo bitja, ki premikanja v prostoru ne zna vzporejati niti s hitrostjo svetlobe. Jaz pa sem se selil s hitrostjo misli.

Rekel sem dober večer, toda nihče od treh me ni slišal. Nagnil sem se nadnje, tako da sem lahko slišal sleherno besedico, toda nihče me ni opazil. Slikar in ženska sta ždela otrplo, bila sta potopljena v dogodkih ki jih je čaral pripovedovalec, in kazno je bilo, da njegovega šepeta ne vsrkavata s sluhom, marveč s čisto drugačnimi čuti. Vse to je spremenilo moj prvotni namen, da bi se oproščal (oprostite mi, če prihajam nepovabljen, toda snoči smo se ločili nekam prenašlo. Nikakor ne bi hotel biti nadležen; če sem vam v nadlego, lahko takoj odidem. Toda snoči si nismo utegnili vsega pojasniti...). Vse to sem opustil, pričel sem se bati, da bi se nenadno ne zavedli moje prisotnosti, polotil se me je pravcati strah pred to možnostjo, kajti nenadno sem tudi sam zanihal v breztežnosti. Zasukal sem se v šepetajočem vrtincu in sence in drevored in cerkev in njen zvonik so tonili v globini, podhrtevale, kakor svetel kamenček v močnem tolmunu...

»...potreboval sem dokaj več časa z iskanjem, kakor s premikanjem. Odbral sem si pomrkavajoče zrno v neskončnosti, po moji presoji stoletja svetlobne poti, tisočletja svetlobne poti... Bil sem tam v trenutku, toda ko sem si približal Zemljo na zaznavno razdaljo, ko sem uokviril dojemanju prostor štirijaške milje, sem spoznal ta naš nesrečni dan. Oddaljil sem se komaj za nekaj svetlobnih ur, za kak dan, menim. Ali je jasno?...«

Slikar je komaj zaznavno pokimal. Sedel je, kakor bi se sončil, miže in z glavo nagnjeno vznak. Če je utegnil pretrgati svojo zamaknjenost v toliko, da je prikimal, se je pripovedovalec mogel zanesti na njegovo spremstvo. Ženska pa ga je celo prehitela v mislih in ukazala, naj se ne zamuja. »Nadaljuj!« je zašepetala. »Šel si dalje?«

»Vrnil sem se,« je nadaljeval pripovedovalec. »Določil sem si prah v Galaksiji. Iskal sem čas Ramzesov; prav rad bi se pomudil v onodobnosti in sem zato iskal njihov čas. Odbral sem si torej prah v Galaksiji, bil sem tam v hipu, toda tega, kar me je obdalo, tudi moja breztelesnost ni mogla prenesti. Vesoljne tihote, menim, in neskončnega pretečega mrča, v katerem se menda še vedno spočenjajo bogovi. Bil bi čudež, ko bi vztrajal kaj več kakor trenutek v tistem grozečem niču, kjer tudi moja zavest ni otipala nikake opore in kjer se človekova spoznanja razblinjajo kakor zrno v oceanu...«

»Čudež,« je zašepetal slikar. Ni trenil ne se ganil, ogorek cigarete je lahko nemoteno tlel in se mu krajšal med prsti levece.

»Prav tako, kakor je bil čudež, da mi je uspelo umakniti se od ondot, da sem se otel, preden mi je utegnil obup izsrkati poslednjo misel... misel na povratek...«

»Čudež,« je dahnila ženska.

»Toda vi pozabljate,« sem malone vzrožil, »pozabljate name. Meni vse to ne more biti popolnoma jasno. Z vso pozornostjo skušam slediti vaši pustolovščini, vendar... Blodili ste po nekih odročnih krajih, do koder bi celo svetloba potrebovala sto tisoč, če že ne milijone let, vi pa pripovedujete o tem kakor o sprehodu okoli cerkve. In tukajle smo, za nameček vas imamo zdajle tu, prav nič postaranega in s prav takšno brado, kakor smo vas videli snoči.«

Bil sem preglasen, menda glasnejši, kakor je dopuščalo okolje in zbranstvo te bratovščine. Toda prisiljen sem bil nekaj ukreniti, da sem potešil razdraženost, ki se je stopnjevala v meni spričo nezaslišanih trditev.

»Pozabljate name,« sem ponovil skromno, da bi ublažil prenačljeno grobost, kajti vsi trije hkrati so se zazrli vame. Vrnili so se iz tiste svoje odmaknjenosti in se menda šele ta hip zavedli moje prisotnosti.

»Zelo mi je žal,« sem rekel, »toda kako naj hladnokrvno sprejemam nekaj, kar se upira razumu?«

Slikar si je slišno napolnil pljuča z dimom iz pojemajočega ogorka, potem je tisto reč štrcnil daleč od sebe in gledal za njo in nanjo s priprtimi očmi, zviška, kakor je v mislih bržkone gledal name. Sicer me niso nameravali poniževati, toda bilo je očitno, da jim nisem kaj več kakor ogorek, ki je pojemal na shojenem tlaku.

Pripovedovalec me je vljudno naprosil, naj ohranim svojo mirnost, češ da je človek zelo slabo vzgojeno bitje. »Dani so mu zelo slabi napotki za dobo življenja. Njegovi vzgojitelji, pa naj prihajajo iz svetišč ali drugačnih duhovnih kovačnic, vsi ga postavljajo v središče stvarstva. In tako ga imamo Zemljana! Vzvišeno, oholo bitje, ki poniglavo smeši vse, čemur njegov razum ni kos. Nesmisel, pravite, ker se na taki poti nisem postaral. In čemu naj bi se staral! Že če bi jezdil na žarku svetlobe, bi se ne bil postaral, ker se svetloba v svoji naglici ne utegne zamujati s tem. Ona, vidite, se sploh ne stara. Izkoriščajoč to njeno zanimivo svojstvo si potem da časa do časa privoščim pogled v preteklost. Kadarkoli se lahko zagledam tjakaj.«

»V kakšno preteklost?«

»V poljubno preteklost. V včerajšnji dan ali v nastanek sončne legende. Težave nastajajo le z izbiro primerne oddaljenosti. Trenutno imam neprilike le s tem, kajti na točnost res ni moč računati v tej neznanosti. Časovni in prostorninski milijoni denimo v Rimski cesti, so kakor pljunci v reki.«

Pripovedovalec je leno dvignil pogled do mojega obraza. Hotel je nadaljevati, toda opazil je menda, v kako neprikladni drži visim nad njimi in se je nekoliko odmaknil. Naredil mi je prostor na klopi in me z roko povabil, naj sedem. Zganila se je tudi ženska. »Sedite, vendar,« je rekla in pritegnila krilo, da bi povabljeni ne bil v zadregi.

»O potovanju,« je rekel pripovedovalec, »o tem sploh ni moč govoriti. Jaz si preprosto izberem točko v vesolju, mežikajočo smet, recimo v območju bika. Jaz sem bil nekoč rojen v tem znamenju, dozorel sem torej pod vplivom bika, zato so mi njegovi brezkraini pašniki še najbolj pri srcu. Ali pa bleščečo zvezdo. Lahko se odločim za najbolj svetlo zvezdo. V trenutku, vidite, sem tam in razlika v oddaljenosti nima prav nikake pomembnosti.«

Na klopi mi je bilo dokaj bolj udobno, toda držal sem se togo prav tako kakor prej, prav tako kakor leseni sohi mi je telo otrpnilo v mučnem razmišljanju. In čeprav so mi bile misli ta večer jasne in pronicljive, le nisem našel ustreznih načel, ki bi kolikor toliko sprejemljivo opravičevala vse trditve pripovedovalca.

»Če ste nameravali napasti svojo radovednost na vsakdanjosti starega Egipta, potem bi se morali umakniti v prostranstvo za kakih...«

»Tri tisoč let.«

Denimo za tri tisoč ali tam okrog. Denimo, da bi tam občepel, da bi od ondod s čarobnim očesom lahko sledil zanimivim dogodkom iz onodobnosti, ki bi mu jih sproti prinašala svetloba iz življenja ob Nilu in da bi mu ta svetloba s svojo ekspeditivno naglico namesto samih podob prinesla, vzemimo, gizdavega putifarja z mesom in kostmi, putifarja, pravim, z vsem njegovim spremstvom, ki pravkar hiti v hlad razraščene zelenice, potem bi se pripovedovalec menda res lahko prepričal, da ni utegnil faraonovemu oblastniku osiveti niti las v teh tisočletjih in da v zelenici pravkar zorijo grozdi dateljnov, akoravno je iz teh plodov zraslo in odmrlo in znova zraslo do danes že kakih trideset rodov visokih palm.

Do tod sem mu torej še vedno nekako sledil, pripovedovalcu, bil sem torej pripravljen pristati na marsikaj.

»Toda za pogled v preteklost,« sem rekel, »za to je treba vendar prehiteti svetlobo.«

Oglasil se je slikar in z neprikritim zadovoljstvom nad mojimi spoznanji povedal, da je točno tako, kakor pravim. »Točno tako, dragi mladenič.«

Novico o dragem mladeniču sem tisto noč slišal že drugič in me je močno vznemirjala. Sicer v tem ni bilo čutiti posmeha ali omalovaževanja, poleg tega bi mi bilo močno žal, če bi skrhal ubrano razpoloženje, iz katerega so se porajale tako nenavadne trditve, vendar sem hotel na vsak način preprečiti, da bi me še nadalje trepljali s tem pokroviteljskim vzdevkom. Ali naj bi šel?

»Prav toliko sem star, kakor kdo izmed vas,« sem rekel utrujeno. »In nikakih razločkov ne vidim, zaradi katerih bi morali ravnati z menoj s takšno prizanesljivostjo. Če že nisem starejši, potem tudi mlajši nisem kakor vi, ali na primer vi.«

Sprva ni bilo nikakega odgovora. Prebili smo nekaj časa v mučni tišini, toda samo nekaj trenutkov, toliko da so se moji znanci v nečem sporazumeli. To sem prav lahko opazil. Pripovedovalec se je namreč nagnil naprej, da se je mimo mene lahko srečal z mnenjem ženske in slikarja. Opazil sem tudi, da sta ta dva takoj pristala na njegovo nemo vprašanje. In potem sem slišal slikarja, ko je zamrmral kratko opravičilo.

»Morate nam oprostiti,« je rekel glasneje. »Toda vi ste v primeri z nami otrok, nebogljeno dete sveta, ki se šele pripravlja na svojo dramo. Stopili ste komaj na pot, ki smo jo mi že davno prehodili. Seveda smo vam dolžni marsikakšno pojasnilo, na primer to, da nas loči praznina poldruge milijarde let...«

Takšna votlost?

Odkrito in takoj sem povedal, da tega ne razumem. »Žal mi je,« sem rekel potrto, »toda do takšnih dognanj se jaz še nisem povzpел.« In previdno sem dodal, da dvomim tudi, da bi se bil kdo drug na tej Zemlji.

Ženska se je nežno dotaknila mojega komolca, češ naj ne motim in naj se še ne prepuščam razočaranju.

Soglasnost je bila torej v tem, da gredo v svojih razkritjih še dalje in da ta trud prepustijo slikarju, ki je tudi v besedi opuščal obrobnosti ali pa jih zgoščal v bistvo s prav takšno odrezavostjo, kakor poteze v svojih risbah.

Obšla me je negotovost, nepojasnjena plahost pred tem, kar mi bo povedano, zato sem se nagnil nazaj, čimbolj nazaj se moram nagniti, sem si mislil, da bom prikriil izraz toposti in nevednosti, če mi bo ravno kdo pogledal v obraz.

Toda slikar se tako in tako ni dal motiti.

»Pripovedovalec je malo prej poudaril, da se je selil s hitrostjo misli. To ste nemara preslišali. Toda v tem je že odgovor na vaše umestno vprašanje. Ni žarčenja, ki bi bilo hitrejše od misli. Projekcija misli v prostor ustvarja dvojno razsežnost, ki ne pogreša prav nobenega prilastka živega bitja, razen njegove surove sile. Žeblja, seveda, tega ne more zabiti. Toda namesto tega je njena svoboda popolna.«

Slikar je obrnil roko vnic in s konci prstov obrnil mojo nevredno pojavo. »Brez te navlake,« je rekel (in mislil ne samo moje, marveč telo človeštva), »brez tegale balasta, ki s takšno prozaičnostjo veže nase in zaposluje duha, bi se mogli tudi vi približati bogu. Sicer se vam včasih to posreči, v sanjah se vam čestokrat to obnese z vso prepričljivostjo. Prisotni ste in sodelujete z vsemi čuti in čustvi in s takšno živostjo, da se še budni ne morete otresti vtisov. A kaj morete s takšno nehoteno in nekontrolirano sproščenostjo duha? Nič! Sanje, pravite. Seveda, sanje....

Mi, vidite,, obvladamo ta možganski produkt. Kadarkoli nas je volja, zaživimo v tem ustvarku in se v njem zavestno izživljamo. In kjerkoli.«

»In telo?« sem vprašal boječe.

»Ah, telo!« Čutil sem, kako se slikar privošljivo hahlja. »Telo mora tlačaniti hotenju. Temu vsemogočnemu katalizatorju, ki skrbi za smiselno povezavo duha s telesom kot nevidna in nezaznavna popkovina. Pač zato,« je dodal ironično, »ker bi se drugače znašli v sanjski zmedi povprečnega Zemljana.«

»Sami vidite,« je rekla ženska, »ob kakšni preproščini se je zataknil človekov um. Njegovi elektronski možgani niso nič kaj več od babilonskega računala in njegov jedrski top nič kaj več od orangutanove gorjače. Še vedno išče primerno škripčevje, da bi se dvignil nad Zemljo, vtem ko mu je dan vzvod, ki bi ga ponesel nad neslutena obzorja.«

»Brez kamna v roki ni moč zamahniti,« je rekel pripovedovalec. »Tako se mu dozdeva, človeku.«

»Ugiba o obstoju razumnejših bitij,« je rekel slikar. »Verjame, podvomi, in ko spet verjame, si čara v domišljiji njihov obisk. V okviru dimenzij seveda, ki se skladajo z njegovimi pojmi in dojemANJI. Gostje se bodo sicer pojavili v fantastičnih stvorih, pa tudi sami bodo ubrani v vražje futurističnem tonu, toda imeli bodo svojo mero in svojo težo. Izmeriti in stehtati se bodo vendarle dali, pa naj bodo še taka čudovišča...«

»Čisto tako pač, kakor opičjakova gorjača.«

Moji znanci so se zabavali. Videti je bilo, da so znova pozabili name in so si privoščili kanček razvedrila na račun človekove topoglavosti. Ali pa prav zato, ker so me imeli v svoji sredi? Kdo naj bi jim segel do dna! Na vsak način so skušali ublažiti nevšečnost, kajti pripovedovalec je zasukal pogovor na dosegljivejšo razdaljo. Vprašal me je, če mi je znana pripoved o sinovih Sonca...

»Ali o neposlušnem Mesecu,« je rekla ženska, »ki prikriva Zemljanom bodočnost?«

SKOZI GOZD

Počasi kapljajo zvoki
zadržano
nerazumljivo v črno noč
vz gibnejo veje.

v tih trepet
se raztaplja resnica
v suhem šumenju
raztaplja

Kam ta pot, kje je pot?
— Utihni v gozd! —

A zaman tržem s prsti
tržem curek
ne pretrže se
ne umiri želja

hoditi strmo navzgor
priti v daleč daleč
in leči v travo
ko je sonce visoko.

OTOŽNOST

Tako se lastovke zbirajo
v jate jesenske
in tožeče krožijo.

Tako pred sapo viharno
tiho narašča nemir
in lega na polja.

Moje misli so hladne,
moji dnevi so kratki
in v zraku dim.

JESENSKA

Zarumenel je zrak
od nekega sonca,
ki bo zašlo,
Med sršata strnišča
lega hlad,
polja so gola.
In nekaj listov še maha
pticam na pot —
kmalu bo tiho tod.

PESEM

Česala je gladke lase
ob tolmunu tihem,
svoje tople lase
in si pela:
— Pridi moj dragi, nocoj,
bodi z menoj, ko sem sama. —

Prišel je fantič mlad,
kamen v vodo zagnal,
da je vzvalovila,
da je trepetala
še dolgo v noč.

MINUTA TIŠINE

OB

SPOMENIKU

Njih pest je zapela
pesem svobode,
Njih pest zdaj počiva
in pesem junaška
postaja odmev.

Toda pripovedovalec se ni dal motiti. Ko je poudaril, da smo navsezadnje vsi sinovi Sonca, je zbrano nadaljeval:

»Sonce je rodilo Zemljo, in Mesec, ki se je rodil iz Zemlje, je bil njena verna podoba. Bil je pravi otrok svoje matere, z enakimi hibami in vrlinami in zalučan v praznino s prav tako brezbržnim zamahom prekletstva kakor Zemlja. Sicer je tvegala pobeg v neskončnost, toda neizprosni red sončnega samodrštva niti Jupitru ni dopustil samovoljnih izletov, kaj šele neznatni satelitski revi. Brezpogojno se je torej moral podvreči zakonu, ki so vsem in vsakemu posebej določali pogoje življenja in umiranja. In tako je smelo in veselo zaživel svoje lastno življenje.« Pripovedovalec je vzdihnil. »Toda bil je manjši in se je torej ohlajal dokaj bolj naglo kot Zemlja. Bil je prvi, ki si je ustvaril atmosfero v družini Sonca, in prvi, ki je skrivaj spočel življenje pod tem zaščitnim obročem. Odtlej ni bilo bistvenih razločkov med njegovo razvojno potjo in razvojnimi dobami, ki so si sledile na Zemlji; presojano z vesoljsko dopustljivostjo med Mesecem in Zemljo ni bilo drugačnosti, ki bi presegle svojstvene značilnosti med posameznimi zemeljskimi celinami. Razen časa.« je rekel pripovedovalec zamišljeno. »Nikakih pomembnejših razločkov vse od prasnovi do prvega razumnega bitja, vse od prve številke do koraka v vesolje, razen časa...«

Ne da bi se ozrl, se je rahlo naslonil name, da bi me posebej opozoril na svoje nadaljnje besede.

»Bilo bi nam v veliko zadoščenje, ko bi hoteli zavestno dojeti pomen poslanstva, ki mu je bilo usojeno. Njemu, Mesecu, kot najmanjšemu telesu v sončnem sestavu, in njegovim prebivalcem, Mesečanom.«

Vsekakor sem hotel vedeti, o kom mi nameravajo govoriti. Ali o predhodnikih človeštva? »Ali naj bi bili potemtakem dosegli razumsko raven Zemljanov?« sem vprašal.

V mojem vprašanju je bilo menda toliko plehkobe in naivnosti, da se ženska ni mogla premagati. V tisti svoj prijetni glas je nalašč vtihotapila nekaj šegavosti, da bi me rešila zadrege.

»Ali se vam ne zdi,« je rekla prizanesljivo, božajoče, »da je takšno vprašanje nekam preskromno? Če vam povemo, da je bila politika smatrana kot kužni pojav in proglašena kot največja zavora napredku, potem se boste znašli še v večjih dvomih.«

Prav res, sem pomislil, okoli kakšne osi pa so se sukali potemtakem. Poprosil sem jih, naj nadaljujejo. »Nadaljujte,« sem rekel, »nadaljujte! Kakor, da ste me preslišali.«

»Mesečanom ni bilo prav nič prihranjeno, nad čemer tožijo Zemljani, in nič pritrغانo, kar bi mogli Zemljanom zavidati. Šli so skozi vsa obdobja, ki so zemeljsko skorjo pestila, in skozi vsa tista, ki so jo osrečevala, dokler se ni tudi njim življenje izkristaliziralo v burkasti polovici, docela enaki po teži in uporabnosti kakor posodi na tehtnici. Le da je bila ena medena in druga bakrena. Toda veljava bakra in medi je bila na njihovih borzah v takratni dobi do centejke* enaka. Kljub temu, ali bolje: prav nemoč, da bi katerakoli od polovic zmogla vsaj troho prepričljivosti več kot nasprotnica, je stopnjevala trenje med njima in ju gnala v nepremišljenost. In ker je besnost mati pre nagljenosti...«

* Na Mesecu najmanjša denarna enota.

Pripovedovalec se je prekinil. Ženska je nagnila glavo in pogledala izpod čela, kakor da se bliža strahotna napoved. Da bi prav vseskozi ne kazal svoje zamujenosti, sem pohitel z ugotovitvijo:

»In tedaj je sledil tisti nesrečni dan...«

»O, imeli so manjši svet in so z njim mnogo bolj umno ravnali, bilo jih je manj in so dokaj bolj lagodno živeli. Imeli so daljši dan in so lahko hitreje zoreli, imeli so svetlejše noči in so hitreje napredovali. In tako bi brez posebnih žrtev lahko izravnali svoje spore, da jih ni prav tedaj pretirana blaginja pahnila v duhovno kataklizmo, v lenobno brezbriznost, ki je na grotesken način poenostavljala, smešila in teptala vse dotedanje dosežke, razen osnove tiste morale, ki jo je neki vaš sivolasec prišel med ideale prašičev. Zemlja, ki jim je bila božanstvo in porodnica, jim tudi ni dajala zgledov in rešitev, s katerimi bi se lahko okoristili, ker se je še zvijala v arheozojških krčih, tako da so se vrnili razočarani, že ko so se ji prvič v svetem strahu približali. Vendar so se jim tudi v takšni zmedi porajale uporabne zamisli. V trenutku največje krize so se na primer rešili pogube na ta način, da so izkoristili namišljeno mrežo navzkrižnih obodnic, s katero so imeli tudi oni opasan svoj svet: izžrebano polje na dozdevni šahovnici je moralo biti v točno določenem času očiščeno vsakršne eksplozivnosti. Bila je to netvegana, vendar napeta igra, ki ji je sleherni Mesečan sledil z največjo prizadetostjo. Prinašala je neslutene odločitve in iz dneva v dan širila sproščenost, zakaj žreb se je čestokrat z naravnost hudičevsko naslado poigral z rivaloma. Mesečani so pripravljali grmado. Bili so že na tem, da sežgo na simbolični grmadi vse ideološke šablone, s špekulantstvom in podrepništvom, z miti in rituali, z vsemi častmi in naslovi vred. Govorili so že o rešilnem feniksu, ki se bo dvignil nad očiščujočim kresom, ko je Mesec obliznil pogubni plamen...«

Ženska je bolešno vzdihnila. In v strahu menda, da bi kdo ne izgovoril vprašanja, je pripovedovalec takoj nadaljeval:

»Od preživelih si nihče ni vedel pojasniti, kako je prišlo do strahotnega pojava. Mrtvi pa so ostali mrtvi. Toda tudi to, kar je bilo živega, je naglo hiralo. Hiralo je in prostovoljno odmiralo, da bi se rešilo hibridne pošastnosti, ki se je razraščala kakor plesen, in matere, te so svoje porodke raje sežigale, kakor da bi jih dojile...«

Slikar je nenadoma vstal. Nejevoljno je prhnil, tako da so se mu celo povešeni brki vznemirili. Spokončil se je pred nami, kakor potnik v vlaku pred postajo, in pridržano sproščal otrple mišice. Bilo je očitno, da nameravajo iti. Toda še preden sta se ženska in pripovedovalec dvignila, mi je iztegnil kazalec pod nos.

»Čujte,« je rekel. In to z glasom, kateremu ni kaj ugovarjati. »Seznajati se s preteklostjo, to ni nikaka težava. Že danes lahko prisluhnete zgodbi koščka materije na svoji dlani, jutri vam bo preteklost še z večjo točnostjo in določnostjo razkrivala svetloba. Prihodnost pa...«

»Prihodnost?«

»Preteklost, pravim!«

Toda jaz sem na vsak način hotel zvedeti njegovo misel. Dvignil sem roke, kakor da jih nameravam pridržati. »Ne hodite, prosim,« sem rekel hlastno. »Hoteli ste nekaj reči o prihodnosti!«

»O tem ne bomo govorili,« je rekel slikar nasajeno. »Prihodnost je v območju časa. V vsej neskončnosti ne boste našli preročišča, ki bi vam hotelo karkoli o tem razkriti. Sicer pa imajo prav topoglavi Zemljani nekaj takih možnosti. Če boste utegnili pobrskatii pod pepelom na Mesecu, boste naleteli tam na lep kos svoje prihodnosti.«

Prijeli so se pod roko in šli. Slišal sem še, kako se je eden od trojice zahehetal, »če bodo utegnili, seveda,« in mislim, da je bil pripovedovalec. Menda je bil on, vendar o tem nisem utegnil razmišljati, ker se je tik ob meni nekdo ustavil.

Bil je stražnik. Z uniformo, z gumbi in našivi in prešivi in z vsem, kar mu pripada. Vprašal me je, če kanim prespati noč na klopi. Ne, tega nisem nameraval. Imam svoje težave in bi mi takšno ležišče ne prišlo prav.

»No dobro,« je rekel stražnik, »tako sem si tudi mislil. Zakaj to ni ravno primeren kraj za prenočevanje.« »In navsezadnje,« je dodal, »to tudi ni dovoljeno.«

»Posedim pa lahko, posedim?«

Otresel se me je z brezbrizno kretnjo. Bilo mu je torej popolnoma vseeno, če obsedim tam do jeseni ali do začetka prihodnje revolucije, samo leči ne bi bil smel. Dvignil je roko k ušesu in da bo šel! Tedaj sem se nečesa domislil in poskočil.

»Ali ste mar mislili, da nameravam prenočiti kar tule? To ste mislili? Jaz, moj dragi, imam svoje udobno zavetje in mi ni treba poležavati po klopeh. Sicer se pa lahko vsak hip spravim od tod. Na katerokoli zvezdo se lahko umaknem in si zakurim kres. Ali vi to sploh razumete? V ozvezdju Leva se lahko najdem ali v ozvezdju Oriona, pri priči se lahko preselim tjakaj!«

Tedaj je pričel tudi stražnik opletati z rokami. Rekel mi je, da mu je to popolnoma vseeno. »Preselite se vi v ozvezdje hudiča ali njegove matere,« je rekel obupano, »samo tod se mi ne valjajte. Ali ste videli trojico, ki se je pravkar odplazila v temo? Ali ste jih videli? Vsako noč se priko-talijo iz onele točilnice in potem se ugnezdiyo vsak na svoji klopi. Vsako noč imam z njimi težave. Nocoj jaz, jutri kdo drug, tisti pač, ki pride službeno na obhod. In če ponoči kaj pade, če prične denimo rositi, ali veste, kam se preselijo?« Iztegnil je roko kakor v prisego in pričevanje. »Tjale pod cerveni kap, kjer spiyo in gnezdiyo golobi, prav podnje, tako da zjutraj niso samo namočeni, ampak tudi osmrājeni.«

Obstal je še nekaj trenutkov pred mano v zahtevni drži, ki je terjala, ne vem, menda mojo sodbo. Bil je še mlad, njegovi občutki se še niso utegnili sprijazniti s togostjo uniforme ne se seznaniti z njenimi obeti in je torej še vedno taval v negotovosti. Toda meni se ni zdelo vredno, da bi mu pravil, kako smo na Mesecu pravkar kurili kres, na katerem so gorele tudi uniforme z bingljajočimi odlikovanji. Vse to se mi je zdelo popolnoma nepotrebno. Obrnil sem se in ga zapustil v tisti njegovi vprašujoči drži.

GUSTAVO BURATTI

Dr. Gustavo Buratti, občinski svetovalec v Bielli (Cuneo), je Piemontez, ki je z drugimi piemonteškimi pisatelji ustanovil Escola dòu Po, društvo prijateljev provansalsčine, zato ker »jo imajo radi nočejo da izumré.« Predsednik društva, jezikoslovec prof. dr. Corrado Grassi s turinske univerze, je znanstveno proučil govornico provansalskega prebivalstva v Piemontu, društvo pa skuša prebuditi v ljudeh zavest, da pripadajo samobitni lingvistični skupini.

Smo torej pred zanimivim primerom, ko drugi rešujejo etnično skupnost in njen jezik, ker ga »imajo radi in nočejo, da umré.« Pojav, ki je tako čudovit, da se nam zdi skoraj neverjeten. A vendar so Provansalci v Piemontu po ustanovitvi društva Escola dòu Po dobili prvo zbirko pesmi v svojem jeziku! Letos poleti pa so imeli študijsko srečanje v piemontskih Alpah. Srečanje je pozdravil tudi Zaliv z brzojavko, v kateri »želi obilo uspeha pri delu in pošilja bratske pozdrave uredništvo slovenske revije.«

O omenjenem društvu dr. Buratti pravi takole: »Predstavljajte si, da bi Furlani, (ki pišejo v furlanščini, kakor jaz v piemontščini, katero imam za samostojen jezik) ustanovili Društvo prijateljev Slovencev v Furlaniji, zato da bi prebudili slovensko zavest povsod, kjer prebivajo Slovenci.«

Dr. Gustavo Buratti je tudi podpredsednik Association Internationale pour la Defense des Langues et Cultures Menacées (Mednarodno združenje za obrambo ogroženih jezikov in kultur). Predsednik združenja je nobelovec, islandski pisatelj Laxness, generalni tajnik pa prof. Pierre Naert z univerze Turku na Finskem. Poslanico, ki jo je v imenu združenja skupina vseučiliških profesorjev Danske, Švedske, Norveške in Finske poslala Unescu, bomo objavili drugič. Danes posredujemo prijateljem Zaliva referat dr. Brurattija na diskusijskem sestanku, ki ga je priredilo v Sondriu federalistično gibanje.

Če naj obravnavamo jezikovne manjšine v evropski perspektivi, moramo po mojem mnenju, določiti obseg problema pod dvojnimi aspektom: obravnavati nam je manjšino v okviru državnopravne ureditve, pri čemer je treba pojasniti splošna vodilna načela manjšin-

skega varstva, po drugi strani pa manjšino kot svobodno skupnost, pripadajočo združeni Evropi, kjer naj bi bile anahronistične meje nacionalnih držav že premagane. Anahronistične pravim, ker te meje ne potekajo iz ljudske volje, pa tudi iz jezikovne stvarnosti in iz kulture ne, pač pa iz srednjeveške dedne in absolutistične koncepcije. kajti te države so stabilizirane tam in tako, kakor in kjer so se bolj ali manj za stalno uravnovesile njihove sredotežne sile s silnicami njihovih medsebojnih nasprotij.

Italijanska pravna ureditev z jasnim 6. členom ustave (»Republika po posebnih normah varuje jezikovne manjšine«) zagotavlja varstvo drugojezičnim skupinam, ki so po svoji volji ali proti nji, po pravici zmagovalca ali kot posledice zgodovinskih dogodkov — prišle pod suverenost Italije. Ustavna norma se tedaj očitno ravna po občem državnopravnem načelu; po enakosti državljanov pred zakonom — ob popolnem spoštovanju političnih in verskih prepričanj pa jezikovnih in kulturnih tradicij. Spričo jezikovnih manjšin gre koncepcija »varstva« dalj kot v bistvu pasivna koncepcija spoštovanja; saj je jasno, da bi bilo mogoče manjšine ubijati tudi s preprostimi »pustimo jih živeti«, prepuščene samim sebi, ne da bi se zanje potrudili in jih organizirali ter vlili poguma njihovi obrambi s poukom materinega jezika, s subvencioniranjem njihovih kulturnih združenj in tako dalje.

Čeprav je namen ustavodajalca jase, pa je meglena praktična izvedba tega načela, ki se razodeva v delnih ukrepih s posledicami, ki pomenijo v juridičnem pogledu zablodo, človeško vzeto pa so absurdne. Varstvo, ki niti v svojih različnih oblikah niti v svojem bistvu ni povsem popolno in se drži liberalnih ukrepov, čeprav pogosto samo zato, da se izogne najhujšim posledicam, je bilo resda podleženo franko-provansalskemu prebivalstvu francoske kulture v Valie d'Aosta, Tirolcem in Ladinom in bocenski pokrajini in Slovencem v tržaški in goriški pokrajini. Kljub temu, da ustava ne predvideva prav nobenih diskriminacij, pa so ostali brez varstva drugi Franko-provansalci in Provansalci visokih gorskih dolin v okviru Turina in Cunea, Nemci v dolini Lys, Valsesii, v okolici Novare, Terone, Vicenze, na področju Trentina in vzhodne Benečije, Ladini na področju Trentina, Belluna in Furlanije (kljub pokrajinam s posebnim statutom!), Slovenci v Furlaniji, Srbi in Hrvatje v pokrajini Molise, Grki in Albanci v Južni Italiji in na Siciliji in Katalonci v Algheru. Limitni položaj te pravne zablode je položaj drugojezičnih skupin na področju tridentinske pokrajine; le-te se resda, kakor vse druge, sklicujejo na čl. 6 ustavnih določb, pa tudi na 2. čl. posebnega statuta za njihovo pokrajino (ustavna določba z dne 26. februarja 1948, št. 5), po katerem je »v pokrajini priznana enakopravnost državljanov, kakršnikoli jezikovni skupnosti že pripadajo, in so zaščitene njihove etnične in kulturne značilnosti«.

Kljub vsemu temu pa zadeva varstvo zdaj samo jezikovne skupine v bocenski pokrajini in občine, naštete v 3. čl. statuta, t.j. tiste občine z nemško govorečim prebivalstvom, ki so bile nekoč tridentinske in so po svoji legi najbližje bocenski pokrajini ter so ji bile priključene v skladu s 1. čl. pariškega sporazuma z dne 5. septembra 1945. Zato so ostali pozabljeni Luserna in občine z nemškim jezikom (Möcheni) v Val Fersini (Fersental) kakor tudi Ladini iz Val di Fassa (da ne govorimo o danes izumirajoči ladinskosti dolin Fiemme, Nona in Sole).

Pravica pouka v lastnem materinem jeziku se torej vrednoti po...

kilometrih! Zaščite so deležne občine z nemškim jezikom v dolini Nona samo zato, ker so »sosedne«, prezrte pa so »daljne« občine v Val Fersina. Pa so vendar tako ene kakor druge tridentinske in kot take priključene ali skoraj priključene bocenski pokrajini, delu pokrajine s posebnim statutom.

Prav isto se lahko reče o Ladinih, da so namreč zaščiteni tisti iz dolin Gardena in Badia (bocenska pokrajina), pozabljeni pa Tridentinci. To dejstvo upravičuje sum, da je bilo Ladinom naklonjeno varstvo samo zaradi tega, da bi se povzročil razdor v tirolski skupini: ker Ladini iz Val Fassa v tem pogledu niso primerno orodje, jih mirno prepuščajo, da jih asimilirajo prebivalci Benečije (Veneto)! Tak krivičen položaj pospešuje nezaupanje, izostruje ogorčenje in stavlja Južno Tirolsko kot tipičen primer, s katerim se danes zamejuje že sleherno vprašanje, ki zadeva manjšinsko zakonodajo. Dokler bodo vodilna načela ostala nejasna in bo praktična izvedba le-teh samo delna in kontradiktorna, ne smemo upati, da bi se normalizirali odnosi med državo in njenimi jezikovnimi manjšinami.

Resnica je, da imajo državljani nemškega jezika v bocenski pokrajini, prebivalci francoskega kulturnega območja v Val d'Aosta in tržaški ter goriški Slovenci povsem jasen občutek, da zaščita njihovih jezikov in kultur nima izvora v ustavni normi, ki kot mnoge druge ni bila uresničena, temveč v zaostritvi odnosov med osrednjo oblastjo in holj ali manj prikritimi separatističnimi grožnjami. In, odkrito povedano, ne vem, kako bi jim mogel kaj očitati. V dokaz lahko navedemo pomembno epizodo. 3. novembra 1962 so upravitelji in varovanci (valdostanskih in piemontskih) občin Issime, Gressoney St. Jean, Gressoney la Trinité, Alagna, Rima, Rimella, Macugnana in Val Formazza zahtevali od prosvetnega ministrstva »ponovno uvedbo nemščine v javnih osnovnih šolah kot nekoč, upoštevajoč važnost te jezikovne dediščine, ki označuje zgoraj imenovani skupnosti bodisi v pogledu velike demokratične in kulturne vrednosti, bodisi zaradi vedno večjega pritoka turistov«.

Neki ugledni minister, ki je še zdaj na položaju (ne gre za prosvetnega ministra, ki je, kakor vem, preslišal apel), je odgovoril dobesedno takole: »Drugi jezik razen materinega (sic!) je bil doslej dovoljen izključno tistim pokrajinam s posebnim statutom, ki so neposredno po vojni lahko pomenile resno grožnjo za celovitost države in... doslej razen za zgoraj imenovane avtonomne pokrajine ne obstajajo nikakršne tovrstne koncesije in se torej tudi ne morejo dovoliti.«

Z drugimi besedami: drugim manjšinam ne more biti dovoljeno nobeno varstvo, ker je bil njihov odnos do italijanske države vedno lojalen. Ob takšni izjavi na papirju, ki ima glavo »Ministrski odbor« in ki ga je podpisal eden izmed ministrov Italijanske republike, človeka spreletava srh, ker popolnoma upravičuje pritisk in celo terorizem ter dokazuje, na kakšni ravni je razumevanje tega problema.

Vse dokler bo pojmovanje teh stvari takšno in bodo veljale te in podobne »avtentične« interpretacije tiste politike, ki jo glede na manjšine izvaja izvršna oblast, vse dokler se bo čenčalo o demokraciji brez pravega pojma o njenih bistvenih vrednotah — vse dotlej ne smemo pričakovati razumevanja ne za Južno Tirolsko in ne za Evropo. Želim tu opozoriti na to, da kanton Ticino, ki se mora pri sedežu konfederacije kar naprej potegovati za čedaje večje in večje subvencije za svojo italijansko kulturo, sam zagotavlja dvojezični

pouk petnajstim učencem svoje edine nemške občine, občine Bosco Gurin!

Evropski okvir pomeni za Zgornjo Adižo predvsem to, da je treba na problem gledati s stališča generalnega načela varstva manjšin, ki ne potrebujejo nikakih pogajanj, marveč preprosto morajo imeti popolno priznanje svojih pravic do avtonomije in do svobode v kulturi. Čas bi že bil, da bi se začeli zavedati, kolikšnega pomena je varstvo izvorov ljudske kulture, ki bogatijo Italijo in ki so zanj vsaj toliko dragoceni kot njene naravne lepote. Mar Ladini niso vredni vsaj toliko kakor medvedje tridentinskega okraja, mar Nemci v Gressoneyu niso zanimivi vsaj toliko kakor kozorogi na pobočjih Gran Paradisa?

Če smo se torej rešili ozkega in anahronističnega gledanja nacionalne države in si hočemo zdaj na kratko ogledati manjšine, bomo opazili predvsem to, da te blažene Alpe, ki jih iz daljnega Rima vidijo kot naravno mejo, skoraj kot nekakšen od sreče podarjen kitajski zid, da te Alpe v resnici prek celotnega razpona svojega loka, od Primorskih Alp do Julijcev, ne ločijo ničesar in nikogar. Po eni in drugi strani alpskih pobočij se govorijo isti jeziki: provansalsčina, franko-provansalsčina, švicarska nemščina, ladinščina (= retoromansčina) — alpska narečja Lombardije in italijanske Švice pa vsa ohranjajo svoj ladinski (retoromanski) nadih, tu bolj, tam manj, — vse do tirolske nemščine in slovenščine.

Mi, ki živimo v Alpah, dobro poznamo vse to; vemo, da so naši dedje z one strani prihajali sem čez za delom, na semnje ali po nevesto; mogoče je to vzrok, zakaj se, tudi če ne znamo niti besedice nemško, počutimo kakor da smo »na isti valovni dolžini« z južnimi Tirolci. Dobro razumemo, da se čutijo bolj Tirolce kakor pa Avstrijce ali »Nemce«, da je njihovo glavno mesto Innsbruck in ne Dunaj, da njihov junak ni ta ali oni cesar ali knez, temveč Andreas Hoffer, gostilničar iz Passirske doline, zaveznik tridentinskega ljudstva v boju proti Bavarcem. Prav tako kakor se prebivalci doline d'Aosta ne čutijo ne Svicarje ne Francoze temveč preprosto Valdôtains, brate Savojevce in Valležanov: njihova domovina, se pravi zemlja njihovih očetov, je konkretno la Vallée.

Meje na razvodju so hotele razbiti prastaro duhovno in gospodarsko skupnost; nacionalne države so zanižale in poteptale alpsko kulturo, naravno konfederacijo narodov z različnimi jeziki, skrito jedro evropske skupnosti, zgrajeno na temelju svobode in na pokrajinskih avtonomijah.

Dne 19. decembra 1943 je v Chivassu sedem predstavnikov alpskih prebivalcev pod vodstvom Valdostanca Emila Chanouxa, ki so ga pozneje mučili naci-fašisti, sestavilo dokument, ki velja kot najtehtnejši, najpopolnejši in najbolj ganljiv kulturni, politični in juridični prispevek hribovcev k italijanskemu odporiškem gibanju. V tem dokumentu so postavljene zahteve po politično-administrativni, kulturni, šolski in ekonomski avtonomiji alpskih dolin. Žal je samo la Valle d'Aosta dosegla uresničenje, delno uresničenje programa, ki je bil predmet sanj in trpljenja med odporom. Druge doline na to še čakajo. Lani so uradniki, prosvetni delavci, bivši partizani v Monterosso v Val Grani izročili gospodu Guiju peticijo, v kateri so se sklicevali na izjavo iz Chivassa in prosili za pouk provansalskega jezika v ustreznih dolinah. Žal je tudi ta klic ostal brez odgovora in Chanouxovo odporiško gibanje se nadaljuje.

K rešitvi manjšinskega problema bi lahko izdatno pripomogla reforma, ki bi šolo bolj približala učenčevemu ambientu, konkretna in živa šola, kakor je že nakazal Giuseppe Lombardo-Radice. Res, če priznavamo uspeh pouka italijanščine v teh sto letih centralizacije in unifikacije, ne smemo pozabljati na slabost, ki jo ta uspeh nosi s seboj: milijoni in milijoni Italijanov so se vzgajali, ne da bi kaj vedeli sami o sebi in danes zardevajo zaradi svojega kmečkega ali hribovskega porekla. Kar prevečkrat se zgodi, da iz dečka zraste tujec na lastni domači zemlji, *déraciné*, da tako dobršen del prebivalstva zajame manjvrednostni kompleks, nekakšna psihološka utenjenost, ki moti intelektualno zorenje in zavira socialno napredovanje. Današnje šolanje, ko ni najmanjše razlike: Vico di Fassa ali pa Piana degli Albanesi — naj bi še veljalo za demokratično, v resnici ne le da ni demokratično, marveč prav zavrtno in v globino duše prizadeva ljudske plasti naše dežele.

Skrajni čas je, da se konča ta potujčevalni nepravilni in kruti položaj. Če bi v šoli odmerili regionalni kulturi tisto mesto, ki ji gre, prav tako pa tudi narečjem (ali je mogoče študirati ambient brez jezika, v katerem se ta ambient izraža, in kulture, ki jo je ustvaril?), bi mladini vlili zaupanje v samo sebe in ponosno zavest o njenem ljudskem poreklu. Bo mladi Italijan, ko bo spoznal, kolikšni viri bogastva se mu ponujajo v očetni zemlji, vse doslej zanemarjeni in nespoznani, bo ta mladi Italijan še mogel zaničevati različne kulture, ki jih po naravi stvari mora srečati na svoji poti? Tak domač humanizem bo usmeril duha k idealu vseobčega človeškega bratstva, simpatije do jezikovnih manjšin, ki so vse po vrsti deležne nerazumevanja pri italijanskem javnem mnenju. Še več, s splošnim sprejemom prave učenčeve materinščine v šolo lahko pridemo, čeprav po ovinku, do prve zaščite tistih manjšin, ki so še zmeraj po krivici zanemarjene.

Progresivni razvoj Evrope bo podrl težko pregrado, ki na Alpah kakor tudi na Pirenejih še zmeraj deli bratske narode in duši življenja gorcev. Saj že danes nismo brez kakega pozitivnega znaka: predori obnavljajo tradicionalne komunikacije in tako kroži po venah in po arterijah Alp čedalje močnejši tok neke nove, poživljajoče ekonomike.

Kljub stoletnemu nasilju, kljub poskusom, da bi nas tako ali drugače odtujili, smo znali ohraniti svojo osebnost in — z jeziki in s kulturo dedov — tudi nikoli izdani klic k svobodi in zavesti naše skupnosti ne glede na politično mejo. F a n e s so dobro čuvali dragoceni zaklad te skupnosti! Skupnosti, ki jo bo obsijala zarja Evrope in bo vrnila naravno domovino tem starodavnim, zvestim in svobodnim rodovom v gorah.

Ireno Žerjal poročeno Pučnik, smo našli v Ricmanjih, kjer je bila na počitnicah. Ni preteklo dosti let, ko je Irena Žerjal končala v Trstu srednjo šolo, pisala v Literarne vaje in nastopila na literarnem večeru. Potem jo je pot zanesla v Slovenijo, kjer je študirala z mlajšo generacijo. Zaželeli smo si, da bi se nam o teh svojih izkuštvih izpovedala.

NAS POGOVOR

MLAJŠA RAZUMNIŠKA GENERACIJA

Zanima nas, kakšen vtis je naredil na vas rodni kraj, zdaj ko ste se precej udomačili v osrednjem slovenskem okolju. Kaj se je pri nas spremenilo, odkar vas ni? Ali je kaj, kar vas je razveselilo? Pa zadelo?

Danes ima Trst drugačno podobo kot pred leti. Takrat je bil mesto trgovcev in delavcev, zdaj je predvsem turistično zaledje z nekoliko drugačnimi značilnostmi kot druga pristaniška mesta. Okolica se naglo spaja z mestom, zlasti z naše strani.

Vsaka vas v Bregu ima svoje posebnosti. Srečujemo se z izrazito krščansko moralno v zasebnem življenju in navadah. Pred vsemi pompoznimi običaji so klonili in jih sprejeli celo tisti, ki so 45. leta skušali razbijati cerkve. Takrat so bila baje taka naročila, '48. pa so prišla drugačna. Kominform je levo usmerjene Slovence usodno razklal na somišljenike z italijansko partijo, tki. »vidalijevce« in somišljenike z Jugoslavijo tki. »titovce«. Spor, ki bi uradno bil lahko opravljen med vodilnimi plastmi ob slavjih, je naše ljudi pripravil do fizičnih spopadov in sporov med družinami. Tisto leto je propadla ljubezen do slovenstva in kulture, tudi tiste, ki je tako popestrila vaško življenje in zbliževala ljudi v pogovore, javne nastope in jim krepila zavest. Društveno življenje je razpadlo in se postopoma ni moglo posodobiti, ker ljudje niso bili enotni. Razni

demagogi so jih razbili na stranke v imenu enega ali drugega idola na vzhodu.

Glasila raznih strank še dandanes vodijo politiko poneumljanja kot bi ljudje v mestu in naši okolici ne bili zmožni zahtevnejšega dojemanja sveta. Tudi določena demagogija, ki je še vedno dovolj živa, vzbuja v inteligentnem delavcu in kmetu odpor.

Danes se ljudje različnih svetovnih nazorov združujejo in že se prebujajo društveno in družabno življenje, seveda ne na tisti stopnji, kakor bi želeli. Zamudili smo skoraj dve desetletji. Tudi to, da se mlajši udeležujejo predvsem v športu, ni dovolj spodbudno.

Tudi od vsakega posameznika je odvisno, od njegovega pojmovanja življenja in odnosa do kulture, koliko bo tvegjal in kako bo razvil svoje sposobnosti na tem majhnem koščku slovenske zemlje.

Radi bi zvedeli od vas, ki ste s slovensko mladino v matični državi nekaj let tesno živeli, kaj mislite o današnji mladi generaciji. Pri nas se je veliko govorilo o hedonistično razpoloženi mladini, govor je bil o huliganskem duhu nekaterih mladinskih plasti, ko pa sta bili odpravljene dve kulturni reviji, smo slišali in brali tudi o zrelih in treznih mladih ljudeh. Zato bi radi, če je mogoče, prišli do jasnejše podobe mlajših slovenskih razumniških sil.

Danes nekateri krogi imenujejo mlajša generacija tudi tiste književnike, filozofe in publiciste, ki so ustanovili Revijo 57 in Perspektive. Ne zavedajo pa se, da se ti ljudje v marsičem razlikujejo od mladih, ki so približno pred tremi leti začeli objavljati v Problemih, Perspektivah, študentovski Tribuni in drugod. Vsaka generacija, ki se hoče dokopati do samobitnega in avtonomnega izražanja, in ki pri tem ne zapada hoteno kakršnim koli pritiskom obstoječega reda in režima iz koristoljubja, udobnosti, ampak išče duhovne vrednote, naleti največkrat na odpor, sovraštvo, diskvalifikacije. Mlada generacija je nastopila kot erupcija tistih svobodnih misli, ki so morale biti dve desetletji prikrite, če njihovi avtorji niso hoteli tvegati leta ječe. S huligani so zadnja leta nazivali vse mlade ljudi, ki so jasno zahtevali svobodnejših pogojev dela. Skupno vsej mladi generaciji je to, da ji teorija nič, cinizem, ki se je vedno bolj razširjal med mladimi, ni bil neznan, vendar je verovala, da je v njej še dovolj moči izoblikovati svoj izraz in priti na dan s svobodno besedo v tisku, umetnosti in na javnih tribunah.

Nobenega dvoma ni, da današnje stehinizirano obdobje nekako pravi pravilja razločne kanale, po katerih se mladi rod nekritično usmerja v življenje. A slovenska zgodovina ima svoj specifičen značaj, imela ga je v bližnji preteklosti in bi ga morala imeti tudi danes. Sprašujemo se, če družba in njena vzgoja dajeta slovenski mladini možnost, da si izoblikuje smoter, ki naj bi ustrezal potrebam slovenske biti.

Da preciziramo vzroke, zaradi katerih se mladina noče vključevati v družbeno dogajanje, ki ga oblasti vsiljujejo. Gre za nadaljnjo apoteozo njihove junaške preteklosti do včerajšnjega dne, v imenu katere so si določeni krogi dovolili vsemogoče diskvalifikacije. In ker že toliko govorimo o kulturi. Se danes ponovno slišimo ukaze, da mora biti kultura

kontrolirana, naj ne gre mimo partije tisto, česar njeni pripadniki ne dojemajo ali poznajo. Vzgoja, ki so jo mlade generacije deležne v šoli, je odvisna od ljudi, ki jim jo posredujejo. Tu naj bi mladi ljudje spoznali tudi duhovne vrednote. Učiteljstvo, zlasti starejše generacije, je preživelo leta in leta bede, zapostavljanja, neenakopravnosti, saj je bilo takoj po vojni slabše plačano od navadnega delavca in še danes povsod nima pravega priznanja. Vzgajati otroke v takih okoliščinah je težko, biti idealist dve desetletji na pol svetniško. Nič čudnega, če hoče del učiteljstva imponirati s svojim standardom in stremi predvsem za dobičkom, saj konec koncev stremi družba tudi. In to vse prej kot samo v tej deželi. Vulgarni materializem se je razpasel povsod, zlasti tam, kjer človek svojih smotrov ni dosegel, se je skrtil v privatizemstvo in v njem životari. Sicer je to problem v vsej Evropi. Pred takim človekom zija praznina niča, ki ga napolnjuje s pošastnostjo predmetov. Ideologija malikovanja predmetov, pa naj nosi kakršen koli naslov, del mladih revoltira.

Povojni kampanjski kolektivizem kot smoter vzgoje vseh državljanov je propadel. Posledice preganjanja, malikovanja, frazerstvo so pustile globoke brazgotine v naši psihi, predvsem razočaranje in neprizadetost tudi za narodni obstoj. Narodna zavest je prav zaradi nenehnega boja za obstanek, prav zaradi specifičnih usod naših najboljših ljudi v zgodovini in prav zato, ker so nas potisnili v umetni krog, katerega robove prestopajo od vsepovsod, ostala živa tudi v mladih ljudeh. Da je Aleš napravil samomor, je tudi vzrok dognanje: »Slovenije ni« (O vlogi poezije danes, 38 vrst., Aleš Kermavner). Ne, tiste prave, resnične Slovenije ni. Pri večjih narodih imamo primere znamenitih pesnikov, ki so hoteli po vsej sili biti kozmopoliti. S tem so protestirali proti kolonialističnim in militarističnim težnjam svoje dobe za bratstvo, mir. Mi pa moramo še danes iskati vse močje opore, če hočemo še eksistirati.

Ne samo, da povojni oblastniki dokončne samobitnosti našega naroda niso uresničili. Dali so ljudstvu malikovanje sebe in na obiskih še tuje samodržce. Se danes se navadni ljudje, in ne samo ti, pogovarjajo o oblastnikih kot višji sili, pravijo jim »oni«.

Človek, ki danes govori o Sloveniji kot samoupravni skupnosti se zdi tostran in onstran kot sanjač, genocid, nacionalist za Grgar... Toda vsaka asimilacija, tudi s sorodnim narodom, ki nas je zatiral, čeprav samo na gospodarskem področju, postane utilitarističen mit, ki nam ne more pomagati.

Danes so mladi ljudje v veliki meri odvisni tudi od naših vzvišenih intelektualcev, tudi takih, ki so dosegli tako visoko stopnjo razvoja, da se osveščeno rogajo čisto navadnemu človeškemu trpljenju, revščini, potepuštvu zaradi iskanja prave poti, resnice. Tega ne marajo sprejeti. Morda niso sposobni, ker se je v določenem sistemu lahko v teh ljudeh razvila tipična malomeščanska mentaliteta v nekoliko intelektualistično in liberalno pobarvano ideologijo. V taki situaciji bi bilo lokavo pričakovati pokončnosti samo od mladih.

Jasno je, da je razumniški mladi rod zelo prizadet v iskanju svetovnonazorskih odgovorov. To njegovo prebujanje so pokazale predvsem intervencije v reviji »Perspektive«. Z odpravo revije so vode postale kalne, tako da je zdaj vse latentno in neizoblikovano. Kaj se vam vidi,

kako bi orisali duševni in miselni profil te slovenske razumniške mlade generacije?

Mladini niso bili neznani tisti »monster procesi« in zapore ljudi, ki v povojnem življenju niso ničesar zakrivali. Opevanje določenega sistema in himne besedam, ki v praksi svojega imena niso izpričevale, kult osebnosti, vojaška vzgoja, prazno povzdigovanje tistega, »kar homo dosegli« in slepomišljenje s perečimi problemi je mlade silno odtuževalo od družbenih problemov.

Perspektive so važen mejnik v revialnem življenju. Literarni teksti so v večini dosegli visoko umetniško raven, študije umetnin se niso omejevale zgolj na fraze, ampak so dobivale novo obliko, publicisti in sociologi so skušali prikazati probleme socialistične družbe, kakršni so, ovreči so hoteli vse, kar je bilo birokratskega, kar je oviralo svobodno analizo obstoječega stanja. To je privabilo mlade ljudi, ki jih skepsa do iskanja resnice ni zadovoljila. Ne vem, če ustreza izraz svetovni nazor njihovi poti. Ker je ta izraz že okostenel. Marksist v Ameriki in eksistencialist v Sovjetski zvezi imata lahko več skupnega kot uradni marksist in marksist po prepričanju v isti državi na vzhodu.

Perspektive so dale tej generaciji nove možnosti, toda bile so ukinjene prav takrat, ko je mlajša razumniška generacija imela možnost, da sama oblikuje popularno revijo. Birokracija vladnih plasti je znala izkušeno in z grotesknimi posegi za nekaj časa blokirati vse poti še eni generaciji. Od tega trenutka je bila stvar posameznika, kako najti kakršnokoli pot, da izoblikuje tisto, kar je zasnoval, o čemer je bil prepričan. Več kot je posameznik delal, bolj se je onemogočil, ker je bil diskvalificiran že zaradi imena, naziva »perspektivec«. Kmalu po ukinitvi omenjene revije smo z Zagoričnikom, Markom Pogačnikom in Plamenom nameravali imeti literarni nastop. Nekaj ur pred določenim časom je bil prepovedan. Leto dni kasneje je Marko nameraval s svojimi sodelavci izdati Karavano. Ni smel. Glasilo mladih je bila študentska Tribuna, ki je vse do danes najboljši slovenski časopis. Mladi so lani izdali nekaj knjig, tri v samozaložbi. Aleš Kermavner, tisti, ki je nekdanj zapisal: »Bomo videli, kdo bo dalje veroval«, je napravil samomor. Dovolj zgovorno dejstvo pri tem je, da si je prej priskrbel potrdilo, da je normalen. Vse te ljudi še danes nazivajo s hulgani v najslabšem pomenu besede.

Nam se zdi, da je slovenski mladi mislec na križpotju, kjer dve puščici kažeta ena v smer Kristus, druga v smer Marx. Ker pa je govor o križpotju, ostajata še dve smeri, katerih ena vodi stran od Kristusa, druga pa stran od Marxa. Kaj bi nam na osnovi svojihkušenj gledeli tega povedali.

In peta možnost: živi udobno in če je treba komu služiti, ne brigaj se za njegove namene ne inteligenco, pa naj bo Mao Tse Tung. In če se imaš za inteligenta, govori, govori, tudi če mlatiš prazno slamo. Ni važno, komu to koristi, glavno da tebi. Pametni izbere že a priori tako pot, oziroma krog, iz katerega ne bo iskal izhoda. Drugi si bo izbral smisel, resnico in si bo razbil glavo v labirintu slovenskega tiska. V skrajnem primeru bo postal čudak, fašist, dezertar že zato, ker bo rekel, da je kristjan ali hulgan pri marksistih in marksist pri kristjanih.

VSTAJENJE

*Opolnoči,
ko mrtvo oživi,
poslušam glasove nemih predmetov.
poslednjih utrinkov minevanja.
kakor bajko iz materinih ust.*

*Pozabljena pahljača na podstrešju
pripoveduje o davni ljubezni,
starinska omara žalostno zaškriplje
pod težo preperelih oblek,
prašna knjiga obuja spomine
na božanje snežnih rok
in pero bi rado napisalo
življenjepis.*

*Vse je večno.
Neizprosna sila časa
duhovom ne kljubuje.
Kakor vila ujeta v stoletnem hrastu
minulo le dremlje
in pokorno čaka na poslednjo sodbo.*

IGRA

*Pest
in iz pesti
curek nič
je otroku peščetna ura.
Drevo je velikan
in polje
nevarna savana.*

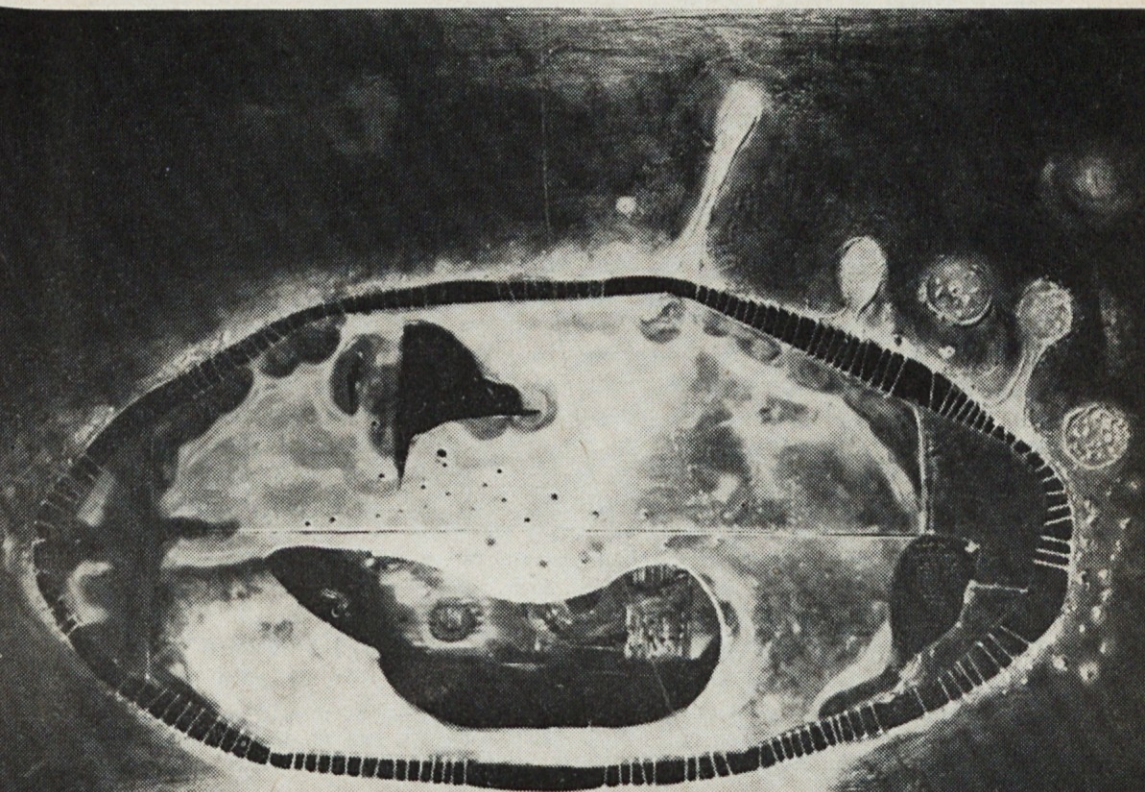
*Curek nič se bo iztekel
v večno morje sanj,
otrok bo posekal drevo
in savana se bo čudežno spre-
menila
v varno polje.*

MRTVI ZVONOVI

*Sinoči se mi je sanjalo
o privezanih zvonovih.
Iz starodavnih bronov,
groznejša od smrti
se je razlegala tišina,
kakor hrepenenja,
ki ne najdejo odmeva.*

AHASVER

*Večni popotnik,
jetnik svobode,
strastno položim glavó
na opojne grudi
mačehe domovine.*

MOJ BRAT JANKO - VOJKO

(GRADIVO ZA ŽIVLJENJEPIS)

7.

Ker smo imeli trafiko je bila naša trgovina odprta tudi ob nedeljah; vsako drugo nedeljo pa je bila zaprta. Stalni načrt za te proste nedelje je bil izlet na gore. Navadno Nanos, včasih pa tudi Čaven. A z Jankom nisva hodila lepo po stezicah, največkrat je prisilil moje upirajoče noge, da sem mu sledila čez drn in strn. Iskal je luknje in jame, katerih je dosti po pobočju Nanosa, ki bi lahko postala dobra skrivališča in opazovališča za bodoče boje proti fašistom. Da, za bodoče boje, pa čeprav smo bili tedaj šele leta 1936.

Hrepenel je po boju in se že videl sredi bojnega meteža, razlagal je, čemu bo služila kaka točka, za kaj bo primerna druga. Poslušala sem ga in poslušala in se včasih tudi nasmehnila in ga zavrnila, češ, kdo se bo pa vojskoval, mar ti sam? »Vse še pride,« je pravil, »a tudi bolničarke bodo potrebne,« me je dražil, ker je vedel, da sovražim kri. Boj, krvavi boj! O tem je zmeraj sanjal. Seveda, tudi sama sem bila polna sovraštva in mržnje do fašistov, a stvarno misliti na boj, ne, to se mi je upiralo. Že tedaj sem morala seveda obvezovati rane in krpati razparane hlače, a to še zdaleč ni spominjalo na pravi boj, na boj, ki prinaša tudi smrt. Vaški mulci so bili namreč razdeljeni na dva tabora: na Slovence in Lahe. Seveda so bili »Lahi« prav tako Slovenci in nekateri so morda zares simpatizirali z Lahi, ali pa so samo njihove družine, zaradi majhnih koristi, simpatizirale z njimi; v glavnem pa je le šembiški (1) potok Pasji rep, odločal o pripadnosti k enemu ali drugemu taboru. Upozorili so prave bitke in po teh bitkah sem imela dovolj dela z ranami in krpanjem. Neke nedelje popoldne, ko so si bili, bogve zaradi česa, posebno gorki, in so se dobro oborožili z železnimi palicami, žebli itd., Janko pa je imel pravo sabljo, (z njo je brata Cirila, ki je bil njegov pomočnik in ni hotel izvršiti nekega ukaza, tako lopnil po hrbtu s ploskim delom, da se udarca še dandanes dobro spominja) so Menšijci-Slovenci navalili v Gase, nad Gaserje-Lahe. Dobro, da so ravno tedaj ljudje odhajali od litanij in so jih »razorožili« in razgnali. A najhujšo rano, ki mi je zaprla sapo in stisnila želodec, ko sem jo videla, si je Janko

(1) Sembiški: v prvih zapiskih sem pomotoma imenovala našo vas, ki je sedaj preimenovana v Podnanos, St. Vid namesto Sembid, kot je pravilno (glej Pravopis 1962. l.) in kot smo doma vsi rekli. Zahvalim se prijatelju Matičetovemu, ki me je opozoril na napako.

sam zadal. Tako je nabrusil star zarjavel bajonet, da se je ves bliščal, potem ga je tako divje sukal in skakal v namišljenega sovražnika, da si je bajonet zasadil globoko v stegno. »Zakaj Janko šepa?«, me je spraševala mama, ker od njega ni zvedela nič prepričljivega. »Menda je padel in si jo zvinil,« sem malomarno odgovarjala. Pa tudi obveze in platnene krpe so takrat zmanjkale, nihče pa ni vedel povedati, kam so šle. »Ah, ta nered, ta zanikrnost, da nihče ne spravi stvari na svoje mesto,« je godrnjala moja mati.

Mogoče se bo naši sedanji mladini čudno zdelo, da so moji bratje in njihovi vrstniki, tako rožljali z orožjem. A pomisliti moramo, da so doraščali po letu 1920., to je v času pohodov in strahovanj oboroženih škvadristov. Še sedaj, ko je že preteklo petintrideset let, mi zvenijo v ušesih bojne pesmi, pesmi klanja in smrti. Bili smo majhni šolarčki, ko so nas peljali na neko slovesnost. Stali smo v vrsti na vsaki strani ceste, ko so med nas prihrumeli kamioni, natovorjeni s fašisti. V črnih srajcah, s fesom na glavi, so rjovel, skakali s kamionov z bodalom med stisnjenimi zobmi, da nam je šla groza in upor v kosti. Sovrašтво, ki smo ga čutili v njihovih besedah in pogledih, je lahko rodilo samo sovrašтво ali pa strah, odpadništvo in izdajstvo. Uničenju, ki so nam ga napovedovale njihove pesmi, smo lahko odgovorili samo z uporom in pripravljanjem na boj.

8.

Tiste nedelje sva se vzpenjala na Nanos po neki strmini zahodno od sv. Hijeronima. Presneto, kako je hodil! Vedno sem zaostajala. Potem sva šla skozi gozd do Suhega vrha, kjer je razgledna točka, od tam pa do Gorjanov, a ustavila sva se le pri Lojzetu Zagrižniku in prosila mleka. Majhna kočja je čepela v dolinici, sijajen dan, a notri v kuhinji dima, da nisi videl nikamor, ko si vstopil. Šele potem, ko so se mi oči privadile na dim in mrak, sem opazila na ognjišču v zibelki dete. Zagrižnik, to vam je bil čudaški možič! Doma nekje iz Istre, je za silo lomil slovenščino, in svoje hrvaško narečje je mešal z italijanščino. Ljudje so si ga kruto privoščili, posebno še tedaj, ko se je oženil in vzel dekle, za katero so pravili, da je z drugim noseča. Brat se ni nikoli norčeval iz njega, le o stezah in poteh sta govorila, in oni je bil presenečen, da mu je lahko odkril toliko skritih stezic.

Od Zagrižnika sva šla proti jugu, na obronke Nanosa. Tam nekje nad Sv. Miklavžem je Nanos zelo skalnat. Kmalu pod vrhom se začne dolga, zelo strma drča. Če se dobro zaletiš, se s kamenjem vred pelješ v dolino, okrog tebe je pa tak trušč in bobnenje, ki ga odmev veča in veča. A moj brat je bil nor od veselja in divje je vriskal, da ni bilo hrupu ne kraja ne konca.

Preden sva se spustila v dolino, sva se navadno ustavila na najlepši razgledni točki, pogledala, če še kaj premore nahrbtnik, ko pa je bilo temu zadoščeno, je Janko izvlekel iz žepa pesmarico in pričele so se pevske vaje.

Naša mama je imela zelo lep glas in ga tudi še ima, a po ti zadnji vojni nič več ne poje, razen za božič z vnuki pri jaslicah. Preveč so jo zadeli dogodki zadnje vojne, bratova smrt, a še posebno smrt moje mlajše sestre Božene, ki so jo četniki umorili, ko so se 30. aprila 1945. umikali pred partizani proti Gorici.

No, a tedaj, ko smo bili še otroci, je naša mati dostikrat pela, mi pa smo kje čepeli in jo poslušali. Janko si je besedilo takoj zapomnil in je pesem pozneje deklamiral, jaz pa sem se trudila, da bi ji dodala še napev. Tam, na obronkih Nanosa, mi je lahko stokrat pošla sapa, a njega le nisem naučila pravilno peti. Ta sin

dobrih pevcev in nečak glasbenika, je bil čisto brez posluha. Dri se je in drl, ker je pač mislil, da čim glasneje poje, tem lažje mu bo ujeti pravi ton. Pa kaj, skalam ni bilo nič mar neuglaščenega petja in so mu zvesto vračale napev za napevom, da je odmevalo in grmelo, kot bi skalovje okrog naju ponorelo in bi zagnalo bojni hrup sto grl, ne pa, da samo razmnožuje pesem, ki jo je mrcvarilo neuglašeno fantè. In kaj, če te slišijo Italijani, če se ta odmev sliši prav v dolino? Kaj še! Tam v gorah mu ni mogel nihče ničesar prepovedati in on si je sproti koval bojne pesmi in napeve. Ni ga dosti motilo, da nima posluha, da ne bo nikoli mogel peti v zboru, ker tu v gorah je lahko tudi z neubranim petjem dal duška svoji ljubezni do domovine, do njenih gorà in gozdov, do rek in ravnin.

In to najino pohajkovanje po gorah se je ponavljalo vsako drugo nedeljo, če je le bilo vreme toliko spodobno in je »držalo« vsaj tedaj, ko sva odhajala, kajti mene je bilo strah nevihte. Treskanja in grmenja sem se že doma bala, kaj šele v gorah.

Vsako leto pa smo na nedeljo v začetku julija, pred sv. Cirilom in Metodom, šli na Nanos, na Grmado, to je točko, ki jo vidijo tako Vipavci kot Pivčani, a na jugu Kraševci in Istrani vse tja do morja. Napravili smo več metrov visoko grmado iz suhih vej, štorov in hlodov. Leta 1938. smo jo zadnjič napravili. Spomnim se, da se je tisto nedeljo vreme skazilo. Začelo je tako neusmiljeno treskati in grmeti, da smo vsi, razen Janka, zbežali dol v cerkev sv. Hijeronima in se tam sušili in vedrili. Med enim gromom in drugim, se je slišalo z vrha vriskanje in prepevanje, a nikomur se ni ljubilo na dež, da bi videl, kaj se tam gori godi. Ko je bilo neurja konec in se je spet prikazalo sonce, je privriskal z vrha Janko. Obleko je imel suho in je bil poln vselega posmeha na račun nas zajcev. Rekel je, da se je do golega slakel, stlačil obleko pod kup štorov in potem splezal na mlaj, ki se je dvigal iznad grmade. Petje smo slišali, a še danes mi je žal, da me je strah pred treskanjem prikoval v cerkev, ker bi ga zelo rada videla, kako pripet na vrhu mlaja, prepeva in mu bliski osvetlujejo krepko telo.

Nekaj dni po tem izletu, je prišel marešalo šembiških orožnikov k moji materi z dopisnico in prošnjo za pojasnilo. Z dopisnico je Janko sporočal ljubljanskemu časopisu »Jutro« o kresu na čast prvih slovanskih učiteljev, a uganka, ki je žulila našega moža postave, se je nanašala na zadnje besede dopisnice, boljše, na pikice, s katerimi se je končalo poročilo: »okrog gorečega kresa smo polegli in odprtih oči zasanjali...

Naša mati mu prav zares ni vedela povedati, kaj mladi ljudje sanjajo okrog gorečega kresa, ker pikice so pač vselej zato, da si jih vsakdo po svoje razlaga. Naš policaj ni niti poskušal, da bi kaj več dognal, ker je že imel priložnost spoznati, kakšen trd oreh je naša mati. Tedaj je že bila med marešalom in nami »hladna vojna«, kot bi se to dandanes reklo, pa ne zaradi kakšnega šembiškega zidu, marveč samo zaradi mene.

9.

Včasih je šel Janko pozno zvečer, ko ni bilo lune in je bila noč temna, na pobočje Nanosa in od tam, z močno žepno svetilko signaliziral v dolino. Brat Ciril je zapeljal bicikel na konec naše njive, ki ji pravimo »za skednjem« in mu z žar-nico, ki je bila povezana z dinamom bicikla in ki se je prižigala in ugašala, odgovarjal. Nekoč se je marešalo sprehajal zvečer po šembiški glavni cesti v družbi mla

dega poštarja. Ta je dobro poznal Morsejevo abecedo in začel »čitati«. Napravili so lov po njivah koruze in krompirja in tudi te sumljive zabave je bilo konec. Tako se je še za to poročilo povečal obremenilni material proti naši družini in čakal ugodne priložnosti za maščevanje.

Moji starši se niso prav nič vtikali v »zabave« mojih bratov. Le kadar so v svoji mladostni objestnosti in predrznosti skuhalo kakšno prehudo norčijo na račun našega starega, večno godrnjavega hlapca, je zares šiba pela. Da imajo orožje, da brusijo stare sablje in bajonete, o tem se jim še sanjalo ni. Janko pa si je celo stesal lep kij, ves okovan z železom in žebli z velikimi okroglimi glavnicami, kakršne smo prodajali v trgovini za okovanje težkih gozdarjev.

Iz Ljubljane je stric Stanko prinesel knjižico: »Kako smo delali radio« (ali nekaj podobnega) in tudi brata sta, s pomočjo bratranca Jožka, ki jima je prinesel iz Milana razne dele, ki jih nista našla v Gorici, napravila radio oddajno in sprejemno postajo. Dolgo časa je prišlo iz gmote raznobavnih žic le hreščanje in pokanje, končno pa smo le zaslišali Cirilov glas, ki je oddajal na podstrešju.

Ko je Janko napravil periskop, smo imeli ravno šivilje pri hiši. Skozi okno podstrešja, ki je bilo ravno nad oknom, kjer sta šivali, je vtaknil tisto cevko in jima poročal vse, kar sta delali. Smeha in krohotanja je bilo kar dovolj, ker je znal biti norčav in duhovit, a da tiči vsa coprnija v tisti nedolžno nalomljeni cevki, na to še pomislili nista.

Moj oče ni imel razumevanja za take zabave in prav nič ni pohvalil njihove iznajdljivosti, in temu sta se čudila in ju je tudi jezilo. Kaj, ko pa je bilo delo v trgovini vse preveč suhoparno in dolgočasno, da bi moglo pritegniti tako bujno domišljijo in smisel za tehniko.

10.

Kot so starši pustili bratom prostost v njihovih zabavah, tako pa ni bilo glede verskih zadev. Bratje so stregli pri maši in so se morali vrstiti v tej službi. Največkrat so morali kar vsak dan k maši in s sestro in z mano ni bilo nič boljše. Še danes ne morem pozabiti, kako sem bila besna, ko me je mati zgodaj budila in sem morala pozimi iz tople postelje v mrzlo cerkev. Godrnjala sem in se včasih toliko obotavljala, da je bilo potem prepozno. A kaj, ko me je zaradi tega, mati drugo jutro še bolj zgodaj budila. In čeprav sem v cerkvi nalašč dremala prav v zadnji klopi pod korom, kovala upor in se pogovarjala z Bogom zaradi nesmiselnosti nekaterih molitvic, je vse ostalo le pri tem. Naša mati je bila neizprosna, in še danes se mi upira razumeti, kako je mogla postati takšna. Tudi brat Ciril se je po svoje upiral tej tiraniji in se dostikrat stisnil v kot zunaj cerkve in tam počakal, dokler se ni končala maša, le za Janka ne vem, da bi mu bilo to vstajanje kdaj v breme. Zanj je bil Bog neskončna pravica in resnica, zato je moral biti na »naši« strani, nas, Slovencev, zaveznik in pomočnik. Rimska cerkev in vatikanska politika do naše manjšine nista imela s pravim, Jankovim Bogom, prav nič opraviti.

V zvezi s cerkvijo, naj omenim še dogodek z Micko.

V Šembidu je živelo več Mick: dve sta imeli jezik nabrušen kot meč in gorje dekletu, ki je prišlo pod njuno ostrino, a različni sta si bili po postavi, zato je Janko eni pripel vzdevek »Brzonoga« drugi pa »Kobacajka«. Tretja šembiška Micka, naša sosedka, je pa bila in ostala za Janka samo Micka, a tisti ediniokrat, ko je s

svojim jezikom tako glasno usekala, pa čeprav je utegnila povedati le nekaj besed, je tako završalo po naši cerkvi, da verjetno škof Margotti ni tako lahko pozabil tega dogodka in se ni nikoli več vrnil birmovat v našo malopridno vas. Preden je začel deliti zakrament sv. birme, je škof Margotti izpred oltarja množico, ki se je gnetla v cerkvi, nagovoril v italijanščini, ki ni do tedaj še nikoli odmevala po naši cerkvi: »Miei carassimi fratelli! Sono venuto in mezzo...« A ni niti utegnil dokončati prvega stavka, ko se je tam zadaj s kora zaslišal visok ženski glas, ki je tudi v italijanščini vpil, da smo tu Slovenci in da se pri nas govori po slovensko. A še preden ga je Micka podučila, kako naj Slovencem pridiga v njihovi cerkvi, ga je lepo ozmerjala z domačo živaljo, ki ji ne moremo ravno očitati zgledne čistoče.

Več uboga Micka ni utegnila povedati. Orožniki so se kot črne sence zgrnili na kor in jo odvedli, skupaj z njenimi sorodniki, v goriški zapor. Pa se je vse še kar hitro in dobro končalo, ker so vsi izpričali, da je Micka pred nedavnim doživela hud živčni zlom, ko jo je fant pustil in se poročil z njeno sestrično. Od tedaj je bila Micka malo čudaška in je včasih kaj fantazirala sicer pa ni nikomur nič hudega napravila. Janka je včasih zmerjala: »Johanov sin, ki ima glavo iz klasin,« pa se ji je Janko le smejal in bil dobre volje, ker je edino ona mogla, na svoj način in tako glasno, reagirati na tisti nagovor, ki je druge le dražil in se jim upiral.

Na ta dogodek sem se spomnila, ko sem leta 1942. za binško praznike, poslušala škofa Margottija na koru v kapeli goriških zaporov. Prišel je v ječo, da bi delil svojo postirsko ljubezen tudi tistim ovčicam, ki pravično trpijo za zla dejanja. Poslušala sem ga in poslušala, in si mislila, dio, zakaj nisem Micka! Navadno me je nuna pustila v prvi vrsti, tako da sem lahko gledala dol, da bi videla očeta ali kakšnega drugega znanca. Ob tem obisku pa me je naša redovnica in paznica potegnila prav v zadnjo vrsto, k zidu. Menda sem imela preozko krilo in sem nespoštljivo kazala kolena, ko sem sedela tam pri ograji iz železnih palic. No, tam zadaj sem v znak protesta obirala stenice in jih skupaj z drugimi tovarišicami stresala nuni na zakrito glavo, ko je pa tako izgubljeno požirala vsako škofovo besedo.

11.

Naš pokojni stric Stanko je vsako poletje prihajal k nam na Vipavsko za teden ali dva. Vsi smo ga imeli radi, le da se o marsičem z njim ni dalo govoriti. Niti stavka nisi mogel dokončati, s takim ognjem te je prekinil. Nekoč smo sedeli opoldne pri mizi in obedovali. Mojemu bratu ni dalo miru in je prišel spet na dan z vatikansko politiko do fašizma. »Da,« pravi, »tu pri nas se skriva fašizem pod cerkvenim plaščem...« Več ni utegnil modrovati. Moj stric je imel ravno polna usta: kot kroglo iz topa je izstrelil zalogaj nazaj na krožnik in razburjeno zavpil: »V moji navzočnosti ne bo nihče govoril nespoštljivo o Cerkvi in Vatikanu!«

Pa je bil le simpatičen ta naš stric, ki je imel mnogo toplih človeških strani. Res je, da ni mogel trpeti, da bi mi smrkavci tako srdito napadali cerkveno hierarhijo, zaradi njene pristranosti proti slovenski manjšini, zaradi preganjanja slovenskih duhovnikov, škofa Fogarja, in še zaradi nešteto drugih večjih in manjših nasprotovanj, ki so bila na dnevnem redu.

Ne, moj stric, umazane politike ni mogel razumeti in zato o tem ni hotel razpravljati. On si je izbral duhovniški stan zaradi srčne želje in pravega poklica, pa čeprav ga je njegova mati opozorila na vse težave odpovedi in žrtve, ki jih ta stan zahteva. Čudna je bila ta moja babica: bila je ud raznih bratovščin in redov, na

prsih je nosila škapulir in vsakikrat, ko se je slačila ali oblačila, ga je poljubljala. Ko sem bila majhna, sem sovražno gledala tisto skrivnostno belo vrečico, v kateri je bilo skrito nekaj črnega in srebrnega. Prepričana sem bila, da se prav v tisti vrečici skriva vzrok vse njene trdote in neizprososti. Bila je pretirano pobožna še ko je bila mlada in lepa žena (saj je v vipavski cerkvi nekje naslikana, ker jo je slikar uporabil za model Matere božje z detetom v naročju), in zelo rada bi poznala misijonarja, ki ji je, ko je bil misijon v Šembidu, prepovedal opravljati razne molitve, ki jih je vsako jutro zgodaj odmolila, ker je menil, da poročena žena in mati, če hoče vestno opravljati vse svoje dolžnosti, ne more odmoliti še vsega tistega.

No, moj stric je postal duhovnik, a se je posvetil samo glasbi. Tam pa ni bilo ne intrig, ne podle politike. Pa pustimo to: vse bolj je bil naš stric simpatičen v svoji dobroti. Mnogo denarja je razdelil med reveže, ali pa samo lenuhe, kot je trdila moja teta, a to njega ni brigalo. Ob petkih, to je dan, ko so prihajali, so si kar kljuko podajali, kakor je jezno godrnjala moja teta. Tudi tatovi so ga radi obiskovali, ker so vedeli da se nimajo česa bati. Teta, ki jih je zalotila, bi jim najraje vrat zavila, ali pa jih vsaj izročila policaju, a stric jih je vselej rešil njenih krempljev. Peljal jih je v svoj študij, se z njimi človeško pogovoril, jih bogato obdaroval, da je hotelo mojo teto kar spodnesti, in jim naročil, naj še pridejo. Res so prišli še, ali nekaterim, prirojena navada le ni dala, da bi pri teh ponovnih obiskih, uporabljali zvonec.

12.

Nekoč so znanci vprašali Janka, kaj bo postal, ko bo velik. »Voditelj svojega naroda,« je odgovoril tako preprosto in dokončno, da ni nihče ugovarjal, niti kaj več spraševal. Da, hotel je postati voditelj svojega zaslužjenega, zasramovanega naroda, voditi ga v boju za doseg njegovih pravic. Na dnu svojega lesenega kovčka je hranil oporoko: z lastno krvjo popisani list s prisego, da bo vse svoje življenje posvetil boju za osvoboditev svojega naroda.

A za boj je potrebno orožje in staro zarjavelo orožje se je tudi našlo. Da, že čisto mladi mulci so se moji bratje igrali s pravim orožjem. Ko se je letos, ob času trgatve, moj desetletni sin Adrijan igral z vžigalicami prav v bližini senika in ga je, na srečo, njegov ded zapazil, je razumljivo, da so potem zagnali velik hrup in fanta pošteno ošteli zaradi njegove lahkomišelnosti. Brat Ciril, ki je bil ravno tedaj na dopustu, se je z nečakom prijazno pogovoril o morebitnih posledicah igranja z vžigalicami, a pozneje, pred ostalo družino, je lepo »ridimenzional« dogodek: »Nikar ne zganjajte prevelike tragedije s temi«če bi«, in »če ne bi« — pomislite samo, s čim smo se mi v njegovi starosti igrali in kaj vse hujšega bi se nam lahko tedaj pripetilo.«

Samo nekoč, ko je bil že sedemnajstleten fant, mi je Janko pokazal svoje pištole: svetile so se in bile dobro namazane, da se mi je zdelo, da se bodo kar same od sebe sprožile, in zato sem jih v strahu in spoštovanju, raje gledala izza njegovega hrbta. On se je pa igral z njimi in se smejal. Ker mi pa ta igra ni uga-jala, jih je spet spravil. »Kaj so morebiti dojenčki, da jih tako neguješ in zavijaš v mehke krpe?« sem se spet posmehovala. »Kaj pa ti veš, kako se temu streže,« je rekel in nadaljeval zavijanje.

Orožniki so morali kaj zavojati, ker so klicali našo služkinjo v kasarno in jo dolgo spraševali, če ona postilja in če je videla pod žimnicami orožje, če ga je kje drugje, na podstrešju ali v shrambah kdaj opazila. Ne, ne, pravi naša Marija in z ukazom, da mora vsako odkritje takoj njim javiti, so jo poslali domov.

(Nadaljevanje sledi)

G L O S E * 65

Na srečanju v Opatiji sem spoznal neapeljskega pisatelja Carla Bernarija; priznal sem mu, da prav nič ne vem o njegovem delu, ker smo se večinoma zanimali za avtorje, o katerih so kritike in poročila največ govorila. Zakaj tudi če se je otepa, človek marsikdaj vseeno nasede reklami.

No, zdaj sem prebral **Tre operai** in moram reči, da knjigi pripada eno izmed prvih mest v neorealistični italijanski književnosti, katere je Bernari pravzaprav predhodnik, saj je roman prvič izšel 1934. leta. Moral pa bi ga brati v prvih povojnih letih hkrati s Pratolinijevimi deli o florentinskih delavskih četrtih, skupaj z Vittorinijevo **Conversazione in Sicilia**. Takrat bi Bernarija drugače cenil, njegovo knjigo bi imel rajši, kakor zdaj, ko so drugi teksti dobili v meni domovinsko pravico.

Gre predvsem za občutek vezanosti v gibih, ki je razumljiva pri pisatelju, ki se je v fašističnih dneh loteval delavskega ozračja. Zavest te zgodovinske pogojenosti me je ves čas spremljala in zavoljo nje sem bil tudi knjigi na poseben način naklonjen; vendar me to ni odrešilo pred občutkom slogovne trdote in nesproščenosti.

Mislil sem na **Conversazione in Sicilia**. Ta ima še zmeraj prednost, ker je pesniško delo, kljub ameriški šoli enkratna proza, ki pa ne dopušča, kar je bilo že od kraja razvidno, možnosti razvoja. In Vittoriniju se je potem posrečil še **Il Sempione strizza l'occhio al Frejus**, a to je bilo spet krajše delo. Obširni roman **Le donne di Messina**, ki ga je razvil iz zelo lepih odlomkov **Lo zio Agrippa passa in treno**, pa ni uspel. Da, mislil sem na **Conversazione** in zato se pri Bernariju nisem ogrel, obenem pa sem se zavedal, da Vittorinijeva proza ni mogla biti izhodišče novemu pripovedništvu.

A tudi Bernari sam je začutil, da se je neorealistično orodje obrabilo. Njegov roman **Era l'anno del sole quieto** (1964) je tekst brez dialogov, pripoved teče po strugi, ki jo je začrtal Svevo v **Senilità**. (Zanimivo, kako se Svevov vpliv zmeraj bolj veča, tudi pri Moravievi **La noia** je zelo viden.) To se pravi, da se vse dogajanje preliva skozi notranje, psihološke kapilare, ritem pa je svevovsko počasen, načrtno zadržan. Na nov način je obdelan motiv kapitalista, ki v svoji naivni filantropski vnemi verjame, da bo zasukal stroge ekonomske zakone, a je vnaprej obsojen na propad.

Mogoče se motim, a prav ta gotovost, da bo junak propadel, mi je ranljiva stran drugače slogovno pomembnega dela. Nekako zakasnela se mi zdi skrb za tako osebnost, preveč me povezuje na podobne sanje o dobri spremembi sveta, ki so me vznemirjale in navduševale v mladih letih. Ta nevera, ki ves čas razveljavlja odlično pisavo, me v bistvu ne spravi s knjigo.

Bolj so me pritegnile Bernarijeve novele; kazalo bi katero prevesti.

A če velja, da se za Bernarija nisem vnel, vendar nisem bil tako razočaran, kakor ob Bassanijevem romanu *Il giardino del Finzi-Contini*, ki sem ga šele zdaj bral. Ta odločno ne zasluži reklame, ki je je bil deležen (Šest izdaj v dveh letih.) Pa ne zato, ker se je Bassani vrnil h klasičnemu pisanju, kakor pravi Carlo Bo, ampak zato, ker njegovo pisanje nima nobene izmed vrlin velikih klasičnih tekstov.

V resnici, Slovenci podcenjujemo svojo književnost. Med knjigami iz povojne dobe pri priči lahko zberemo deset romanov, ki pustijo Bassanijev *Il giardino dei Finzi-Corsini* daleč za sabo.

V osmi številki *Mosta* se na strani 184 Kronist jezi na »Primorski dnevnik«, ker ta ne upošteva revije *Most*; tako porabi priložnost, da se spomni neupoštevanja, ki ga je bilo pred leti deležno *Sidro*. In pravi:

»Hočemo navesti takratni komentar izpod peresa, ki ni brez svoje teže, ko pa se danes pojavlja na uvodniškem mestu lista?«

Gre seveda za moje pero. V *Sidru* pa nisem podpisan, zato bi bilo lepše, če bi Kronist, ki razkriva nepodpisanega avtorja, sebe in mene kar lepo imenoval s polnim imenom in priimkom. Zmeraj sem bil in sem tudi danes za odkrito Igro. In žal mi je, da mi čas ne dopušča, da bi posegel v dejanje vsakokrat, ko bi rad in bi bilo prav.

A zdaj o *Sidru*. Ne mislim preklicovati tega, kar sem takrat napisal v reviji. O vlogi, ki naj bi jo imel dnevnik kot glasilo, namenjeno vsem zamejskim Slovencem, sem že večkrat pisal in govoril, tako da ne kaže, da bi znova načenjal tega pogovora. Naj rečem samo, da kljub razveseljivemu razvoju tudi danes vprašanje dnevnika, ki bi imel svojo fiziognomijo in vsenarodno širino, še zmeraj obstaja.

Navedeni stavek pa je netočen, ker pravi »ko pa se danes pojavlja na uvodniškem mestu lista.« Kronist bi bil bolj pravičen, ko bi rekel »pojavil«, saj gre za doslej enkratno dejanje. A pustiva te malenkosti, rad bi Kronistu navedel nekaj podatkov.

Od leta 1951., ko je izšel Kocbekov *Strah in pogum* in »Primorski« ni hotel objaviti zagovora moje ocene, ki je izšla v listu, objavljal pa je napade nanjo, nisem sodeloval v »Primorskem« do leta 1958.

Ko je bilo naše kulturno življenje ogroženo, sem se odločil, da svoje stališče spremenim. Bil je to čas, ko je gledališče začelo upokojevati in odpuščati (Gabrijel-čičeva), drugi igralci pa so sami zapuščali ladjo, ki se je potapljala (Drolčeva, Baloh). Bil je to čas, ko je bilo videti, da se likvidaciji zamejske kulture nihče več ne upira.

Kot svoboden človek, ki ni bil (in ni) član nobene stranke, sem predlagal prof. Radu Rauberju objavo intervjuja, v katerem so med drugimi tudi ti odlomki:

Vaš list, kolikor je bil in je nadaljevanje tradicije antifašizma in kolikor je napredno usmerjen do dogodkov v svetu, je bil zame taka tribuna (kakršna je pisatelju potrebna). Žal se je zaradi moje ocene Kocbekovih novel njegovo razmerje do mene skazilo. Ni bila moja krivda, če se je potem skazilo tudi moje razmerje do Vašega lista.

Zdi se nam neumestno zdaj govoriti o krivdah. V polemikah nam tudi Vi niste ostali dolžni, nasprotno. Sicer pa se po tolikem času marsikatera zamera pozabi in sodelovanje lahko postane spet možno. Ali se Vam ne zdi?

Morda. Vse do takrat, ko ne bosta spet prizadeta pisateljska čast in ugled. Vsekakor pa menim, da je potrebno, da z živim, pestrim, odkritim posegom v kulturo sodobnega človeka predramimo naše ljudi iz mrtvila in apatije.

Prav gotovo. A ko se je naš pogovor že tako razvil v to smer, ali dovolite, da povem neko misel? Če bi naš list objavil ta pogovor, bi lahko štel to kot uvod za sodelovanje?

Lahko. In v mislih imam predvsem, kakor sem že rekel, mrtvilo, v katero zmeraj bolj lezejo naši ljudje.

Ta pogovor je bil objavljen 7. decembra 1958. Odtlej obnovitev mojega sodelovanja v našem dnevniku. Da sem prišel na uvodno mesto v listu, pa se je zgodilo o priložnosti odkritja spomenika bazoviškim junakom, to je v nedeljo 12. septembra 1965.

Mislím, dragi Kronist, da bi spet napisal uvodnik za »Primorski«, če bi me kdo vprašal zanj in če bi spet také čutil, kakor sem čutil v primeru bazoviških padlih. Dal bi ga, dragi Kronist, pod istimi pogoji tudi kakemu drugemu slovenskemu listu, saj doslej nisem odklonil prispevka nikomur, ne časniku ne reviji. Ni moja krivda, če se uredniku Mohorjevega koledarja črtica, za katero me je prosil, ni zdelá zažosti spodobna za verne bralce. Prav tako ne morem pomagati, če ima radio Trst A samo tako problematiko, ki ni nič problematična, pa zato nisem zanj zažosti poduhovljen.

8. novembra. Ljubljansko »Delo« je danes posvetilo svoj ozki skrajno desni stolpec obisku predsednika italijanske vlade Alda Mora. Res, da od teh kvantitativno zelo skopih, vsebinsko pa politični kurz parafrazirajočih stolpcev ni pričakovati kaj izrednega, vendar je kljub bračevi pripravi in navadi tak olimpijski mir pregrebo porazen.

Naslov je spomladanski, to se pravi kot nalašč izbran za psihoterapijo. »Vedra obzorja.«

Lepo. In mi, ki živimo ob tržaškem morju, imamo radi vedrino. Vsekakor rajši kakor viharje in hudo uro. Zato naj traja vedrina!

A »vedro obzorje« ne bi smelo biti samo sinje ozadje na barvni razglednici z zelo banalním trgovskím motivom v prvem planu.

Dva odstavka se tičeta nas. Prvi je ta: »Italijanski in naši državniki so ob srečanjih večkrat poudarili, naj bi bili narodni manjšini most zblíževanja obeh držav. Manjšini sta pokazali dobro voljo in nedvomno prispevali znaten delež k sedanjim dobrim meddržavnim odnosom. To dejstvo bi milo treba upoštevati.«

Naslednji pa: »Urediti bi se dalo tudi marsikak problem, ki kljub vsej dobri soseščini še tare prebivalstvo tostran in onkraj meje. To bi koristilo nadaljnjemu razvoju medsebojnih odnosov in še bolj utrdilo prijateljske vezi.«

To je vse, grad in pristava. In to so fraze. To je prav také, kakor če bi gledali Pilata, kako si umiva roke, z razločkom, da Poncij Pilat ni bil judovskega rodu in mu ne moremo také do kraja zameriti, da je bil glede obsojenca neprižadet, kakor bi mu zamerili, če bi bil Jud.

A nesmiselno bi bilo, ko bi se zdaj zaletaval v ime, ki je podpisano pod tem brezkrvním stolpcem (A. Stanovnik), zakaj pomembna je šola, ki je dala take učence, pomembni so kateheti, ki so mlajšemu rodu cepili tako udoben verouk. In tako odprem »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« in poiščem odstavke v uvodu k drugi izdaji.

»Seveda obstoji slovensko nacionalno vprašanje še vedno v problemu slovenskih manjšin v drugih državah. Toda to je poseben problem, ki ga ni mogoče obravnavati v okviru tega pogovora.« (Str. XLVIII).

In ne razumem, zakaj tega problema »ni mogoče obravnavati v okviru tega pogovora«, ko pa vsa knjiga obravnava slovensko narodno vprašanje. Seveda bi se pisec nujno moral srečati s skromnostjo, priznati bi moral, da je tudi komunistični partiji, kakor prej drugim strankam, spodletelo, ko je šlo za uresničitev zedinjene Slovenije. Samohvala za vsako ceno nikomur ne koristi, najmanj pa koristi vprašanju samemu.

Ravno narobe, prav tak uvod je najbolj primeren, da odkrito poveš: narodnega vprašanja nismo rešili, kakor smo obljubili, ko smo klicali na upor. Namesto tega pa je v uvodu govor o počasnem usihanju nacionalne zavesti, ki jo Kardelj zmeraj imenuje samo nacionalizem.

Boji se, da bi bil nacionalizem »reakcionarna sila, ki bi lahko spodkopala mnoge rezultate narodnoosvobodilne vojne in revolucije, deformirala enakopravne odnose med narodi Jugoslavije ter bistveno hromila socialistični polet, ki ga je sprožila revolucija, če se socialistične sile ne bi aktivno borile proti njegovim manifestacijam in virom.« (Str. XLIX).

To bi s socialističnega vidika lahko bilo modro pisanje, ko ne bi pisec govoril o Slovencih, o narodu, ki je poleg tega, da je razkosan na tri države, zemljepisno najbolj izpostavljen in ranljiv.

A berimo: »Nacionalizem je v določenem trenutku najbolj sposoben zaslepití oči širokim ljudskim množicam in jim takó onemogočiti, da bi ločile svoje resnične in trajne interese od bežnih utvar in kratkotrajnih egoističnih koristi. V tem smislu je tudi slovenski nacionalizem tisti gnili, z umazanijo preteklosti okuženi tok v našem družbenem dogajanju, ki — ne glede na to, ali se njegovi nosilci zavedajo tega ali ne — oživlja tiste sile, ki so slovenski narod v preteklosti tolikokrat izdale ali pa ga izpostavile porazom in katastrofam.« (Str. L)

Mnenja sem, da mešanje dveh pojmov, nacionalizma — in pa nacionalne zavesti, (nacionalnega ponosa, nacionalnih koristi) mešanje teh dveh pojmov spravlja prav tako v nevarnost slovenski narod, kakor bi ga spravljal nacionalistična nabreklost.

»Zato je ena najvažnejših nalog generacij, ki so danes odgovorne za napredek slovenskega naroda, v prvi vrsti delavskega razreda in njegovih vodilnih socialističnih sil, vztrajna in sistematična borba proti virom in manifestacijam nacionalizma, in to ne le na idejnem in političnem področju, temveč predvsem na področju materialnih odnosov.« (Na isti strani.)

To bi bilo res samo v primeru: če bi se slovenska nacionalna samobitnost (Kardeljev »nacionalizem«) usmerila tako, da bi škodovala sožitju jugoslovanskih narodov.

A ravno tako je nujno, da bi v primeru, ko bi socializem kvarno deloval na organski razvoj slovenskega naroda ali ga celo zaviral, — da bi bil v tem primeru zdrav nacionalizem boljši kakor megleno pojmovan socializem.

In Kardeljevo teoretiziranje je res megleno. Apostolsko je, kar je za slovenskega človeka naravno, ker svojo nacionalno majhnost daruje na oltarju občečloveškega makrokozmosa; a za narod so take sanje lahko pogubne.

Kot beli dan je jasno, da jugoslovanski narodi ne bodo uresničili krepkega in zdravega državnega telesa z odpovedjo svoji suvereni narodni biti. Utopist je, kdor tako upa in v tem smislu vodi druge. Dvakrat utopist, kdor najpoprej zatrjuje, da so se ljudje bojevali in se žrtvovali predvsem za izboljšanje socialnega položaja, potem pa zahteva od njih, ko gre za vprašanje skupnega sožitja, naj se naučijo odpovedi in velikodušja.

Docela zgrešeno je mišljenje, da je zahteva po narodni samobitnosti v zvezi z egoizmom. Narobe, zavest skupne usode je del notranjega bogastva, vir samozavesti, vir odpovedi in duhovne rasti.

In samo narod, ki bo čutil, da njegova samobitnost ni ogrožena, bo lahko v skupni državi element kohezije, drugače bo samo element razkroja, narodno ozemlje bo brezoblična gmajna, poljana, ki bo rodovitna za semena petih kolon.

Pred sabo imam **Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih** v zasedeni Štajerski. Velika debela knjiga ima skoraj sedemsto strani in zavoljo temnega ščitnega ovitka je ob mojem pisalnem stroju kakor kos rjavo bakrenega granita. Težko počiva in zdi se mi, da je pokrov nevidne svete kripte. Vsakokrat, ko jo moram premakniti, pa so moje roke negotove.

Saj, v času neizmerne pogube so se moje roke vsak dan dotikale uničenih teles, a ta so bila že docela atrofizirana, in ko so moje dlani prijemale za gležnje in pazduhe, je bila suha koža rahlo hrapava in rumena kakor površina zrelega koruznega lista. Moji rajniki so bili bitja brez soka, njihova zavest je bila usahnila že zdavnaj, splahnega je bila po kapljicah, se izsušila postopoma ob nevidni absorpciji mikroskopske vlage sleherne celične prasnovi.

Zato so bile moje roke domače s suho smrtjo kakor z dračjem, ki ga je treba znositi na ognjišče.

Zdaj pa so pred mojimi očmi oporoke oseb, ki so pri polni zavesti držale v roki pero in ki so vedele, da bo njihovo srce kmalu nehalo biti, da je blizu konec njihovega čutenja, blizu uničenje njihovega jaza, katerega enkratno doživetje se je porodilo prav iz strahotnega miru neskončne tišine.

In moji prsti se samogibno odmikajo, da se ne bi dotaknili teh številnih, zbranih in oživljenih pričevanj. To je smrt, na katero se ni mogoče navaditi, s katero ni mogoče živeti ne z njo jesti in ne z njo spati na istem ležišču.

Tako samo kdaj pa kdaj razkrojim debelo plast patiniranih belih listov in se zamislim usodo kmeta, ki se poslavlja od svojih dragih, od pašnikov in njiv. In zgodi se, da je knjiga nekaj dni odprta na isti strani. Tako je bilo dolgo časa pred mano pismo, ki ga je materi pisal Valter Muhovec. Mami zaupa, da jo je imel rajši ko samega sebe. Njo, mater, in planine je ljubil, zato jo prosi, naj vsadi na »vrt smrekco, ki bo pričala, da je nekoč živel tu gozdar, ki pa ni prišel do zaželjenega cilja. In ta cilj je bil biti gozdar v planinah.« In na koncu ponovi: »Vsadi smrekco, da se bo videlo na Smrekovc in planine. Pozdravi v mojem imenu gozdove, polja in planine. Mati, moja želja je, da živiš naprej, ne žalosti se, živi, kajti mnogo, mnogo nas je.«

Zadnje dni pa sem imel pred sabo kratko poslovilno sporočilo Ivana Štancerja. Štiridesetletni električar je v lapidarnem stavku strnil razpoloženje na smrt obsojenega človeka. »Z bogom lubi celi svet in zlato solnce.«

Zbogom ljubi, celi svet in zlato sonce.

Ne, nemogoče je, da bi omenil vsa pisma, ob katerih sem se ustavil. Kljub počasnemu listanju je njihovo število naraslo, dolgo pa bo še trajalo, preden bom pred poslovilnimi vrsticami dvestotega obsojenca. A tudi ko se knjiga na moji mizi ne bo več odprla, bodo ob nji neme usode poldruga tisoča štajerskih talcev, ki jim ni bilo dano, da bi pred ustrelitvijo napisali pozdrav svojcem. Tako se bodo ta pričevanja razmnoževala na vse žene in može, ki so odšli brez slovesa in za katere je ravno tako veljal električarjev vzklík.

Dognal pa sem, da je poleg zadrege, ki jo čutim pred temi obsojenkami in obsojenci kot človek in kot nekdanji prebivalec krematorijskega sveta, prav tako resnična zadrega, ki se je ob njihovih oporokah zavedam kot pripadnik slovenskega rodu.

Zakaj nobenega dvoma ni, da so se vsi ti katoliško zavedni štajerski župani, ti bogati posestniki in obrtniki uprli nemški zasedbi iz narodne zavesti, njihov pristop k ilegalni organizaciji je bil dejanje ponosa. In ne samo na Štajerskem, ampak na celi slovenski zemlji so ljudje za časa druge svetovne vojske začutili, da je napočil zgodovinski trenutek, ko morajo enotno in zavedno odločati o svojem obstoju. Ta doba je nudila Slovencem priložnost, da uresničijo to, kar so zamudili v devetnajstem stoletju, in to, kar so za časa prve svetovne vojske doživeli skoraj v polsnu. Zato se za časa nacističnega genocida slovenski človek ni spraševal, kako si bo v prihodnosti uredil družbeno in socialno življenje, ampak je reševal svojo golo in ogroženo narodno bitnost.

Kljub svoji majhnosti je bil ob spoprijemu z mogočno silo slovenski rod duhovno prebujen in v bistvu enoten. Njegov obrambni boj je prevevala moralna moč, ki se je skozi stoletja nabirala počasi in v temi kakor prosojna kamenina na stalagmitnem steburu.

In Osvobodilna fronta je bila izraz te duhovne moči.

V poslanici, ki jo je konec novembra Izvršni odbor Osvobodilne fronte slovenskega naroda naslovil primorskim Slovencem, smo takrat brali, da je »Osvobodilna fronta **zakonita slovenska narodna oblast.**« (Podčrtano v tekstu brošurice, str. 3) Prav tam smo brali, kakó so katoličani v svoji poslanici (str. 6, 7, 8) poudarjali, da je cilj Osvobodilne fronte **»osvoboditev vsega slovenskega naroda in združitve vseh Slovencev v enotno, neodvisno in svobodno politično tvorbo.**« Dalje še: **»Združeni slovenski narod je v osvobodilnem boju začutil svoje življenjske pravice in jih začel**

nja terjati.« In spet izjavo, ki je že v proglasu Izvršnega odbora: **»Slovenski katoličani sprejemamo Osvobodilno fronto kot edino in zakonito slovensko narodno oblast.«** (Vse je podčrtano v brošurici.)

V tem letu 1965., dvajset let po koncu osvobodilnega boja, je naravno, da pomislimo, kako je z »združitvijo vseh Slovencev«, še bolj pa, kakó je z »neodvisno in svobodno politično tvorbo«, kakó je z »narodno oblastjo«.

Kajti vse kaže, da se je v dveh povojnih desetletjih naredilo vse, da bi »narodna oblast« počasi, a dosledno shlapela. O pravi »neodvisni in svobodni politični tvorbi« res ni mogoče govoriti.

To se pravi, da se ni uresničilo to, v kar so na smrt obsojeni ljudje verovali, ko so pisali poslovilna pisma. In zavedam se, da je to spoznanje tisto notranje gibalno, zavoljo katerega sem ob teh pričevanjih tako ujet in nepotešen.

V uvodu k ponatisu »Razvoja slovenskega narodnega vprašanja« Edvard Kardelj-Sperans govori o »svojestvenem povezovanju narodnoosvobodilne vojne s socialistično revolucijo«. (Str. XLIV) Tako pravi: »V prvih fazah so bile poudarjene vsekakor predvsem narodnoosvobodilne in demokratične naloge gibanja. Toda jedro ljudskih množic, ki so nosile ta proces, je težilo po globljih demokratičnih in socialističnih spremembah družbenega reda in je prav zato s takim samopožrtvovanjem sprejelo nase bremena in žrtve nerodnoosvobodilne vojne.« (Str. XLIV-XLV)

Če z »jedrom ljudskih množic, ki so nosila ta proces« misli organizirane komuniste, ima deloma prav, ko trdi, da so se ti žrtvovali za socializem. A »jedro« osvobodilnega boja je bilo sestavljeno iz vseh plasti slovenskega naroda. »Jedro« gibanja smo bili vsi slovenski ljudje, ki smo bili narodno zavedni in smo postavili rešitev slovenstva pred vse drugo. Če bi bilo res, da so slovenske množice sprejele »bremena in žrtve« predvsem zato, ker so pričakovale materialne koristi, bi bil naš boj pravzaprav zelo malenkostna zadeva. Janko Premrl je bil sin zelo bogatega posestnika in trgovca, a se je od mladih nog poživžgal na svoje bogastvo in sprejel vse težave, ki mu jih je nizala njegova ljubezen do slovenske besede.

Kardelj nadaljuje v naslednjem odstavku: »To dejstvo temeljito zavrača očitke, ki so jih zelo često ponavljali sovražniki Komunistične partije, češ da je z narodnoosvobodilnimi gesli prevarila ljudske množice in jim potem vsilila revolucijo. Res pa je, da je prav demokratična in socialistična perspektiva, ki so jo delovne množice videle v narodnoosvobodilnem gibanju in v vodilni vlogi Komunistične partije, dajala temu gibanju tako moč in množičnost.« (Str. XLV)

Nisem a priori sovražnik Komunistične partije, saj sem 1943. leta, ko sem se nalašč vrnil iz Lombardije, da bi kot prost, nestrankarski človek sodeloval z Osvobodilno fronto, prav dobro vedel, kdo ima v njenem vodstvu poglavitno besedo. Iz vsake številke »Poročevalca« pa je lahko človek razbral, kakšna bo povojna socialna ureditev, zato ne bi rekel, da je revolucija prišla nenapovedana.

Res pa je, da so jo preprosti ljudje bolj samó slutili. Hkrati so sveto verjeli v slovenske voditelje, ki niso čakali, da bi življenjska narodna vprašanja reševali diplomati za zeleno mizo. Verjeli so v politični pluralizem in v modro sodelovanje, in v zdrav sporazum mišljenj ljudi s širokimi pogledi in pogumnim srcem.

In ta velika vera se jim res ni uresničila.

Glede socializma bi rekel: slovenski človek ni imel nobene težave, da ne bi sprejel socializma, ki bi bil (v srcu Evrope) demokratičen in moderen. Zato se slovenski človek ne čuti prevaran, ker se je po vojski znašel v socializmu, ampak ker se je socializem razodel v taki obliki. Na primer slovenski kmet, brez katerega ne bi bilo ne partizanstva ne socializma, ni mogel pričakovati tako obupne agrarne politike. Ko je z ljudmi in z živežem zdrževal osvobodilno vojsko, si slovenski kmet ni niti od daleč mogel misliti, da bodo njegova polja postala manjvredno blago, da bodo njegove vnuke privabili v mesta, jih tam izučili ter jih potem kot specialiste oddali tuji industriji, ki je za časa OF s svojimi izdelki uničevala slovenska domovja, slovenske hčere in sinove.

A moje razmišljanje velja danes predvsem narodni biti.

In kar se te tiče, je Komunistična partija, hoté ali nehoté, »prevarila ljudske množice,« če naj rabim Kardeljev izraz. Mogoče se tolaži, da ni res. Mogoče upa, da bo v prihodnosti razvoj drugačen. Ne vem. Zavedam se samo, da stanje, kakršno je danes, ni izpolnitev vere žrtev in krvi, ki je stekla ob zidovih dvorišč celjskih in mariborskih zaporov pa po vseh gozdovih vse do kraške gmajne in do vsega pepela v tržaškem krematoriju.

Pri tem seveda ne gre za zahtevo po poudarjanju **nacionalistične** težnje; ta bi bila v današnjem svetu anahronistična. Gre za poudarek na zdravi in odkriti narodni zavesti, ki je Komunistična partija Slovencev kot celoti ni dala in je ne daje. In zares otroče je, če Socialistična zveza delavnega ljudstva Slovenije slovesno priporoča, naj slovenska javnost skrbi za svoj jezik, ko pa se noben voditelj odločno ne zavzame za to, da bi slovenski narod dihal kot živ organizem.(1)

V omenjenem uvodu Edvard Kardelj piše: »Po dolgih obdobjih odvisnosti so Slovenci dobili svojo lastno državo, socialistično ljudsko republiko v okviru jugoslovanske federacije. S tem je realizirana davna zgodovinska težnja najbolj progresivnih sil slovenskega naroda. Uresničena je tako, kakor jo je formuliral že Ivan Cankar na pragu prve svetovne vojne.« (Str. XLVII)

Ne, ni res, Cankar kot nekompromisen človek in pisatelj ni bil za zgolj formalne rešitve, na noben način pa ni bil za ilirizem, tudi za takega ne, ki bi bil, kakor današnji, socialistično pobarvan. A tudi če govorimo čisto politično, je bil Cankar zelo natančen v svojih formulacijah. V tržaškem predavanju, ko posmehljivo odgovarja nekaterim kritikom, govori o **narodni avtonomiji od Drave do Adrije**.

Kaj bi rekel danes?

Zakaj trpka resnica je, da tudi Komunistična partija ni dala Slovencev izvirnega **slovenskega** politika.

Tako je v omenjenem uvodu nerealen govor Edvarda Kardelja o nacionalizmu. Predvsem zato, ker bi se ob obsojanju nacionalizma moral spomniti tudi zdrave nacionalne zavesti in narodnega ponosa, če se že spomni Cankarja. Potem pa zavoljo tega, ker je res, da se bo stari nacionalizem počasi spremenil, a je prav tako res, da slovenski ljudje ne vidijo razloga, čemu naj bi krepka narodna zavest ne smela priti do izraza pri majhnem narodu, ki bi bil po drugi svetovni vojski moral začeti biti v zgodovini tudi subjekt. Nerealno je nazadnje, če si trezen teoretik predstavlja, da bo poenotil mnogonarodno državo na ta način, da bo posameznim narodom odvezel zavest pravih, to je samostojnih organizmov, in jih počasi začel stapljati v brezoblično in neodgovorno socialistično množico.

Pa ta moja sodba, ki ni aprioristična, ampak jo izrekam a posteriori, ne izvira iz nikakršne navezanosti na »romantičnonacionalistične plenice«. Čisto preprosto ne morem sprejeti predloga, naj se v prihodnosti narodna skupnost zadovolji s svojim jezikom; zakaj če je vse odvisno od ekonomije, bo ta prej ali slej odnesla s sabo tudi jezik in vso podobno folklorno navlako.

In v tem smislu kot slovenski človek in slovenski pisatelj ugotavljam, da sedanja narodna ali bolje ne-narodna politika Komunistične partije na Slovenskem ni zvesta zmernicam, ki si jih je postavila vsenarodna koalicija za časa osvobodilnega boja.

Zanimivo je, da človeku, ki v Sloveniji vpraša navadne državljane, zakaj slovenstvo tako peša, ti odgovorijo: »Kaj hočemo, majhni smo.«

Za časa osvobodilnega boja ta ugovor ni veljal. Ljudje so sicer tožili, da je sovražnik presilen in da nas bo zmlél, a mi smo takrat trdili, in je bilo prav, da se narod, ki hoče imeti svojo podobo, mora upreti ne glede na število njegovih

(1) Tako je zelo ganljivo, da *Slavistično društvo* bje plat zvona (Maribor, oktober 1966). A ta skrb posameznih društev za slovenski jezik v šoli in v javnosti je zelo podobna intervencijam slovenskih društev za časa Avstro-Ogrske, ko je bilo treba kaj doseči od nenaklonjene vlade. Pravi monstrum pa je, da so taki posegi potrebni v republici, ki se je rodila iz osvobodilnega boja in na čelu katere so slovenski ljudje.

V tem pogledu so tudi značilna pisma slovenskih fakultet (novembra 1966), ki odklanjajo predlog zakona za finansiranje izobraževanja. Naravnost zgodovinskega pomena je vsebina pisma filozofske fakultete. Vendar je spet res, da vprašanje slovenske univerze ni vprašanje zase; njegovo rešitev bi avtomatično dosegli takrat, ko bi slovenska vlada začela reševati vprašanje slovenske samobitnosti.

članov. Zdaj pa, ko isti narod nima pred sabo sovražnika, ampak živi z bratskimi narodi, z bratraci, bi rekel Cankar, — zdaj slovenski ljudje čutijo, da so majhni in da bodo podlegli.

Kam je šla samozavest, ki jo je slovenski človek prvič v zgodovini čutil, ko se je pred dvajsetimi leti z drugimi evropskimi narodi veselil zmage nad nočjo?

Slovenski komunista bi lahko ugovarjal, češ da je to, kar je izgubilo slovenstvo, pridobilo jugoslovanstvo. A ponavljam, ne glede na to, da ni tako gledanje prav nič v duhu boja za samobitnost, je miselnost, da razkroj posameznih narodnih teles krepi državno celoto, sad nesrečne iluzije.

Že Cankar je odkrito povedal, da smo si Slovenci in naši južni bratje »po kulturi, ki je sad večstoletne vzgoje,... med seboj veliko bolj tuji, nego naš gorenjski kmet tirolskemu, ali pa goriški viničar furlanskemu.«

Nobena skrivnost pa ni, da je današnji slovenski človek, katerega so povojni voditelji usmerjali v iskanje materialnih dobrin, kateremu so govorili in govorijo samo o standardu, — da je slovenski človek zaverovan v sosednje dežele, ki ga slepijo s svojim standardom.

Kultura. Vzgoja. Zgodovina. Te torej delujejo sredobežno.

Povečevanje standarda. Ta vleče poglede naših ljudi, posebno mlajših, k snovanju zahodnega in severnega sosedu.

Pomanjkanje nacionalne zavesti, ki bi edina v resnici lahko delovala sredotežno, pa razkrajata narodno telo na slabo povezan skupek različnih ekonomskih in trgovskih edinic.

Tako da je danes res prišel čas, ko se mora slovenski človek spet poglobiti vase, zakaj podoba njegove prihodnosti je postala zelo motna. Vprašanje pa je, kdo mu bo tokrat kazal pot.

Mogoče se bo spet uresničila Cankarjeva ugotovitev: »V nikoli plačanem, od nikogar priznanem naporu, zasmehovani in v boljšem slučaju pomilovani, so napravili slovenski umetniki za čast svojega naroda več nego tisti neštevilni in vseskoz prezaslužni kričači različnih naših strank...«

Mogoče bodo mladi pisatelji in pesniki kljub vsemu sledili izročilu, ki je od Trubarja do Kosovela prehajalo skozi vso našo preteklost, dokler ni postalo resnica v čudovitih ljudeh, ki so padli za časa osvobodilnega gibanja.

Nekateri zatrjujejo, da je katolištvo tisto, ki danes daje Slovincem narodno kohezijo. In veliko pričakujejo od sporazuma, ki ga menda pripravljata jugoslovanska vlada in Vatikan. (1)

Ne vem, kaj bi rekel. Od socializma, kakor ga pojmujem, sem upal, da bo dal novo antiko brez suženjstva, pa brez Platonovih aristokratov, ki vodijo državo in cenzurirajo Homerja in dramatike. Upal sem in še upam, da bo socializem, ki bo demokratičen, ki ne bo oligarhičen, ampak bo dopuščal kritičnega protiigralca, da bo takšen socializem ustvaril novo laično kulturo.

Slovenski socializem vsekakor ni šel in ne gre po ti poti. Njegov laicizem pa je bil najpoprej negativen, zdaj je popolnoma amorfen.

Dvogovor s krščanstvom, ki se je, čeprav skromno, začel za časa boja, bi bil slovenski socializem moral nadaljevati. Kocbekova zamisel o medsebojnem vplivanju in skupni rasti marksizma in krščanstva je bila zavržena na zelo grob način, ki je bil v nasprotju z ideali skupnega upora in hkrati v nasprotju z interesi slovenskih ljudi.

Tako se je zgodilo, da je bil javno opljuvan mislec, ki je prevelik za slovenske politike, ob pomanjkanju sleherne etike pa se je med ljudmi počasi spet razvijalo zaupanje v cerkveno skupnost, ki je govorila o človeku, o srcu in dobroti, a tudi o narodnem čutu in o povezanosti z rodno zemljo.

Ponavljam, da sem za laično družbo, a če se bom v tiski moral odločiti za to,

(1) Letos, 1966., je bil zares podpisan modus vivendi. In prav nobenega razloga nimam, da bi ureditve teh pomembnih vprašanj ne bil vesel. Vendar ne vem, če tem zunanje-političnim potezam odgovarja pri vodilnih ljudeh v Sloveniji zavest o zapletenosti vprašanj in volja, da ne bi take rešitve bile samo strumentalna značaja.

kar bo za narodno skupnost koristnejše, potem bom rekel: Prav, rajši naj krščanstvo rešuje narodnost, kakor da je ne rešuje nihče. (1)

Vendar pa ostaja še nepotešenost tistih, ki si želimo drugačne etike, pa tistih številnih, ki jim je povojna vzgoja vcepila ne-potrebo po kakršnikoli etiki.

A vprašanje je, če ima Komunistična partija na Slovenskem človeka, moža, ki je zadosti značajan, da bi se upal zasukati krmilo in zarezati v smer, v katero so v boju in ob osvoboditvi slovenski ljudje verovali.

Vprašanje je, če je na Slovenskem socialist, ki bi ob srbskem in hrvaškem znal biti enakovreden predstavnik svojega naroda, socialist, ki bi zares veroval v samobitnost svojega rodu in znal to vero vrniti ljudem.

Ne vem. In bojim se, da se mi bodo ta vprašanja vrnila, kakor da jih je odbil cementen zid.

A nekaj je treba poskusiti, ker drugače bo šlo vse v nič.

Nekaj je treba poskusiti, zakaj ne sme biti, da je zastoj izginil mladi gozdar, ki je prosil mater, naj vsadi smrekco na vrtu. Kakor je v podzemlju Elpenor želel, naj Odisej zapiči veslo na njegov grob, da bo po smrti ostal povezan z morjem in vetrovi, tako je slovenski fant prosil, da bi namesto njega njegovo drevo raslo z drevesi domačih tal pod domačim nebom.

Nekaj je treba narediti, zakaj če so mrtvi smeli govoriti z Odisejem samo potem, ko so se napili krvi zaklanih ovc, so naši rajniki prepojeni s človeško krvjo, ki je brez varčevanja namočila slovensko zemljo. Vso pravico imajo, da spregovorijo.

Zelo zanimiv je v ti zvezi poziv, ki ga ob državnem prazniku naslavlja katoliškim ljudem na Slovenskem verski list *Družina* v svoji 23. številki.

Vsaka država ima svoj praznik. Jugoslavija praznuje 29. november. Slovenski katoličani ob tej priliki v duhu dialoga čestitamo vsem svojim rojakom, vernim in nevernim. Jugoslavija je dežela različnih narodov, verstev, svetovnih nazorov, toda nam vsem je skupna zemeljska domovina. Ob državnem prazniku se tudi katoličani zavedamo dolžnosti do nje. Hočemo doprinesiti svoj delež k njenemu gospodarskemu in kulturnemu razcvetu, k njenemu ugledu v svetu, zlasti k prizadevanju njenega vodstva s predsednikom Titom na čelu za mir, zavedajoč se, da v tem vprašanju naša država in Cerkev še v posebni meri govorita skupen jezik.

Te dni prihaja k nam zastopnik Sv. sedeža in odhaja v Vatikan zastopnik jugoslovanske vlade. Beograjski protokol, sklenjen 25. junija letos, se uresničuje. To nas katoličane navdaja z veseljem in upanjem, da se bo začeti razgovor med našo državo in Sv. sedežem nadaljeval in obrodil koristne sadove. Ta dialog na najvišji ravni moramo katoličani dopolnjevati z razgovorom na nižji ravni, v vsakdanjem stiku in srečanju z ljudmi, ki drugače verujejo ko mi ali ki nič ne verujejo. Svet pozorno spremlja izpit, ki ga verni in neverni opravljamo pri nas. Prvi pogoj za uspeh je dobra volja. Državni praznik je gotovo tisti dan, ko se pokaže in utrjuje.

SMRT IN ŽIVLJENJE MODERNEGA HEROJA

Stiske in hotenja mlajšega pesniškega rodu na Slovenskem, ki ga je vrglo na peščine zanikovalnega absurda in ki strastno išče kam iz tega, nosi tudi pesniško sporočilo zbirke *Agamemnon*, ki je izšla letos pri Državni azložbi Slovenije v Ljubljani. Njen avtor je Franci Zagoričnik, originalna in samonikla osebnost med mlajšimi pesniki. Rodil se je 1933. leta v Dugi Resi na Hrvaškem, v revnem otroštvu je končal osnovno šolo, nato pa je komaj štirinajstleten ob strojih v tekstilni tovarni v Kranju. Od lanskega leta živi v Kokrici pri Kranju kot svoboden umetnik. Pesmi je začel pisati že v osnovni šoli, prvo je objavil v *Perspektivah*, zadnje čase pa mu mnogo tiskajo številne slovenske revije in periodične publikacije (*Problemi*, *Sodobnost*, *Naši razgledi*, *Dialogi*).

Smotrna in organska ureditev njegove prve pesniške zbirke *Agamemnon* pa nam daje možnost, da lažje in globlje prodremo v njegov doživljajski svet.

Razdeljena je na pet ciklov, kot je bila nekoč grška tragedija razdeljena na pet dejanj. Ta primerjava pa ne drži le na videz, saj tudi dramatična napetost v pesniški zbirki raste, dosega višek in se katarhično razreši, podobno kot v antični tragediji. Verjetno je to avtorjevo zavestno dejanje, saj nas v tem potrjuje že naslov zbirke — *Agamemnon*.

Prvi razdelek vsebuje pesmi, ki nas postavijo v kraj in čas liričnega spopada. To je depoetiziran svet nemoči, minevanja, nesmisla, kjer je poezija le še »privid želja v okviru tega hipa« in ničesar ne more v boju za človeka. Ta se počasi a vztrajno razkraja: najprej

se zamaje njegova immanentna potreba po ljubezni in bivanju v družbi, medčloveški odnosi vodenijo v baladni vsakdanjosti, da pesnik krikne:

*Jaz in ti
imava pravico vpiti
z zaprtimi usti
imava pravico vpiti
z odprtimi usti
imava pravico vpiti
na obup.*

Ta obup se nato polašča vedno novih površin, vedno novih aspektov pesnikovega bivanja. Razbija njegovo vero vase, v smisel svojega ustvarjalnega dela. Brezupje se razraša kakor rakasta rana in požira vero v smisel človekovega dejanja in nehanja. V težnji, da bi ločil videz od resnice, se zažene mimo oblike v vsebino stvari. Ne uspe: le še bolj siromašen spozna neobstoječnost realnosti. Tako ostane brez ljubezni, brez sočloveka, v divjem svetu videza, sam, ubit. In vendar pravi v pesmi Veliki spavec:

*Kar mi je danega
nisem jaz
jaz sem
kar storim.*

In v tem svojem vitalnem zagonu začne misliti na to, da bi si zgradil nov svet, svet poetične lepote, skladnosti, svet neštetihi možnosti, ki človeka osvobajajo. To je protigrada absurdu. Bo uspel? Prej mora še nekaj: umreti za ta svet, izničiti v sebi predstavo o realnosti, potopiti se »v morju blaznosti, v morju požara, v morju pepela«. To je cena za skromno upanje, za neko možnost bivanja.

V drugem ciklu opisuje Zagoričnik utrudljivo pot do sanjske de-

žele, za katero hrepeni. Naštevata zablode skozi katere mora, ko tiplje kam. V pesmi Prehod hlastno in živčno išče na svoj 30. rojstni dan, kaj je ta dežela. In spozna, da je to praznina, zanikanje bivanja in smisla: NIČ.

*Pes ti liže prazne dlani,
Agamemnon. Nobene vrnitve ni,*

pravi pesnik v zadnji pesmi tega cikla. Avtor, protagonist te tragedije, drvi v prepad in sluti to. Toda mora do konca, do prve in obnem zadnje gotovosti.

V osrednjem, tretjem dejanju te drame, pesnik spozna tudi NIČ, v katerega se je zatekel v upanju, da bo iz njega lahko gradil svoj lasten svet. Nesmisel je, zanikanje človekove svobode v absolutni prostosti. Pesnik sicer še izjavlja: »Hočem hoteti«, še je v njem čarobna predstava pravljicne dežele popolnosti, ki jo imenuje dajla. A istočasno je v njem tudi že ostra zavest, da je neizbežno ujet v svet časovne realnosti in v lasten jaz, da nikamor ne more. Iz te osveščenoosti, razklan med razumom in čutvostjo, zapoje najlepše stihe:

*ostariš
osiviš
klecneš
pogineš
na poti
na poti za dajlo
ni poti
hočem
ne pridem
daj daj dajla*

Četrti in peti razdelek sestavljata dva cikla: Sveder in Vedra katedrale.

Konec je sanjarjenja o možnosti, da človek lahko kam poleti. V Svedru se zato Zagoričnik spušča skozi 12 plasti v tajne globine človeškega. V njih išče trde opore, smisla za lastno eksistenco. Ta ontološka razmišljanja pa ga vedno znova in znova pripeljejo pred zaključke, ki neprestano kažejo na usodo človeške biti — razkroj:

*Prazna je
s praznino izpolnjena praznina
nesmrtnosti smrti*

In zakon minevanja je tisti, ki vedno znova dokazuje edino trdno

in obstojno resničnost, na katero nareti Zagoričnik na dnu 12. plasti: to je votli ČAS. Pesnik je v svojih pričakovanih strah, na njegova hrepenenja po popolnosti leže mora neizbežnega. Potem pa še enkrat demonstrativno vstane in se z dejanjem energične volje prisili v bivanje v realnosti, v utrudljivem vsakdanjem boju z drobnjakarstvom. Spet »hoče hoteti« in že vidi v tem vztrajanju smisel. To je vsebina zadnjega, optimističnega cikla Vedra katedrale. To vključevanje v danes in tu ni neboleče, pesnik mora zatajiti svoje sanje o dajli, v vsakdanjost tonejo njegove »ribe mrtvih zvezd«. Najbolj tragično pa je to, da se pesnik še vedno zaveda, da je, kar počne, le trenutno in zato neresnično, samo »bolj videzni videz« je, kot pravi sam.

Vendar je še upanje, morda bodo naša dela le kako preživela v času, morda jih bodo čez »tisoč sedemsto let« po atomski katastrofi spet odkrili neutrudni iskavci, kot nekoč Pompeje in se čudili.

Morda pa je v tem že smisel in zbirka se nanadoma konča z optimističnima verzoma:

*ni smrti
ampak je luč*

To je pot, po kateri nas je peljal Zagoričnik skozi svoj svet in nam v realnosti razdrapanih in zlizanih resnic posredoval svojo vitalno voljo po življenju in delu za človeka.

Izrazna sredstva, s katerimi nam je svojo raztrgano pot upodobil, so morda res nekoliko nova in zato težje razumljiva, vendar nas pesnik znova in znova pritegne s silo svojih doživljanj, da trudoma, a vztrajno osvajamo njegovo govornico. Nedvomno pa je njegova najhujša pomanjkljivost, ki očitno zmanjšuje moč njegovih pesniških stvaritev ta, da se preveč prepusti razumskim analizam raznih situacij; posebno je tega škoda zato, ker je zmožen pretresljivih pesmi, tam kjer razumsko iskanje uravnovesi z globoko čustveno prizadetostjo, na primer v pesmi Dajla. Tu ni artizmov in formalnih akrobacij, s katerimi večkrat obremenjuje svoje verze in jih s tem siromaši, tako da ne prizadevajo in pretresajo bralca. — Zanimivi,

čeprav ne popolnoma uspeli, pa so tudi njegovi poizkusi, da bi z določeno obliko zapisa dal možnost bravcu, da soustvarja nove pomen-ske odtenke.

Vendar odlike in pridobitve Zago-ričnikove poezije v zbirki Agamem-non le odtehtajo prej omenjene po-manjkljivosti, tako da avtorju lah-

ko upravičeno priznamo vidno me-sto v sodobnih iskanjih slovenske poezije, ki nas vedno znova pre-seneča ne samo s prizadetostjo in občutljivostjo za stiske in težnje današnjega človeka, ampak tudi s svojimi formalno-izraznimi prizade-vanji.

Marko Kravos

CANKARJEVA PUBLICISTIKA*

Pred kratkim je izšel po-natis eseja o Cankarjevi pu-blicistiki, ki ga je *dr. Fran Vatovec* prvič objavil v Pri-morskem dnevniku in ki nosi nekoliko neprimerni naslov: Cankarjeva publi-cistika in Trst. To pa zato, ker se avtor ustavlja ob ce-lotni Cankarjevi dejavnosti, nikakor pa ni njegov pri-marni interes obrnjen v pi-sateljev odnos do Trsta, ka-kor bi iz naslova lahko sklepali. — Delo je sicer važno zaradi vestnosti in obširnega materiala, ki ga je avtor obdelal v včasih še preveč poljudni obliki, in bo zato nujna pomoč vsa-kemu temeljitemu razisko-

valcu Ivana Cankarja. Eko-nomski razlogi opravičujejo nekoliko slabši tisk in skromno opremo.

Vsekakor moramo z ves-eljem pozdraviti takšno raz-širitev dejavnosti Založniš-tva tržaškega tiska — saj upamo, da bo takih ponati-sov, predvsem iz problema-tike zamejskih Slovencev še več. (Če lahko svetujemo: Zbornik letošnjih člankov o Beneški Sloveniji).

km

* *Dr. Fran Vatovec: Can-karjeva publicistika in Trst. Ponatis iz Primorskega dnevnika. Založilo Založništvo tržaškega tiska, Trst 1966.*

KAPLJE 4 ■■■

Četrta številka idrijske revije nosi pre-težno polemično noto. Kot uvodni prispe-vek prinaša prevod novele Roke, ki jo je napisal pred kratkim obsojeni sovjetski pisatelj Julij Daniel. Obširno kritično študi-jo O ljubljansko - notranjskih težnjah idrijske občine je prispeval Tomaž Pav-šič. Od istega avtorja so tudi posrečene pripombe, ki jih je naslovil centralnim slovenskim organizacijam o nezanimanju za padle slovenske zamejce, o njihovih pozabljenih grobovih (Pozabljena Bazovi-ca), pa čeprav so bili ti dejansko prve slovenske žrtve fašizma. Tudi se Tomaž Pavšič v drugih sestavkih ustavi še ob kontradikcijah, v katere zahaja vodstvo ZK Slovenije; in pa ob pačenju in uničevanju

stare, harmonične podobe domačega kraja z najcenejšimi arhitektonskimi in urbani-stičnimi »rešitvami«. — Med ostalimi pri-spevki moramo omeniti pet Propercovih Elegij o Cintiji, ki jih je prvič v sloven-ščino prevedel in z opombami opremil dr. Kajetan Gantar, profesor na ljubljanski klasični filologiji. Ta jim je tudi napisal krajšo spremno besedo. Prav tako ne mo-remo mimo dveh pesmi Vladimirja Gajš-ka (obj. pod psevd. Valda Honoré).

Kvaliteta, aktualnost in pogum objav-ljenih prispevkov delajo iz Kapelj revijo, ki živo in organsko širi tako geografske kot kulturne in psihološke meje sloven-stva.

km

*63

NA DNU
Joško Lukeš (Luka)

STOLETNICA SLOVENSKEGA ROMANA

ODLOMKI MATURITETNE NALOGE DIJAKINJE IZ SLOVENIJE

»Tako malokdaj dobimo v romanu toplo besedo, zato navadno iščemo v pesmi in z njo odkrivamo svet. Treba je odkriti človeka in pesem ga odkriva. Francozi tudi v romanu. Saint-Exupéry, Bernanos, Giono so iskali to, ne krvavega časa, temveč človeka v tem času. Poduhovljena francoska proza nas prej prepriča kot patos, takoj nam je blizu, takoj ji verjamemo. To pa je važno, to, da ji verjamemo...

Obdobje po drugi svetovni vojni nam vedno znova prinaša romane, ki pripovedujejo o štirih letih boja, o stvareh, ki jih neprestano ponavljamo, ves čas, pa se nam zdijo vsak trenutek manj zanimive. Zaradi enoličnosti, ki daje pečat našim romanom; zaradi nečesa, kar ji manjka: namreč TISTEGA. Vedno rečemo, če ocenjujemo delo: dobro je, vendar TISTEGA ni v njem.

Končno (navadili smo se že, da se šele ob koncu spomnimo nanje) so v Trstu ljudje, ki gradijo našo literaturo in to mnogo bolj prizadeto in morda bolj skrbno kot mi sami. Vedno je bilo tako, da mnogo bolj cenimo tisto, kar smo izgubili. In da je to res: Slovenci smo izgubili Trst, pa ga po lastni krivdi vedno bolj izgubljam. Prav malo nam je mar, kako je ljudem, ki tam ustvarjajo. In medtem ko na Koroškem ni nastalo nič razen tega, kar pišejo mladi, delajo v Trstu Pahor, Rebula in drugi, z vne-
mo in prizadetostjo in to na ozemlju, kjer zapirajo šole, kjer bo naš jezik pozabljen, če bomo še tako malomarni, jih od časa do časa vprašali, kako se imajo, pa jih spet pozabili.

Kakšni romani bodo v knjigarnah jutri? In: ali sploh bodo? Da, ker je še vedno rešitev: vrnitev tja, od koder smo se odpravili, izbrati drugačno smer. Da roman ne prenese eksperimentiranja? Vendar ne gre za način, temveč za TISTO. Radi bi veliko takih romanov. Za to je treba dati sebe. To je vse, kar je mogoče dati. Pa bo kdo tako pogumen in močan? Ne vem.

NA DNU
Lidija Kozlovičeva (Nataša)

OB OTVORITVI SEZONE

Dokler se ne bomo naučili veseliti se človeka kot najlepšega pojava na našem planetu, tako dolgo se ne bomo osvobodili laži, ki vlada v našem življenju. S tem prepričanjem sem se rodil, z njim bom umrl, čvrsto verujoč, da bo nekoč na svetu priznana svetinja nad svetinjami — človek.

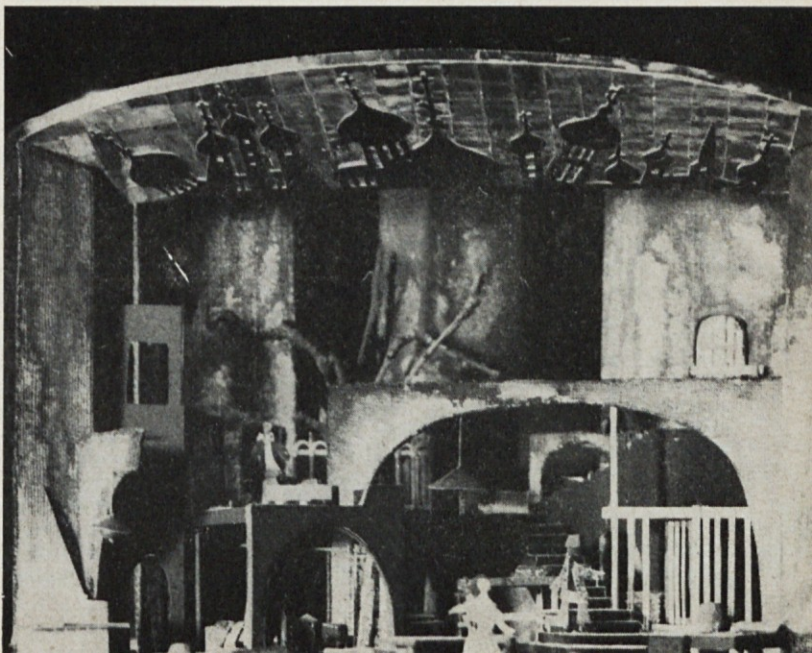
Maksim Gorki

»Človek — to je nekaj ponosnega!« pravi Satin v drami »Na dnu«, s katero je Slovensko Gledališče začelo svojo letošnjo sezono. Osrednjega junaka v tej drami sploh ni. Gorkemu gre predvsem za prikaz družbenega dogajanja in razvoja, za občutja in hipe, iz katerih nato planejo katastrofe. Dramatičnost je v notranjem dogajanju oseb, v njih duševnih bojih. Gorki je pristopil k osebam svoje drame kot človek in pisatelj, ki čuti z njimi. Uverjen je, da vsi ti »izvržki« družbe niso sami krivi, da so tako nizko padli. Kriva je družbena ureditev, kajti človek je tak, kot ga družba naredi.

☆

Ali niso brezizglednost, nekomunikativnost in tesnoba, tipični pojavi sedanje dobe, tudi proizvod družbenega sistema?

In prav tu lahko najdemo izhodišče za stično točko z dramo Gorkega in avantgardno dramatiko. Osebe Gorkega so bosjaki v materialnem smislu, sodobni akterji pa v duševnem (Beckett: »Čakajoč na Godota«). Tako eni kot drugi so na dnu. Razlika je v tem, da Gorki veruje v človeka in ga vzpodbuja k upornemu iskanju rešitve. To svojo idejo položi na jezik tako romarju Luki kot Satinu. Beckettov človek tudi upa v rešitev in jo med nenehnim omahovanjem vestno čaka, a ne poraja se v njem želja, da bi jo sam iskal, kaj šele uporno iskal. Izmozgan je, brez moči. Zato se pasivno prepusti valovju življenja, da ga premetava sem in tja. Oropan je vseh strasti. Poškuša se ubiti, a ker ni v njem več strasti, mu tudi to ne uspe. Njegova podoba je podoba tragičnega klovna. Gorki pa svojemu

Maksim Gorki
NA DNU
Scena: Niko Matul

Maksim Gorki
 NA DNU
 Jožko Lukež (Luka)
 Stane Starešinič (Igralec)

človeku nakaže rešitev. Rešitev je v človeku samem, v njegovi volji, moči in uporni aktivnosti.

Zato mislim, da sodobnemu gledalcu drama »Na dnu« ni samo niz zgodovinskih reminiscenc, temveč delo, ki ima v sebi njemu sorodne probleme. Ta sodobnost Gorkega bi prišla lahko bolj do izraza, ko bi se režiser Jože Babič odločil za moderno postavitev dela. Skoda. Dramo je uprizoril v kolikor mogoče naturalističnem slogu. Priznati pa moram, da je ustvaril dobro predstavo, eno izmed najboljših v zadnjih letih. Skoda samó, da je žrtvoval intimnost dialoga spektakularni zgradbi predstave. A to spada že v kritiko, moji zapiski pa nimajo tega namena.

☆

Satin in Luka sta dva različna modrujoča tipa. Oba verujeta v človeka, ki se

bo nekoč rešil vseh strašnih spon ter začel novo življenje. Večni popotnik Luka skuša vsakemu povedati nekaj takega, kar bi mu naj godilo in ga tolažilo, pomaga si včasih tudi z dobrohotno lažjo, a vendarle ostane kot edina svetla točka v tem mrkem dnu. Pozna se mu, da ga je življenje prekalilo, saj bi mu človek prisodil sto in še več let, in prav iz te prekaljenosti izhaja vsa njegova modrost. Vsem govori, vsakemu drugače; velja pa naj za vse! Najbolj mu je pri srcu mladi tat Vaska Pepel. V hipu ga dvigne, ko mu pripoveduje o pravični zemlji, in Vaska vzkligne: »Lepše je treba živeti, tako, da bi samega sebe spoštoval.« Luka vidi, da ljudi ugonablja njihovo okolje; vsak ima za seboj svojo usodo, pred seboj enako grozo, drug drugega okužujejo — in vendar je treba tem ljudem vrniti vero v življenje, poiskati v njih zadnjo še

pojočo struno. Luka to stori in odide. Za trenutek jih je res dvignil in jim pokazal pot do človečnosti, privedel jih je do prve stopnje: »Kdor išče, ta najde, kdor uporno hoče, najde!«

Luka je odšel, usoda tega okolja pa požene Vasko v umor, Igralca v samomor. Satin nadaljuje Lukovo poslanstvo, a njemu ni do tega, da bi dvignil človeka. Človeku ni treba delati, človek je več od sîtega želodca. In tako tudi Satin obleži z ostalimi v jetništvu strašnega, brezupnega vzdušja, ki vodi iz dna do razpada.

☆

In naj zaradi priložnosti dodam še zadnjo misel.

Tokrat smo imeli v gosteh na deskah Kulturnega doma mladega igralca Radka Poliča, ki je posebil Vasko Pepela. Čim

je izpregovoril, je zavel v gledališki dvorani drug veter. Mislim namreč na njegovo melodijo govora, ki se zelo razlikuje od melodije tržaškega ansambla. In tu si spet postavljam staro vprašanje: katero govorno melodijo štejemo za najboljšo, oziroma pravo ali najčistejšo? Ali sploh imamo Slovenci svojo točno določeno pravorečno melodijo ali pa lahko vsakdo neposredno prilagodi svoje rastoče in padajoče poudarke okolju, v katerem živi? Ni namreč težko opaziti, da vsako slovensko gledališče (celo vsako posamezno ljubljansko gledališče) in vsaka slovenska radijska postaja goji sebi lastno melodijo. Iz tega bi celo lahko nastal pregovor: »Kolikor gledališč in radijskih postaj poznaš, toli govornih melodij imaš.«

SAVINA REMEC

LJUBEZENSKA

Tiskarski škrat se je poigral z osrednjo pesmico »Male rezijanske antologije«, ki je bila objavljena na str. 68 štev. 2—3 naše revije. Čeprav gre za drobno zamenjavo besed (*kóvice* nam. *stópice*), je izvirno besedilo vendarle izmaličeno. Prosimo bravce, da nam neljubo pomoto oprostite. Medtem ko je prevod v redu, naj se izvirnik glasi takole:

Da öra ta Labújina
muj čas na je me wtrúдила.

Ščelé se znajo kóvice,
tu ka sawá počywala.

Ščelé se znajo stópice,
tu ka sawá praájala.

Da lipa ma mi pysala,
da ja ba se ne wálila.

Nu ja ja si ji pysala,
da na ba se ne wrézala,

ko na bo škarje brúsila
nu brytve rifiláwala.

ZAPRTI KROG

Ce ti ne gre dobro, hvali boga, da ni slabše ter upaj na boljše, pravi stara ljudska modrost. A nam zamejskim Slovincem ta zlati stari recept ne daje utehe kljub naši potrpežljivosti. Ze davno je tega, kar se razmere ne boljšajo, pač pa iz leta v leto slabšajo.

Starim nerešenim vprašanjem, ki vse bolj v živo režejo v narodno bit, se pridružujejo nova. Kos za kosom nam trgajo našo zemljo in izkoreninjajo steber našega življa. V stotine gredo zavrnjene prošnje slovenskih borcev in političnih preganjancev za priznanje invalidske pokojnine in drugih zakonskih ugodnosti. V pravdi za ladjedelnice je Rim prekosil modrega Salomona, ko je brez pomišljanja razsekal sporno dete, ne da bi zadovoljil ne Trst ne Genovo. Ta drakonska sodba je bolešno zadela vse Tržačane, nas Slovence pa še posebej. Odselitev ladjedelcev bi pomenila utopitev stotin naših družin v tujini.

Nadaljujejo se pa stare krivice: šole, prosvetni domovi, prispevki za šport in kulturo, namestitve, dvojezičnost — po dvanajstih letih so še vedno samo obljube. Londonski sporazum je ostal mrtva črka. Ogoljufani za narodne in gmotne pravice, vse bolj čutimo, kako usiha naša kultura in pojava narodna sila.

V prvi številki »Zaliva« se prof. Budal čudi, kako da »še vedno nimamo niti enega literata mlajše generacije, katerega bi jim (Pahorju, Rebuli ter Tavčarju) lahko postavili ob stran kot enakovrednega«. Ze v njegovem članku pa skoči na dan pravi vzrok: »Nad 1000 dijakov je v dvajsetih letih prejelo srednješolsko izobrazbo. Kje so sedaj ti abiturienti?.. In vendar mladi, sposobni izobraženci tudi pri nas zapuščajo domače kraje ter si iščejo boljše bodočnosti v notranjosti države ali celo daleč na tujem.« Da, prav tu tiči vzrok pomanjkanja mladih izobražencev, ki skupno z izseljevanjem mladih delavcev vse bolj hromi narodno življenje in ogroža naš obstoj. Sodim, da je pretežni del mladih razumnikov, med njimi najpogumnejši in najsposobnejši, zapustil rodna tla. Če bi imeli svojega Župančiča,

bi zapel še pretresljivejšo »Dumo« tržaških Slovencev.

Zaman jadikujemo pa rotimo mladino, naj ne odhaja; kajti pravico ima dostojno živeti. Če jim dom tega ne nudi, gre pač na tuje. A preprečiti se dà. Toda odkriti in odpraviti moramo vzroke temu zlu. Bistvena krivda Slovencev v Italiji je v tem, da si nismo znali ustvariti lastne narodne sredine — organizirane solidarnosti, na katero bi se opirali gmočno in narodno šibkejši in ki bi zbirala potrebna sredstva za vse narodne potrebe. Kljub zelo ugodnim gmotnim in psihološkimi razmeram po vojni nismo bili sposobni razviti družne odporne sile, ki bi gospodarsko in narodno zavarovala naš življenj pred silovitim navalom laškega šovinističnega velekapitala.

Odgovorni smo več ali manj vsi, ki je nismo znali ostvariti. Zgodovinska krivda pa leži na »zaprtem krogu«, ki je imel za to vsa gmotna in moralna sredstva na razpolago. Ta krog posvečencev si je uzurpiral mogočen gospodarski in propagandni aparat, obenem z njim pa tudi pravico predstavljati slovensko etnično skupino ter ji krojiti njeno usodo. Tudi londonski sporazum je v glavnem njihovo delo. Zato se ne čudimo, da je kilav in da še ni stopil v veljavo. V svoji prevzetnosti so se docela odtujili ljudstvu in stvarnosti našega življenja. Kljub temu pa odločajo o vsem: službi, kreditih, uvoznih dovoljenjih, pokojninah, odlikovanjih in celo o zdravljenju in oddihu v matični deželi.

Ob tolikih dobrotah jim ni bilo težko najti pandurjev in prisklednikov, ki so jih obdali liki zidovi mogočne trdnjave. Slednjih ni motilo, da so dotedanje svoje značke belega orla ali butare zamenjali — nekateri celo izza rešetk — z rdečo zvezdo. Spričo vabljivih položajev in profitov je njihovo 'prepričanje' menjalo barvo. Njihova 'zvestoba' pa je bila zajamčena tudi z Damoklejevim mečem sramotne preteklosti. Ni čuda torej, da je pod vodstvom teh krmarjev naš čolniš

tako negotovo plul skozi vihre povojne dobe.

Da je tržaški 'zaprti krog' le eden izmed mnogih podobnih v matični deželi, je že davno javna tajnost. Prav zato smo tukajšnji Slovenci pristigili z ušesi ob novici, da so v Jugoslaviji končno le stopili na prste dotlej neomejenim oblastnikom ter da so začeli čistiti ter razklepati njihove zaprte kroge.

S tem pogumnim dejanjem, ki je rešilo naše brate pred usodnimi dogodki, je tudi nam jasno pokazana pot k narodnemu prerobenju: Razklenimo zaprti krog, odpravico tabuje v našem narodnem življenju! Na njihovo mesto naj pridejo splošno in svobodno izvoljeni predstavniški organi, ki naj demokratično — upoštevajoč vse potrebe našega ljudstva — in odločno začno novo dobo vzpona Slovencev v Italiji.

Naloge so številne in res ne lahke. A s skupnim naporom vseh poštenih bomo nalogi kos. Kot pripravo na to začnimo z javnimi predavanji o naši problematiki ob polni svobodi diskusije. Sledi naj jim čimprej razgovor za zeleno mizo kulturnih, gospodarskih in drugih predstavnikov, ki naj s sprejetimi sklepi dosežejo temeljito spremembo dosedanjega stanja.

Iz teh posvetovanj se lahko izcimi tudi Stalni narodni svet s potrebnimi organi za opravljanje obsežnih nalog. Dotlej pa skušajmo na skupnih kulturnih in družabnih prireditvah odtajati led, ki ga je zaprti krog umetno ustvaril, da bi preprečil našo enotnost in tako ohranil v nedogled svoj monopol.

Stane Bidovec
tajnik Skud 'Misel in delo

Pismo, ki nam ga je poslal tajnik Skud objavljamo, z željo, da bi s tem sprožili pretres za nas življenjskih vprašanj. Da ne bo revija odklanjala člankov, prosimo pisce, da pišejo v slogu, ki je primeren za kulturno revijo.

Glede Narodnega sveta, o katerem govori pismo, bi omenili, da je že Sidro 1953. leta v svojem uvodniku začutilo potrebo po takem organu, ki naj bi obravnaval vprašanja naše etnične skupnosti. Skrajni čas bi bil, da bi se tak svet ustanovil.

Uredništvo

Naproseni objavljamo:

Trst, 11. novembra 1966

SKUD «MISEL IN DELO»

Trst, ul. Nordio, 6 (Babič)

VSİ ENOTNI

ZA BENEŠKE SLOVENCE

Skupna izjava vseh slovenskih organizacij

Pod tem naslovom je Primorski dnevnik od 6. t. m. prinesel na uvodnem mestu svoje prve strani vest, da so se 25. oktobra t.l. zbrali v Gorici zastopniki osrednjih slovenskih prosvetnih in kulturnih organizacij v Italiji in ob tej priložnosti obelodanili posebno izjavo za stoletnico pripadnosti Beneške Slovenije italijanski državi.

O tem sestanku — ki je sicer vreden vse pohvale in o katerem so pisali tudi drugi slovenski listi — Slovensko kul-

turno društvo »Misel in delo« vse dotlej ni vedelo nič, ker ga sklicatelj nanj ni povabil, dasi je to društvo po svojem namenu in pomenu nedvomno vsaj v takšni meri »osrednje« kot kaka »organizacija« brez odbora, članstva ali delovanja, papirnata v pravem smislu besede, ki je to izjavo podpisala.

Da bo slovenska javnost tudi v tej zadevi pošteno in pravilno obveščena, SKUD »Misel in delo« ponovno obsoja ozkosrčno in celokupni naši narodni skupnosti škodljivo vedenje onih ljudi, ki so tokrat hoté ignorirali njegov obstoj, po tem, ko so morali opustiti vsak up, da bi se ga polastili in še nadalje »zastopali«, čeprav niso nikoli bili niti njegovi člani.

»Društvo slovenskih socialistov za kulturo, prosveto in umetnost, katerega sopodpis navedene izjave je doslej edini

življenjski znak, odkar je pred časom na kaj nenavaden način oznanilo svoje rojstvo, češ da se je *preimenovalo* iz SKUD »Misel in delo«, pa ni in ne bo njegovo nadomestilo. Proti materialnima izvršilcema tudi tega nečastnega, človeka in socialista nevrednega dejanja, ki sta ga storila Antonio Gregori (Nino) — slovenskih prosvetarjem docela neznana oseba, in Dušan Hreščak — predsednik Glasbene Maticе, članice Slovenske kulturno-gospodarske zveze, je naše društvo vložilo tožbo na Tržaškem civilnem in kazenskem sodišču.

SKUD »Misel in delo« bo kljub vsem oviram in zaprekam vztrajno hodilo svojo pot, posvečeno izobrazbi in dvigu kulturne ravni slovenskega delovnega ljudstva. Če ne v siju lestencev in blesku marmorja Kulturnega doma, ki so ga svečano odprli poslužujoč se tudi njegovega imena, a za zahvalo njegovim zakonitim predstavnikom odrekajo pravico do so-
upravljanja, pa ob brleči luči zatohlih gostilniških izb, v katere se zatekajo od nove jare gospode prezirani slovenski proletarci.

za tajnika:

Ruchin Ferdo

Preds. nadz. odb.

Anton Abram

Predsednik:

Dušan Bufon

ORKESTER SO REKLAMIRALI

In vendar se je celo to zgodilo, da so reklamirali orkester. Kdo in iz kakega razloga je mogel reklamirati orkester, ni iz Gabrijelčičeve kritike o Koncertu orkestra palače Pitti razvidno; navsezadnje se nam pa le vsiljuje misel, da smo mi tisti, ki lahko reklamiramo (to je pritožimo se, ugovarjamo, zahtevamo, terjamo, gl. SP, str. 744), da uredništvo ljubljanskega Dela izbira sodelavce med pismenimi. Sicer pa prosimo uredništvo Dela, da nam pojasni smisel teh izrazov, ki smo jih vse brali v omenjeni kritiki v Delu z dne 11. novembra 1966.:

»... smo čutili formalno vzorovanje pri starih italijanskih mojstrih...«

»Pet solističnih pihal se v svojih potekih izmenguje s spremljajočimi godali.«

»Gladko melodično potekanje je oprto za nekaj zanimivih harmonijskih izmikov od običajnega, vajenega, funkcionalnega toka pri baročnih mojstrih.«

»...ali tako sestavljen spored obdrži poslušalčevo intenzivnost?«

»... vendar tudi ti dve (skladbi) ne nosita za današnji čas tako velikih glasbenih dogajanj, da bi mogli učinkovati kako drugače kot glasbeno estetsko.«

Se nekaj potihoma uredništvu Dela v uho. Gabrijelčič gotovo ni prvi kritik, ki je podvomil v kakovost in vrednost Vivaldijevih in Mendelssohnovih del. Naša kulturnost pa nam narekuje, da spoštujemo njegovo mnenje, tudi ko bi jutri odkril, da celo Bach in Beethoven... Bojimo se pa le, da to škoduje dnevniku, posebno ko bi se jutri izkazalo, da se njegov kritik le navdušuje za kakega genija iz Doline Šenflorjanske.

Pavle Merku

glasba

PRE SENE ČENJA

»Ti, Oskar, veš, moram prav reči, da ste nas zelo, res zelo prijetno presenetili... Ti pa res delaš čudeže s svojim orkestrom...«

(Po koncertu orkestra Glasbene Matice in zbora Prosek-Kontovel v Ljubljani dne 8. decembra '66 v dvorani Slovenske filharmonije).

»Ne vem, kaj bi rekel... Bil je dober koncert, vendar pa so me presenetile marsikatero malenkostne, a vendar opazne netočnosti v orkestru... Seveda je bil v celoti zelo dober koncert...«

(Po koncertu orkestra Slovenske filharmonije v Kulturnem domu v Trstu dne...)

★

Dva koncerta — dve presenečenji!

Končno pa je le prišlo do gostovanja orkestra Slovenske filharmonije v našem Kulturnem domu, kakor tudi do gostovanja našega orkestra v dvorani Slovenske filharmonije — saj se je o tem že toliko časa govorilo!

Program, ki nam ga je izvajal orkester Slovenske filharmonije in sicer Srebotnjakovo »Kraško suito«, Mendelsohnov koncert za violino in orkester v e-molu in Mussorgskega »Slike z razstave« je bil zanimiv, vendar pa bi si želeli slišati ta orkester v izvedbi kakih manj izrabljenih skladb. Poleg tega pa bi si še posebno želeli spoznati še kakega slovenskega mladega glasbenika.

Ne mislimo pri tem niti najmanj, da nam ni bilo prijetno poslušati violinista Dejana Bravničarja, niti zdaleč ne! Nasprotno! Bravničarja smo in bomo vedno zelo radi poslušali, saj je postal že skoraj na pol tržaški glasbenik. A prav zaradi tega bi želeli spoznati še kakega mladega slovenskega glasbenika, saj smo prepričani, da je v Ljubljani precejšnje število takih, ki bi častno lahko nastopili na naših odrih...

Najbolj zanimiva točka sporeda pa je nedvomno bila skladba »Kraška suita« mladega, a že zelo znanega slovenskega

skladatelja Alojza Srebotnjaka; tudi izvedba se nam je pri tem delu zdela najboljša

★

Zanimivo je, s kakimi občutki so se spravili na pot naši glasbeniki in pevcil! Tudi oni so prvič gostovali v Ljubljani. Posamezni gojenci Glasbene Matice so se sicer že predstavili ljubljanskemu občinstvu, a celotni orkester Glasbene Matice in zbor Prosek - Kontovel so tokrat prvič nastopili v dborani Slovenske filharmonije. In to ni kar tako! Se posebno, ker nas je Oskar Kjuder vedno strašil... »Ja, fantje, v Ljubljano gremo! To ni Trst. In zato — vsak večer vaje! In brez komentarja!«

In res se ni nihče oglasil, in vsi so vestno prihajali na vaje

Pravijo, da je vsak trud poplačan. Res je: tudi naš trud je bil nagrajen, saj smo ljubljancanom pripravili izredno presenečenje. Predstavili smo jim dober, čeprav majhen orkester, odličen zbor, dva zelo dobra solista — pianistko Fedoro Ferlugovo in tenorista Viktorja Stoko.

In tudi mi smo se lahko »ponašali« z izvedbo nove skladbe našega domačega skladatelja Ignacija Ote — izvajali smo kantato »Moji zemlji« na tekst pesnika Filiberta Benedetiča, ki je bila vsem zelo všeč. Res je sicer, da kantata ne vsebuje ničesar izredno novega, modernega, a prav zaradi tega je toliko bližja našim srcem, našim mislim in čustvom, saj jo vsak poslušalec dojema kot nekaj svojega, »čuti« jo vseskozi (česar ne moremo reči za marsikatero moderno skladbo...)

Ob koncu pa je zbor zapel ob spremljavi orkestra še znano Vrabčevo »Zdravico«, ki so jo seveda morali ponavljati...

★

»Ti, Oskar, delaš naravnost čudeže...«

Prijateljska pripomba, torej iskreno in resnično mišljeno priznanje — to je nedvomno eno najlepših zadoščenj za našega Oskarja Kjudra (in seveda tudi za vse druge), ki s svojim živim temperamentom, neumičljivim optimizmom in trdno voljo gradi (skoraj bi lahko rekli, da je marsikaj že zgradil) orkester, kateri bo, upamo, nudil vedno večja in globlja zadoščenja njemu in seveda tudi vsem tržaškim Slovincem.

In čudovito bo videti dirigenta Oskarja Kjudra, kako vodi veliki simfonični orkester tržaške Slovenske filharmonije...

(Utopija? Ali pa uresničljiva možnost?) *71

ki je pognalo na tržaškem volišču, je nepričakovano prineslo nekaj vedrine v nadležno politično zdehanje. Pojavila se je brezimna skupnost. Skupnost, ki noče pripomoči temu ali onemu bobnarju do vrha zgolj zato, da bi zatrl majhno krivico in legaliziral večjo, ali da bi odpravil lažji davek in naložil težjega. Nastopila je brez hrupa, toda s tako krepko številko, da se je marsikateri strankarski ustež pripognil od zavisti in je torej treba računati z njeno rastjo. Sicer se je predstavila brez vsakega programa, toda s tem ne bo imela nikakih težav. Gori besed je treba najti primeren političen obroč, napeti čezenj volivčovo kožo in udariti takt. Če državljan ne sliši, potem menjaš takt, od časa do časa tudi obroč, toda kože nikoli! Vendar vse kaže, da se je brezimni skupnosti uprla prav ta jalova praksa političnih programov, ki redno zvodenijo v zadnjih besedah volilne kampanje. Zato ni izključeno, da se bo število belih glasovnic prihodnjič podvojilo. Toda bela glasovnica je bela glasovnica in nič ne pove. Na njej res ni nič napisano, a če bi bilo, bi se prejkone bralo: »Le počasi, prijatelji, tista koža je moja!«

In ta klic je tako glasen, da bo prav njegova zasluga, če se bo v Trstu karkoli zgodilo v njegov prid.

JEZIKOSLOVCI POZORI!

Raziskovalec slovenskega knjižnega jezika opozarjamo, da smo odkrili nov vir za raziskovanje pometaške slovensčine, pravzaprav je to že njen kodeks. Imenuje se *Tržaška obala Sistiana Duino*. Nekaj cvetk iz tega gojišča: — V kraju, znan že po Argonavtih,... Znani so njih posegi in slavijo predvsem po njih humanističnih deli za časa miru. — Po čem smo razbrali, da gre za pometaško slovensčino? Po stavku: — Ta cerkev skriva pod svojim obzidjem prve krščanske ostanke. —

Izključne pravice do tega jezikoslovnega bisera, ki je sicer prospekt, ima verjetno Ente provinciale per il turismo — Trieste, nekoliko morda tudi devinsko nabrežinska občina Nanje se lahko obrnete tudi, če hočete kaj več zvedeti o tezi, ki je prav tam postavljena, da je bil namreč Reiner Marie Rilke (zapisano po prospektu) — ženska in da Slovencev na področju devinsko nabrežinske občine sploh ni, saj nikjer ne omenjajo ne njih, ne njihovega kulturnega izročila. Vendar pa po nenadnem čudnem navdihu sklepamo, da je publikacija namenjena prav — Slovincem

CVETKE IZ DOMAČIH
IN TUJIH LOGOV

»...ki je bil v dvorani osebno navzoč...«

(Primorski dnevnik, 19. okt, 1966).

»14.05: Jugoslovanska socialistična in ansambelska glasba.«
(Delo RTV, 23.-29. oktobra 1966)

EVALDU FLISARJU

Jastreba pogled mu plameneči
je divje se do sonca pel,
tja gor ne more Simfonija seči:
v njej zrna tri na ducat plev.
km

PISMA NAIVNIH BRAVCEV

Čenjeno uredništvo!

Nadobudnega sinčka bi rad dal študirat dirigiranje; pa sem bral v Primorskem dnevniku 19. oktobra o Klaru Mizeritu, da je »rojen v našem Tržiču, kjer je profesor na Glasbeni akademiji«. Ali mi lahko preiskrbite naslov te pomembne glasbene ustanove? Hvaležen Vas pozdravlja skrben očka

LEV DETELA

Tudi Lev, kralj vseh zveri
nekega dne z Mosta zleti —
kaj lev, če le o Detel(j)i rjovi!
km

150 PESMI S. KOSOVELA

Tebe je ugasnila smrt, še preden si pesmi preskrbel,
zdaj se že dolgo na njih eden izživlja samo.
Taka usoda zatne jih v patriarhalni deželci,
znanstvenikuje tu sam, tistile žaltav Ocwrirk.

Iraturus

Gregorčič na drugi strani platnic je iz mape Černigojevih grafik

VELOX Sa.r.l.

IMPORT - EXPORT RAPPRESENTANZE

TRIESTE - Via Rismondo, 9 TEL. 76-18-84

Ekskluzivna glavna zaloga:

RADENSKA mineralna voda VSTEKLENIČENA ISTRSKA
IN BRIŠKA VINA — PRŠUT

PIVO: PUNTIGAM in REININGHAUS

Ženska in moška oblačila
v trgovini

„Werk“

CAMPO S. GIACOMO 6 — TRST

ZLATARNA

SPLENDENTE

(ŠKERLJ)

TRST - Ul. F. Filzi 5 - Tel. 23-379

B I F E '

Tomazič

TRST - ulica Cassa di Risparmio 8

Telefon 35-301

Kranjske klobase in kraški teran
dobiš pri TOMAŽIČU vsak dan

Tel. 55-590

CVETLIČARNA

Savina

TRST - ulica dell'Istria 10

URARNA - ZLATARNA

KARLO MIKOLJ

Tel. 95-881

TRST - Campo S. Giacomo 3

VISTA

naočniki
precizna šestila
fotografski in
flimski aparati

TRST

Ul. Carducci 15

Tel. 29-656

B I F E '

Jožko

Točimo
domači tokajec
in postrežemo
z domačo
kuhinjo

TRST - ul. Ghega 3

BANK

BANCA DI CREDITO DI TRIESTE
TRŽAŠKA KREDITNA BANKA S. P. A.

GLAVNICA LIR 600.000.000 - VPLAČANIH LIR 300.000.000

TRST - ULICA FABIO FILZI ŠT. 10

TEL. ŠT. 38-101, 38-045

BRZOJAVNI NASLOV: **BANKRED**